

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

ПОЛІТИКА ЯК МІЖНАРОДНИЙ ПРОЦЕС

Навчальний посібник

Харків «ХАІ» 2016

УДК 321.01.(075.8)

ББК Ф01я73

П 50

Колектив авторів :

В. О. Копилов, Л. А. Васильєва, І. І. Ковальова, Л. А. Лобанова,
О. М. Мастіпан, О. В. Раздіна, В. Б. Селевко, С. Є. Чмихун

Рецензенти : д-р філос. наук, проф. О. П. Проценко,
канд. філос. наук, доц. Я. М. Кунденко

Політика як міжнародний процес [Текст] : навч. посіб. /
П 50 В. О. Копилов, Л. А. Васильєва, І. І. Ковальова та ін. – Х. :
Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харк. авіац. ін-т», 2016. –
159 с.

Розглянуто політику на міжнародному рівні. Такий підхід має свої особливості, пов'язані з характером міжнародних відносин, місцем, яке в них посідають міжнародні політичні відносини, і роллю у формуванні та функціонуванні міжнародних політичних відносин різних державних і недержавних організацій.

Для студентів денної, заочної й дистанційної форм навчання, які вивчають курс політології, історії, гуманітарні спецкурси. Може бути корисним для всіх, хто вивчає блок суспільних наук і цікавиться суспільно-політичною проблематикою, перш за все питаннями й проблемами світової політики і міжнародних відносин.

Бібліогр. : 49 назв

УДК 321.01.(075.8)

ББК Ф01я73

© Колектив авторів, 2016

© Національний аерокосмічний

університет ім. М.Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут», 2016

Тема 1. СВІТОВА ПОЛІТИКА

1. Поняття «світова політика».
2. Зовнішня політика.
3. Діалектика зовнішньої і внутрішньої політики.

Основні поняття теми: світова політика, міжнародні відносини, міжнародна політика, зовнішня політика, дипломатія, внутрішня політика, національний інтерес, національний суверенітет, міжнародна безпека, міжнародне право.

Глосарій

Політика – це своєрідний спосіб організації громадського порядку, при якому узгодження інтересів великих соціальних груп відбувається шляхом використання спеціально організованих механізмів публічної і, перш за все, державної влади з метою забезпечення динамічної стабільності всього суспільства.

Зовнішня політика – політика, що регулює взаємовідносини держав і народів на міжнародній арені. Її зовнішньополітичні цілі розкриваються у національному інтересі, а їх реалізація здійснюється державною зовнішньополітичною діяльністю. Зовнішня політика моделюється та відображається в своїх цілях, у виборі засобів і методів щодо осмислення внутрішньополітичних ситуацій у державі, вона спирається на ресурси та кадровий потенціал.

Зовнішньополітична стратегія держави – процес позиціонування держави на міжнародній арені, оснований на національних інтересах.

Внутрішня політика – сукупність напрямків діяльності держави, її структур та інститутів за організаційними, конкретно-змістовними проявами щодо інтересів народу з метою створення й формування існуючого громадського та державного устрою.

Світовою політикою називають процеси відтворення, прийняття й реалізації рішень, що торкаються життя всієї світової спільноти.

Це одна з видів політики (поряд із внутрішньою і зовнішньою), яку розуміють як переважну тенденцію міжнародних відносин, сформовану в результаті дії міжнародних конфліктів, національних інтересів, політики, соціокультурних традицій.

У сучасній світовій політиці бере участь велика кількість різноманітних учасників, але дотепер переважає точка зору, що основними суб'єктами світової політики є держави та групи (союзи) держав, усе більшого сенсу набувають позадержавні активні учасники світової політики.

Національні інтереси – об'єктивно значущі цілі та задачі національної держави як цілісної субстанції. Цей термін доречно використовувати у тому випадку, коли ці інтереси сформовано нацією, національною державою чи державою, що претендує на своє розуміння як держави. Якщо держава не є державою-нацією, то використання цього терміна не правомірне.

Державний інтерес – це поняття об'єднує основні життєво сутнісні інтереси держави-нації – питання цілісності та безпеки народу. Державні інтереси – сукупність довгострокових програмно-цільових настанов (військових, економічних, ідеологічних та ін.), що склалися в результаті розвитку буржуазних відносин. Мова йде про такі інтереси, заради яких держава-нація скоріше погодиться воювати, ніж піде на компроміс, наприклад збереження суверенітету й територіальної цілісності або захист населення. Ці інтереси має гарантувати національна безпека, що реалізується в рамках зовнішньополітичної стратегії.

1.1. Поняття «світова політика»

Поняття «світова політика» належить до числа понять, які дуже часто використовуються, але достатньо неясних і дискусійних у політичній науці. Однією з головних проблем, пов'язаних з розумінням сутності явища світової політики, є проблема її ідентифікації як об'єктивно існуючого феномена й ототожнення його з поняттям «міжнародні відносини».

В одних наукових дослідженнях світова політика виступає як якесь зовнішнє середовище, а в інших – як сукупна політична діяльність і

система відносин транснаціональних акторів або як зовнішня політика наддержав.

Плутанину додає і той факт, що реальність і наукова дисципліна позначаються одним поняттям – «світова політика», на відміну, наприклад, від політології (науки) і політики (реальності).

Світова політика як науковий напрямок виникла у другій половині ХХ сторіччя, головним чином у рамках неоліберальної теоретичної традиції. Її генезис йде від досліджень міжнародних організацій, міжнародних політико-економічних процесів у політології (у першу чергу порівняльній), теоретичних досліджень міжнародних відносин. Крім того, світова політика як глобальне явище займається проблемами сучасного стану і тенденціями розвитку світової політичної системи, розглядає міжнародні проблеми у їх взаємозв'язку і в єдиному загальносвітовому контексті, не робить різкого протиставлення між внутрішньою і зовнішньою політикою.

Для нас вихідною дефініцією явища світової політики буде така:

Світова політика – це діяльність, що формується на основі як різномірних, суперечливих дій держав на міжнародній арені, так і погоджених відносин. Вона є активним фактором, що здатен формувати консенсусні міжнародні відносини, і являє собою політичну діяльність суб'єктів міжнародного права.

Світову (міжнародну) політику можна класифікувати як:

- «транснаціональну» (здійснюється за допомогою тієї чи іншої держави, а часто всупереч їй);
- «міждержавну» (її суб'єктами стають групи лідерів, державна належність яких має формальний характер).

Слід зазначити, що сучасна світова політика охоплює дуже широке коло проблем, учасників міжнародного спілкування і їхню взаємодію. Вона містить:

- процес вироблення, прийняття й реалізації рішень, які формують життя світового співтовариства;
- сукупність настанов і цілей, обумовлених національними інтересами держав;
- практичну діяльність держав щодо здійснення виробленого курсу й досягнення означених цілей;
- сукупну політичну діяльність основних суб'єктів міжнародного права.

Структурно світова політика може бути подана зовнішньополітичною діяльністю національних держав, регіональних міждержавних і суспільних структур, угруповань, союзів та інших об'єднань, діяльністю на глобальному рівні ООН та інших уповноважених організацій окремих держав і народів.

Основні концептуальні підходи щодо осмислення світової політики

Марксистська концепція світової політики. Важливе місце серед теорій міжнародної політики займає марксистська концепція політики, створена К. Марксом, Ф. Енгельсом і В. І. Леніним. Для неї характерні:

- класовий підхід до аналізу світових проблем;
- вивчення зовнішньої політики держави у взаємозв'язку з внутрішньої політикою;
- розгляд міжнародних відносин в окрему історичну епоху відповідно до закономірностей розвитку конкретних суспільно-економічних формацій;
- дослідження об'єктивних і суб'єктивних факторів розміщення політичних сил.

Відповідно до марксистської концепції світової політики процес суспільно-історичного розвитку є послідовною зміною п'яти суспільно-економічних формацій: первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної, комуністичної.

Способом переходу від однієї формації до іншої є соціальна революція.

Відповідно до ленінської теорії імперіалізму на рубежі XIX–XX сторіч капіталізм переріс у вищу й завершальну фазу свого розвитку – імперіалізм. Загострення протиріч між імперіалістичними державами внаслідок їхньої боротьби за ринки збуту, джерела сировини, сфери впливу, переділ уже поділеного між ними світу призвело до виникнення світових воєн і, як наслідок, до початку нової історичної епохи – епохи імперіалізму, воєн і пролетарських революцій.

Неомарксистська концепція світової політики. Прихильники неомарксизму ставлять в центр свого осмислення світової політики так званий світо-системний підхід. В основі цілісності світу, який являє собою глобальну імперію, лежать закони капіталістичного способу виробництва – світо-економіки. Так, званим центром імперії є невелика група економічно розвинених держав, що споживають ресурси світової периферії і є

виробниками промислової продукції й споживчих благ, необхідних для існування слаборозвинених країн. У цьому розумінні світова політика осмислюється як постійна боротьба між центром і периферією світо-системи, є наслідком несиметричної взаємозалежності держав і народів у другій половині ХХ століття. При цьому розвинені країни зацікавлені в збереженні такого стану (який, по суті, являє собою стан залежності), тоді як країни периферії, навпаки, прагнуть змінити його, встановити новий світовий економічний порядок. В остаточному підсумку основні інтереси, успіх і внутрішнє благополуччя тих чи інших держав лежать у сфері світової політики й зовнішньополітичних дій.

Концепція політичного реалізму. Теоретична школа політичного реалізму (або просто реалізму) виходить з робіт таких авторів, як Фукідід, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс та ін. Серед її представників слід назвати Е. Карра, Дж. Кеннана, Г. Моргентау, Р. Нібура, К. У. Томпсона.

Реалізм – один з теоретичних підходів у міжнародних дослідженнях, який потребує максимально точного й реалістичного (звідси й назва) опису міжнародних відносин. Виникає реалізм як теоретичний напрямок у першій половині ХХ століття в західній науковій традиції першочергово як критика моралістичного й утопічного підходів у політиці, що ігнорують концепцію силових відносин на міжнародній арені.

Така концепція відповідно до наукових робіт авторів, що працюють у цій парадигмі, формується на основі осмислення егоїстичної природи людини. Реалісти розглядають держави як одиниці аналізу й бачать міжнародні відносини як хаотичну взаємодію держав на світовій арені, які виступають у вигляді «поля» гострого протиборства. У цьому розумінні міжнародні відносини являють собою, за словами Т. Гоббса, «війну всіх проти всіх». Звідси ці відносини описуються реалістами як *анархічні*.

Критики докоряють реалістам за те, що вони не бачать ефективно-доцільних можливостей впорядкування міжнародних відносин. Однак хаотична взаємодія, як уважають реалісти, регулюється окремими договірними відносинами держав, які діють на світовій арені, виходячи із трьох гоббсівських мотивів:

- досягнення й реалізація безпеки держави;
- задоволення економічних вимог політично значущих верств населення;
- підвищення престижу держави.

Існування держав і самої системи міжнародних відносин, на думку реалістів, залежить від чіткого розуміння національних інтересів. Саме це є одним із ключових понять у теорії реалізму. Національні інтереси, як стверджують мислителі реалісти, мають об'єктивний характер, оскільки визначаються такими факторами, як традиції, незмінна природа людини, географічні умови тощо.

Іншим не менш важливим поняттям у реалізмі є «національний суверенітет».

Реалісти враховують значущість політичної дії з моральної точки зору, а також неминуче протиріччя між політичною дією й моральною настановою. Вони зазначають, що жодна держава не має монопольного права на чесноту, на визначення того, «що добре, а що погано» у моральному відношенні.

Найефективнішим засобом збереження миру, на думку реалістів, є баланс сил, що виникає не тільки із зіткнення національних інтересів, до забезпечення яких прагнуть усі держави, але й з єдності культур, взаємоповага до прав і свобод один одного, основних моральних принципів. Не випадково відомий французький теоретик, представник реалістичної школи Р. Арон визначив міжнародні відносини як «середовище дипломатів і солдатів».

Неореалізм (структурний неореалізм) (К. Уолтц, Р. Гілпін, Б. Бузан) зберіг багато положень класичного реалізму, насамперед, розгляд держави як ключового елемента побудови міжнародних відносин. Залишаючись основними й самостійними одиницями аналізу міжнародних відносин, держави у неореалізмі розглядаються не тільки самі по собі, але й з урахуванням тих структур, які вони утворюють, у тому числі союзів і міжурядових організацій (звідси й назва цього напрямку – структурний неореалізм).

Основний акцент у неореалізмі робиться на конфлікті й конкуренції. К. Уолтц порівнював міжнародні відносини з ринком, де держави, подібно фірмам, діють на користь своїх інтересів, конкурують і співпрацюють одна з одною.

На думку неореалістів, держави діють на міжнародній арені залежно від своєї сили. Одночасно в даному підході зберігається поняття «баланс сил», який дозволяє координувати учасників щодо застосування сили на міжнародній арені. Розрізняють простий баланс сил, відомий як *біполярна система*, і складний баланс сил, що припускає кілька силових центрів

(багатополярна, або багатополюсна, система). Неореалісти вважали, що саме ядерна зброя є найважливішим чинником, який забезпечує баланс сил у світі. При цьому поширення ядерної зброї у світовому просторі не дестабілізує систему міжнародних відносин, а, навпаки, зміцнює її, оскільки забезпечує стабільність і дає гарантії проти використання зброї у конфліктах через ефект страху.

Неореалістами сформовано три основних принципи структури міжнародних відносин (структурна тріада К. Уолтца):

– перший принцип – держави в міжнародних відносинах керуються мотивом виживання (держави можуть мати велику кількість різноманітних цілей, однак основною метою для неї є виживання);

– другий принцип – необхідність визначення учасників міжнародних відносин, якими залишаються тільки держави (недержавні учасники, наприклад транснаціональні корпорації, тільки тоді будуть відігравати вирішальну роль у системі міжнародних відносин, коли зможуть наздогнати й перегнати наддержави за наявності повноважень і владних можливостей);

– третій принцип – держави не однорідні, а мають різні можливості й потенціал. Вони намагаються їх збільшувати, що може привести до зміни структури міжнародних відносин.

Концепція лібералізму. Теоретична школа лібералізму, яка є однією з найстаріших у теорії міжнародних відносин, за основними теоретичними позиціями протилежна реалізму. Дослідники, що працюють у рамках цієї концепції, формують свої теоретичні погляди на роботах Дж. Локка, І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Мілля, А. Сміта, Д. Ріккардо.

На відміну від реалістів у лібералів прямо протилежний погляд на природу людини, на їхню думку, вона прагне до співробітництва, миру, орієнтована на справедливість і мораль.

Ліберали зазначали необхідність розвитку цінностей, спрямованих на об'єднання людства, формування антивоєнних орієнтирів і просування ідей вільної міжнародної торгівлі, «відкритості дипломатії».

Основні положення класичного лібералізму виявляються у таких тезах:

1. Людина не агресивна за своєю природою, вона націлена на співробітництво.

2. Війна – це проблема, яку можна вирішити тільки спільними зусиллями.

3. Міжнародне співтовариство має усвідомлювати необхідність існування міжнародних інститутів, які здатні запобігти збройному конфлікту.

4. Державам необхідно реформувати свої політичні системи для того, щоб демократичне правління усередині кожної країни сприяло встановленню миру й розвитку співробітництва на планеті.

5. На міжнародній арені діють не тільки силові фактори, але й економіка і мораль.

У свою чергу, неоліберали особливу увагу звертають на численність учасників сучасних світових процесів (цей теоретичний напрямок має й іншу назву – *плюралізм*). Активне впровадження нових акторів до міжнародних відносин має, згідно з думкою неолібералів, ряд наслідків. З одного боку, держави розподіляють свої владні повноваження, передаючи їх іншим учасникам, з іншого – вони можуть здобувати нові владні функції (наприклад, розроблення нових правил взаємодій). У такому випадку витирається грань між зовнішньою й внутрішньою політикою.

Постмодерністські концепції. Постмодернізм дуже різноманітний за використанням теоретичних схем (Дж. Деріан, К. Сйоландер, Р. Кокс та ін).

Постмодерністи критикують реалістів, заявляючи, що неможливо цілісно і об'єктивно виявити всі державні інтереси. Вони схиляються до розгляду держави як «фікції» і виступають із ідеями «деконструкції» основних понять у міжнародних відносинах через аналіз текстів і виявлення прихованого там змісту.

Так, представники *конструктивізму* як однієї з постмодерністських концепцій розглядають світову політику як соціальний конструкт. Конструктивісти приділяють особливу увагу соціальним, етнічним, релігійним групам. Деякі представники конструктивізму зосереджують свої ідеї на тому, що за допомогою окремих понять мови політичні діячі конструюють політичний світ і через це можуть впливати на політичну поведінку окремих акторів міжнародних відносин. Інші – цікавляться сутністю державних інтересів, що формуються і демонструються урядом і недержавними структурами. Якщо маленька держава є посередником у конфлікті між великими державами, то це не може впливати, відповідно до конструктивістського підходу, на її самосприйняття.

Конструктивісти підкреслюють двояку функцію міжнародних інститутів: регулятивну й творчу. Регулятивна функція забезпечується нормами й процедурами, а творча – дозволяє створити щось нове у

розумінні сутності міжнародних відносин. Для пояснення особливостей розходження цих функцій часом удаються до метафори шахової гри, де правила (регулятивна функція) досить жорсткі, проте є величезний простір для творчості (творча функція).

Ще один підхід, який асоціюється з постмодернізмом, але нині все частіше розглядається як самостійна течія, – *фемінізм* (Дж. Тікнер) у міжнародних відносинах. Представники фемінізму звернули увагу на те, що всі існуючі теорії міжнародних відносин ґрунтуються на осмисленні й баченні світу чоловіками і не враховують сприйняття жінок, а також їхній внесок (статус, роль, систему переконань, світосприймання й т. д.) у розвиток теорії міжнародних відносин.

Сам фемінізм неоднорідний і поділяється на кілька галузей:

1. Диференційований фемінізм, що підкреслює особливу роль жінки у світовій політиці: вона має бути залучена до посередництва у конфліктних ситуаціях при прийнятті рішень.

2. Ліберальний фемінізм, в якому прихильники наголошують на рівноправності чоловіків і жінок у політиці, відзначають, що розходження за статтю породжено найчастіше стереотипами сприйняття, а по суті мало в чому відрізняються. Коли жінка професійно займається міжнародною політикою, вона поводить себе точнісінько як чоловік. Проблема не в тім, що жінки по-іншому сприймають світ, а в тім, що вони обмежені у своїх можливостях бути залученими до світової політики.

3, Постмодерністський фемінізм, в якому його прихильники дотримуються думки, що навряд чи існує фіксований біологічно або соціально обумовлений чоловічий або жіночий початок; мова повинна йти про взаємозв'язок гендера й владних повноважень. Велике значення представниками цієї течії приділяється питанням деконструкції текстів (вони відзначають, наприклад, що ядерні бомби, скинуті американцями на Хіросіму й Нагасакі, носили чоловічі імена: «товстун» і «малюк»). А у відправленій шифротелеграмі після нанесення ударів говорилося, що це хлопчик. Передбачалося, що, якби ядерна бомба не спрацювала, повідомлялося б про дівчинку).

До приватних теорій міжнародних відносин і світової політики слід віднести ті, які не претендують на те, щоб охопити всі основні аспекти міжнародної сфери, як намагаються зробити класичні теорії, або сформулювати дослідницькі принципи як постмодерністські напрямки. Приватні теорії обмежуються аналізом якої-небудь однієї галузі або

типової ситуації, тому їх багато і вони найчастіше осмислюються дослідниками з різних теоретичних парадигм:

- теорією міжнародних режимів (Дж. Раггі, С. Краснер, Р. Кохен);
- теорією демократичного світу (М. Дойль, Б. Рассетт);
- теорією геополітики або «політичної географії» (Ф. Ратцель, Р. Челлен);
- теоріями, пов'язаними з вивченням проблем миру (К. Райт, Дж. Галтунг);
- теорією вирішення й урегулювання конфліктів (Дж. Бертон, Г. Келман);
- теорією ведення переговорів (Р. Фішер, У. Юрі, Г. Райффа);
- теорією ігор (Т. Шеллінг, Р. Аксельрод).

Приватні теорії вкрай різноманітні: вони переважно ґрунтуються на конкретних теоретичних школах (як, наприклад, теорія демократичного світу, що найчастіше розглядається як напрямок неолібералізму), орієнтуються на міждисциплінарний аналіз або на інтегровані методи дослідження (теорія ігор), акцентують увагу на певних національних традиціях (наприклад, французька соціологічна школа).

Таким чином:

1. Світова політика є результатом глибокої трансформації міжнародних зв'язків і взаємодій, сприяє вирішенню цілого ряду загальних проблем, рішення яких не може бути знайдено в рамках лише національно-державних відносин. Саме тому держави у своїй взаємодії змушені або конфліктувати, або приходити до компромісу або переговорного процесу вже не тільки з питань «високої» («великої») політики (до якої належать питання дипломатії, державної безпеки), але й з питань «малої» політики (торговельних обмінів, проблем культури і техніки) – держави потребують відкритої взаємодії й продуктивної взаємозалежності.

2. У результаті глобальних змін, які відбуваються на міжнародній світовій арені, світова політика може кардинально відрізнитися від політики її складових елементів. Світова політика – це не просто сукупність рівнодіючих зовнішніх політик держав або інших учасників міжнародних відносин, а власні ціннісні особливості системи і самостійний вплив на поведінку міжнародних акторів. Світова політика являє собою зону підвищеного ризику, у якій кожен представник взаємодії змушений виходити з непередбачених рішень і дій інших її учасників. На відміну від

зовнішньої політики вона складається найчастіше стихійно і не обмежується діяльністю лише держав. За своїм характером і цілями світова політика є особливим видом політики, в основі якої лежать створення й підтримка стабільного міжнародного середовища, де реалізуються інтереси всіх її учасників.

3. Глобалізація й інституалізація міжнародних відносин демонструють зростаючий тиск екзогенних факторів на взаємодію держав, саме тому спостерігається тенденція відокремлення світової політики від внутрішньополітичного середовища. Світова політика стає своєрідною автономною реальністю, а сучасні її прояви ґрунтуються на твердженні, що суперечить марксистській концепції про зовнішню політику як продовження внутрішньої. Було б помилкою абсолютизувати особливості світової політики. Як і будь-яка політика, вона є – хоч і своєрідною – сферою владних відносин, являє собою суперництво й узгодження цінностей, цілей й інтересів держав та інших міжнародних акторів. Як і у всякій політиці, її об'єктами є розподіл ресурсів і організація громадського життя; як і всяка політика, вона має справу із самоцінністю влади, що не може редукувати ні моральні дилеми, ні військову силу, ні економічну могутність, а має власну внутрішню природу і власний онтологічний статус.

4. Обмін і комунікація розширюють сферу міжнародної взаємодії, сприяють збільшенню потреб у зростанні матеріального добробуту й соціального благополуччя, але зовсім не ведуть до однорідності світового простору, формування єдиного для всіх країн і народів способу життя. Навпаки, вони прискорюють усвідомлення розходжень між націями, народами й цивілізаціями, загострюють відчуття власної ідентичності, стимулюючи її збереження й захист. Це означає, що світова політика є не тільки особливою сферою або полем діяльності міжнародних акторів, але й особливим глобалізаційним комунікативно-ціннісним процесом.

1.2. Визначення сутності поняття зовнішньої політики

Роль кожної країни у світовому співтоваристві багато в чому залежить від її зовнішньої політики. За її допомогою можна багато чого досягти, якщо вона відповідає інтересам і можливостям країни й ефективно використовує сприятливі для цього елементи міжнародної політичної сфери, переборюючи або нейтралізуючи несприятливі.

Зовнішньою політикою реалізуються різні функції держави: забезпечення єдності, незалежності, суверенітету й безпеки суспільства, задоволення її різноманітних інтересів, що виходять за межі самої країни і торкаються інтересів інших учасників міжнародної взаємодії. Саме у цьому її органічний зв'язок із внутрішньою політикою.

Значення зовнішньої політики зростає, коли суспільству загрожує зовнішній ворог, що претендує на цілісність, незалежність і суверенітет країни, а в мирний час її функції зазвичай зводяться до створення сприятливих зовнішніх умов для вирішення внутрішніх проблем.

Зовнішня політика тієї чи іншої країни являє собою конкретне політичне втілення міністерством закордонних справ (або відповідним йому зовнішньополітичним відомством) основних принципів міжнародної політики держави, що формуються у рамках більш масштабних структур і покликані відображати національні інтереси держави.

Однак, як стверджує швейцарський дослідник Ф. Брайар, зовнішня політика менш за все є результатом злагодженої діяльності лише міністерства закордонних справ. Через необхідність спільного керування численними проблемами вона стає надбанням багатьох інших державних відомств і структур. Різноманітні групи національних бюрократів, що мають відношення до міжнародних переговорів, часто прагнуть до безпосереднього співробітництва зі своїми колегами за кордоном, до погоджених дій з ними. Це призводить до розвитку внутрішньобюрократичних зв'язків та інтересів, що виходять за рамки державної присутності. Це робить внутрішню й зовнішню політичні сфери ще більш взаємопроникаючими та взаємодіючими.

Зовнішня політика, як і внутрішня, визначається домінуючою політичною силою, що керується своїми вподобаннями щодо інтересів нації та можливостей держави про її дієві способи вирішення міжнародних проблем. Зовнішня політика має відповідати інтересам різноманітних прошарків населення, не відхилятися від них і не суперечити їм, але в кожному разі гармонійно виражати цілісну позицію всієї держави щодо міжнародних проблем і міжнародних політичних процесів.

Вищим принципом міжнародних відносин є *принцип суверенітету й незалежності* держав. Саме тому реалізація політичних рішень, що досягаються дипломатичним переговорним шляхом і фіксуються в договорах, угодах та інших міжнародних документах, залежить від

інтересів і волі зацікавлених сторін або від політичної сили, що здатна нав'язати свою волю різними засобами, навіть збройними.

Міжнародної адміністративно-правової системи не існує, хоча вже сторіччя присутнє *міжнародне право* – сукупність норм, відносин між державами, створених зацікавленими країнами і зафіксованих у міжнародних документах, яких держави дотримуються відповідно до власних інтересів. Тільки за добровільною згодою сторін міжнародні суперечки можуть розглядатися Міжнародним арбітражем і Міжнародним судом.

Слід звернути увагу на той факт, що кожна суверенна держава як суб'єкт міжнародних відносин проводить власну зовнішню політику, що визначається безліччю факторів, включаючи рівень соціально-економічного й суспільно-політичного розвитку, географічне положення, національно-історичні традиції, потреби забезпечення суверенітету й безпеки кожної окремої країни. Усі ці інтереси в проектуванні на зовнішню політику фокусуються в концепції національного інтересу.

Національний інтерес – категорія абстрактна й суб'єктивна, оскільки її параметри визначаються ціннісною системою світу, яка панує в межах окремої держави чи суспільства. Незважаючи на це, національний інтерес можна визначити як створення й відображення потреб країни в діяльності державних лідерів. Це твердження стосується і багатонаціональних, і етнічно-однорідних держав. Фактично під національним інтересом розуміють національно-державний інтерес.

Традиційно національно-державний інтерес містить три основні компоненти:

- 1) військову безпеку;
- 2) економічне процвітання й розвиток;
- 3) державний суверенітет – основу контролю над певною територією і населенням, збереження нації як вільної й незалежної держави.

Крім того, національний інтерес містить систему відносин, що поєднує потреби функціонування й розвитку нації-народу як єдиного організму потреби захисту народу від загрози з боку інших держав і природно-кліматичних факторів, а також потреби в підтримці миру й порядку усередині країни. До національних інтересів можна віднести:

- цілісність і культурну ідентичність;
- безпеку народу-нації;

– контроль і можливість використання найважливіших природних ресурсів.

Найважливішим системоутворюючим фактором національного інтересу є збереження культури і науки, а сутність національних інтересів полягає у протидії і компенсації будь-яких деструктивних невдоволень, що можуть виникнути усередині суспільства або за його межами, які перешкоджають потребам життєдіяльності й розвитку особистості й суспільства.

1.3. Діалектика зовнішньої й внутрішньої політики

Світовий політичний процес існує як в окремих країнах, так і на регіональному або глобальному рівні. Політичні процеси у світовому співтоваристві істотно відрізняються від політичних процесів усередині окремих суспільств, оскільки в світовому політичному устрої, насамперед, немає верховної влади подібно тій, котра існує в кожній окремій державі й вирішує актуальні політичні проблеми. Такої влади не мають ні окремі держави (навіть наймогутніші), ні світове співтовариство в цілому.

Зовнішня і міжнародна політика держави тісно зв'язані не тільки одна з одною, але й з внутрішньою політикою держави, яка обумовлена зокрема такими факторами:

- єдина основа і мета;
- єдина ресурсна база;
- єдиний суб'єкт і т. д.

Проблема взаємозв'язку, взаємовпливу внутрішньої й зовнішньої політики відображається в різних напрямках політичних наук – традиціоналізмі, політичному ідеалізмі, марксизмі й неомарксизмі, неореалізмі, структуралізмі, транснаціоналізмі. Представники кожного із цих підходів у трактуванні розглянутої проблеми транслюють власні уявлення про джерела і рушійні сили політики.

Так, наприклад, для прихильників політичного реалізму зовнішня і внутрішня форми політики, хоча й мають єдину сутність, що в остаточному підсумку зводиться до боротьби за забезпечення найбільш сприятливих міжнародних умов для досягнення цілей та інтересів держави, проте представляють принципово різні сфери державної діяльності. З погляду представників ряду інших теоретичних напрямків і шкіл, внутрішня й

зовнішня форми політики не тільки зв'язані одна з одною, але цей зв'язок має характер детермінізму.

У сучасній науковій літературі існують дві версії подібного детермінізму.

Одна з них властива ортодоксальному марксизму, з позицій якого зовнішня політика є відбиттям класової сутності внутрішньополітичного режиму і залежить в остаточному підсумку від економічних відносин суспільства. Звідси висновок, що міжнародні відносини в цілому мають вторинний характер.

Іншої версії детермінізму дотримуються прихильники геополітичних концепцій, теорії «багатої Півночі» і «бідного Півдня», а також неомарксистських теорій залежності, «світового центра» і «світової периферії». Для них особливим джерелом внутрішньої політики є зовнішні примуси. Мова йде про існування між «центром» і «периферією» відносин несиметричної взаємозалежності, які є основним джерелом їхньої зовнішньополітичної боротьби. Розвинені країни зацікавлені в збереженні такого стану (який, по суті, являє собою стан залежності), тоді як країни «периферії», навпаки, прагнуть змінити його, установити новий світовий економічний порядок. В остаточному підсумку основні інтереси тих та інших лежать у сфері зовнішньої політики, від успіху якої залежить їхнє внутрішнє благополуччя. Внутрішньополітичні процеси, боротьба партій і рухів у рамках тієї або іншої країни визначаються окремою роллю, яку держава здатна відігравати в контексті світової економіки.

Ще один варіант детермінізму характерний для представників таких теоретичних напрямків у міжнародній політичній теорії, як неореалізм і структуралізм. Для них зовнішня політика є продовженням внутрішньої політики, а міжнародні відносини – продовженням внутрішньосупільних відносин. Однак вирішальну роль у визначенні зовнішньої політики, на їхню думку, відіграють не національні інтереси, а внутрішня динаміка міжнародної системи.

Мінлива структура міжнародної системи є в остаточному підсумку опосередкованим результатом діяльності держав, а також наслідком їхніх взаємовідносин, що можуть диктувати свої закони.

Міжнародні політичні процеси істотно відрізняються від політичних процесів усередині суспільств своїми *об'єктами* – міжнародними проблемами (двосторонніми, регіональними, спеціальними, глобальними).

В останнє десятиліття кількість і значення цих проблем збільшилося. Особливе значення мають такі проблеми:

- запобігання екологічній катастрофі, яка насувається на людство;
- недопущення глобального збройного конфлікту (нової світової війни);
- надання допомоги людям найбільш бідних країн світу.

Таким чином, слід підкреслити, що границі між внутрішньою й зовнішньою політикою достатньо розмиті. Деякі політологи говорять про прогресуючу взаємопроникність границь між внутрішньою й зовнішньою політикою. Іншими словами, для встановлення зовнішньополітичної лінії й оцінювання міжнародної ситуації принципово важливою є внутрішня політика – внутрішнє положення справ у країні. Мова йде про інтернаціоналізацію політики. Найбільш яскраво це виявляється у міжнародно-політичній активності суб'єктів держав, які встановлюють зв'язки із прикордонними регіонами сусідніх країн, а іноді й з іноземними державами в цілому, а також у безпосередньому впливі міжнародного життя на внутрішньополітичні процеси в тій або іншій державі.

Контрольні запитання до теми

1. Дайте визначення поняттям «світова політика», «міжнародні відносини». У чому різниця між цими термінами?
2. Яке співвідношення предметних галузей світової політики, порівняльної політології і міжнародних відносин?
3. Як внутрішня політика держави пов'язана зі світовою політикою (міжнародними відносинами)?
4. Яка роль відводиться міжурядовим організаціям як міжнародним акторам?
5. Проаналізуйте структуру й політику ООН. Яка роль цієї міжнародної організації в сучасному світі? Чи необхідно, на вашу думку, реформувати ООН?
6. У чому полягає діалектична єдність понять «світова політика» і «зовнішня політика»?
7. Розкрийте основні науково-концептуальні підходи до аналізу світової політики.
8. Прокоментуйте теоретичні погляди на політичну структуру сучасного світу з позиції представників школи неореалізму.
9. Визначіть поняття «внутрішня» і «зовнішня» політика держави. Охарактеризуйте протиріччя і взаємозв'язок цих форм політики.
10. Що або хто є інструментами зовнішньополітичної діяльності держави?
11. Які функції держави реалізуються зовнішньою політикою?
12. Як пов'язані зовнішня політика і дипломатія?
13. Чому дослідники світової політики у своїх наукових пошуках багато уваги приділяють процесу прийняття зовнішньополітичних рішень?

Тестові завдання

1. Світова політика як науковий напрямок виникла:
 - а) у другій половині XX ст.;
 - б) у першій половині XIX ст.;
 - в) у другій половині XVIII ст.;
 - г) у першій половині XXI ст.?
2. У рамках якої дисципліни формуються дослідження світової

політики:

- а) політичної соціології;
- б) політичної риторики;
- в) політичної комунікації;
- г) порівняльної політології?

3. Що є ядром міжнародних відносин:

- а) держава;
- б) міжнародні організації;
- в) міжнародна політика;
- г) міжнародні проблеми?

4. У чому полягає основна функція зовнішньої політики:

- а) забезпечувати цілісність і стабільність розвитку суспільної системи країни;
- б) формувати правопорядок у суспільстві;
- в) забезпечувати екологічну безпеку в суспільстві;
- г) захищати державні інтереси країни в зовнішній середовищі?

5. Про що йдеться: «Це сукупність господарсько-економічних, політичних, правових, науково-технічних, валютно-фінансових, соціальних, дипломатичних, військових, гуманітарних, комунікативних та інших зв'язків, взаємин між державами, організаціями або суспільними рухами, що діють на світовій арені»:

- а) про внутрішню політику;
- б) про зовнішню політику;
- в) про національний інтерес;
- г) про міжнародні відносини?

6. Що є способом переходу від однієї формації до іншої в марксистській концепції світової політики:

- а) соціальна революція;
- б) світова політика;
- в) глобалізація як процес формування нового світового порядку;
- г) збройний військовий конфлікт?

7. Яка політична концепція розглядає державу як «фікцію» і виступає з ідеями «деконструкції» основних понять у міжнародних відносинах через аналіз текстів і виявлення їх прихованого змісту:

- а) фашизм;
- б) постмодернізм;
- в) технократизм;
- г) фемінізм;
- д) неореалізм?

8. Представником якої концепції формування світової політики є Б. Бузан:

- а) неореалізму;
- б) неомарксизму;
- в) неолібералізму;
- г) неофемінізму?

9. Що являє собою національно-державний інтерес:

- а) міжнародний діалог;
- б) військову безпеку;
- в) державний суверенітет;
- г) культурну ідентичність?

10. Що таке світова політика:

- а) система зв'язків між державами;
- б) взаємодія суб'єктів політики на міжнародній арені;
- в) система міждержавних відносин;
- г) практична реалізація національних інтересів держави?

11. Яке значення має поняття «політична модернізація»:

- а) сукупність правил, засобів і методів досягнення політичних цілей;
- б) процес, пов'язаний з формуванням або оновленням інститутів політичної системи й оновлення характеру політичних відносин;
- в) зміни у формуванні політичної еліти й системи взаємовідносин з масами?

Література

1. Булл, Х. Анархическое сообщество: исследование проблемы порядка в мировой политике [Текст] / Х. Булл // Антология мировой политической мысли : в 5 т. – М. : Мысль, 1997. – Т. 2. – С. 802 – 805.
2. Введение в теорию международных отношений и анализ внешней политики [Текст] / под ред. Н. А. Ломагина. – СПб. : Изд. дом «Сентябрь», 2001. – 166 с.
3. Дипломатия иностранных государств [Текст] : учеб. пособие / под ред. Т. В. Зоной. – М. : МГИМО; Рос. полит. энциклопедия, 2004. – 352 с.
4. Егоров, В. Кризис и качество международных отношений [Текст] / В. Егоров. – М. : ИНИОН РАН, 2003. – 169 с.
5. Кеохейн, Р. О. Международные отношения : вчера и сегодня [Текст] / Р. О. Кеохейн // Политическая наука : новые направления / под ред. Р. Гудина. – М. : Вече, 1999. – С. 438 – 452.
6. Киссинджер, Г. Дипломатия [Текст] / Г. Киссинджер. – М. : Ладомир, 1997. – 848 с.
7. Международное право [Текст] : учебник / отв. ред. Ю. М. Колосов, В. И. Кузнецов. – М. : Междунар. отношения, 2005. – 602 с.
8. Мировая политика : проблемы теории и практики [Текст] / под ред. П. А. Цыганкова, Д. М. Фельдмана. – М. : Изд-во МГУ, 1995. – 364 с.

ТЕМА 2. ОСНОВНІ АКТОРИ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

1. Поняття «актор» у світовій політиці.
2. Державні й недержавні актори світової політики.
3. Актори сучасної світової політики: тенденції розвитку.

Основні поняття теми: соціальний суб'єкт, соціальний актор, соціальний агент, державні актори світової політики, недержавні актори світової політики.

Глосарій

Соціальний суб'єкт – суб'єкт, який активно діє і пізнає, має свідомість і волю, індивід або соціальна група, суспільство або його частина, функціонально пов'язана з певною соціальною дією, діяльністю, поведінкою.

Актор (світової політики) – суб'єкт політики, учасник світової політики, який може впливати на процеси, що відбуваються у світі. Сьогодні позначилася об'єктивна тенденція розширення учасників (акторів) світової політики. Усе більш важливими суб'єктами світової політики (міжнародних відносин) стають міжнародні організації. Їх зазвичай поділяють на міждержавні або міжурядові й неурядові організації.

Міждержавні організації є стабільними об'єднаннями держав, оснований на договорах, мають певну погоджену компетенцію й постійні органи. Складність міждержавних відносин у політичній сфері, потреба регулювати міжнародне життя привели до створення неурядових організацій. Як суб'єкти міжнародних відносин міжнародні організації можуть вступати в міждержавні відносини від свого власного імені й у той же час від імені всіх держав, що входять до них. Кількість міжнародних організацій постійно зростає. Міжнародні організації охоплюють найрізніші аспекти міжнародних відносин. Вони створюються в економічній, політичній, культурній, національній областях, мають певні особливості й специфіку.

Міжнародна міжурядова організація (ММУО) – об'єднання суверенних держав, створене відповідно до міжнародного права на основі багатостороннього міжнародного договору для досягнення спільних цілей в політичній, економічній, соціальній, науково-технічній і культурній галузях діяльності.

Міжнародна міжурядова організація – об'єднання держав (інших ММУО), створене на погоджувальній основі, що має певні цілі, які відповідають загально визнаним принципам міжнародного права, постійну внутрішньоорганізаційну структуру і міжнародну правосуб'єктність.

Міжнародна неурядова організація (МНО) – міжнародна організація, основана не на підставі міжурядової угоди. Відмітною ознакою міжнародної неурядової організації є визнання її принаймні однією державою або наявність консультативного статусу при міжнародних міжурядових організаціях. Вони можуть бути й чисто неурядовими, а можуть мати змішаний характер, тобто містити і урядові структури, і громадські організації, і навіть індивідуальних членів.

Транснаціональна компанія (корпорація) (ТНК) – компанія (корпорація), що має виробничі підрозділи в декількох країнах. Транснаціональна компанія – це компанія, міжнародний бізнес якої є істотним, а також компанія, на зарубіжні активи якої припадає близько 25 – 30 % їх загального обсягу і яка має філії в двох країнах і більше.

ТНК часто поділяють на три великі групи: горизонтально інтегровані ТНК, які керують підрозділами, розташованими в різних країнах, що виробляють однакові або подібні товари; вертикально інтегровані ТНК, що керують підрозділами в певній країні, які виробляють товари, що поставляються в їхні підрозділи в інших країнах; роздільні ТНК, які керують підрозділами, розташованими в різних країнах, що вертикально що горизонтально не об'єднані.

2.1. Поняття «актор» у світовій політиці

Почати розгляд питання необхідно з визначення й розмежування понять «соціальний суб'єкт», «соціальний агент», «соціальний актор». У сучасній науці поняття «соціальний суб'єкт», «соціальний актор» і

«соціальний агент» найчастіше вживаються як синоніми. Така практика – не наукова, оскільки між цими категоріями існують відмінності.

У класичній соціології під «соціальним суб'єктом» прийнято розуміти людину мислячу, яка раціонально діє. Критерієм розмежування понять «соціальний суб'єкт» і «соціальний актор» є ставлення до соціальної дії.

У понятті «агент» робиться акцент на тому, що індивід (або група) є лише свого роду провідником ціннісно-нормативної системи або яких-небудь інших феноменів соціального.

Поняття «актор» означає активність масових верств суспільства, які визначають остаточну спрямованість соціальних змін. Ця категорія фактично включає кожну людину в процес макросоціальної активності. Вона може й не бути суб'єктом, але у кожному разі є актором, людиною діючою. А співвідношення між суб'єктом і актором припустимо оцінювати як взаємозв'язок між тим, хто веде, і тим, кого ведуть, організатором і виконавцем.

У розглянутому питанні безумовно базовою є категорія «актор», саме її вивченню слід приділити особливу увагу.

Б. Рассет і Х. Старр зазначають, що термін «актор» має цілий ряд достоїнств. По-перше, він відбиває широкий спектр взаємодіючих спільнот і тому є всеосяжним. По-друге, використовуючи його, ми наголошуємо на поведінці спільнот. Таким чином, цей термін допомагає зрозуміти сутність спільноті, яка поводить певним чином, здійснює якісь дії. Нарешті, по-третє, він допомагає зрозуміти, що різні актори відіграють різні ролі і якщо всі актори є учасниками міжнародних відносин, то не кожний учасник може вважатися міжнародним актором.

Найвизначніший представник соціології французький учений А. Турен увів такі критерії, що визначають соціального актора: здатність сказати «я»; визнання з боку іншого; належність до певної групи.

Особливість актора – це здатність діяти і вносити своєю діяльністю зміни в навколишнє середовище. Одна з головних відмінностей поняття актора від суб'єкта полягає в тому, що актор співвідноситься зі стратегією політичної дії. Друга відмінність полягає в тому, що поняття «актор» пов'язано з пошуком ідентичності. На відміну від агентів, пише М. Крозьє, актори, «незважаючи на часто дуже жорсткі примуси з боку системи, мають у своєму розпорядженні внутрішню волю, яку вони використовують стратегічним чином у взаємодії з іншими». При цьому «воля актора виражається не тільки в знаходженні найоптимальнішої стратегії, але й в

усе більш витончених спробах уловити правила гри, знайти спосіб змінити ці правила й навіть повністю трансформувати саму гру».

До названих вище ознак соціального актора (збереження волі маневру стосовно примусів системи; взаємодія з іншими; здатність до активної поведінки; стратегія як уміння ставити перед собою мету і досягати її втілення; «одержимість» ідентичністю) слід додати самостійність (автономність) у прийнятті рішень, визнання з боку іншого й, нарешті, наявність ресурсної бази, під якою розуміють сукупність матеріальних і нематеріальних, актуальних і потенційних засобів для досягнення поставлених цілей. Відсутність якого-небудь із зазначених ознак позбавляє того або іншого учасника соціальних відносин можливості бути актором.

У контексті проблематики вивчення міжнародних відносин і світової політики слід дати визначення поняття «міжнародний актор». Визначення цього поняття можна подати в такий спосіб. Актор – це активний учасник (колективний або індивідуальний), який завдяки наявним у його розпорядженні актуальним і потенційним ресурсам і здатності їх ефективно використовувати самостійно, відповідно до власного розуміння своїх інтересів ухвалює рішення й реалізовує стратегію, що виявляє істотний і тривалий вплив на міжнародну систему.

При спробі дати визначення такого досить складного поняття слід пам'ятати про важливу умову. Про міжнародного актора можна говорити тоді, коли йдеться про структуровану соціальну спільність (або, в особливих випадках, про конкретного індивіда). Її (його) діяльність повинна представляти визнані ідеали (інтереси) й спиратися на організацію, діяльність якої (якого) виходить за рамки однієї держави і включено у відносини й комунікації, що перетинають границі держави.

Існує широкий спектр класифікації акторів світової політики. Представники більшості теоретичних напрямків і шкіл вважають, що типовими міжнародними акторами є держави, а також міжнародні організації й системи.

Так, М. Каплан розрізняє три типи міжнародних акторів: національні (суверенні держави); транснаціональні (регіональні міжнародні організації, наприклад, НАТО); універсальні (всесвітні організації).

М. Мерль як типових міжнародних акторів розглядає держави, міжнародні організації й транснаціональні сили.

Ф. Брайар і М. Р. Джалілі додають до цих трьох типів ще один – так званих потенційних акторів (таких, як національно-визвольні рухи, регіональні й локальні спільноти, наприклад, Європейська Рада комун, Європейська Конференція місцевих органів влади).

Д. Розенау вважає основними міжнародними акторами держави, державні підсистеми (наприклад, органи місцевої адміністрації, що мають певну автономію в міжнародній сфері); транснаціональні організації (такі, як, наприклад, компанія з виробництва мікросхем «Європейські кремнієві структури», що існує поза межами державної юрисдикції); когорти (наприклад, етнічні групи, церкви й т. п.); рухи.

Як висновок у контексті розглянутого вище матеріалу можна навести найбільш загальну класифікацію акторів світової політики:

1. Держава є безперечним міжнародним актором, що відповідає усім згаданим вище критеріям цього поняття. Вона є основним суб'єктом міжнародного права. Держави виражають себе на міжнародній арені через свою зовнішню політику, яка може проявлятися у двох основних формах – дипломатії й стратегії. Їхнє призначення – задоволення національних інтересів, збереження територіальної цілісності країни, захист її безпеки й суверенітету.

2. Організація створюється державами або іншими учасниками міжнародних відносин. Існує кілька типів організацій:

а) міжурядові (МУО), що створюються державами. Їхня суть визначається природою, функціями й цілями таких організацій;

б) неурядові (МНУО), що формуються для вирішення тих завдань, з якими держава самостійно впоратися не може, але з іншими державами з певних причин співпрацювати не може; неурядові групи можуть самі створювати організацію, щоб вона діяла незалежно від держави і була спроможна вирішувати існуючі проблеми й досягати визначених цілей.

3. Клуби вирішують певні питання, посідають суміжне місце між міжнародними урядовими й неурядовими організаціями. Вони не діють на постійній основі, у них відсутній чіткий статут, рішення не мають обов'язкового характеру.

4. Транснаціональні корпорації (ТНК) – учасники МО, які розташовані у декількох державах, мають на меті свою користь (перш за все – економічний прибуток) і досягають своїх цілей за допомогою використання політичних методів.

5. Гібридні організації відрізняються тим, що частина капіталу в них комерційна, а частина – державна.

6. Наднаціональні організації (наприклад, ЄС).

7. Альтернативні учасники МО. Національно-визвольні, сепаратистські рухи, мафіозні угруповання, терористичні організації, регіональні місцеві адміністрації, окремі особи.

Має сенс докладніше охарактеризувати найбільш значущих і впливових акторів світової політики.

2.2. Державні й недержавні актори світової політики

Учасники міжнародних відносин можуть бути поділені на два основні типи: державні й недержавні.

Держава, чи не із самої своєї появи, є провідним актором світової політики. Протягом останніх декількох сторіч саме держава є основним системоутворювальним елементом тієї системи міжнародно-політичної взаємодії, за якою закріпилася назва «Вестфальська».

Держава є основним суб'єктом міжнародного права. Зовнішня політика держав багато в чому визначає характер міжнародних відносин епохи; вона безпосередньо впливає на ступінь свободи й рівень добробуту індивіда, на саме людське життя. Діяльність і навіть існування міжнародних організацій, інших учасників міжнародних відносин значною мірою залежать від того, як до них ставляться держави. Крім того, держава є універсальною формою політичної організації людських спільностей: у наш час практично все людство, за невеликим винятком (наприклад, бедуїни), об'єднано в держави.

Функції держави в найбільш розвиненій формі зводяться до підтримки порядку й безпеки в рамках відділеної кордонами території, створення умов для соціального й економічного розвитку суспільства, для розподілу благ і послуг, підтримки зайнятості й задоволення основних потреб населення.

Сучасна форма державності пов'язана з поняттям суверенітету. Спочатку це поняття означало необмежену владу монарха здійснювати свою волю усередині країни й представляти державу за її межами (визначати її внутрішню й зовнішню політику) і відбивало прагнення правителів подолати місницьку роздробленість і звільнитися від панування церковної ієрархії, яке пригнічувало державу.

У сучасній системі міждержавних відносин поняття державного суверенітету має два основні аспекти: внутрішній і зовнішній. Мова йде, з одного боку, про волю держави обирати свій шлях економічного розвитку, політичного режиму, цивільного й карного законодавства й т. п., а з іншого – про невтручання держав у внутрішні справи одна одної, про їхню рівність і незалежність.

Однак принцип суверенітету національних держав приводить до неоднозначних наслідків у міжнародних відносинах. По-перше, кожна держава змушена, так чи інакше, поєднувати у своїй зовнішній політиці досить суперечливі функції. Наприклад, з одного боку, реалізація національного інтересу потребує задоволення суто державних інтересів – збільшення територій, впливу, ресурсів, з іншого – державний інтерес потребує захисту союзників, в чомусь відмовитись від своїх вигід на користь зміцнення миру й солідарності в міждержавних відносинах. По-друге, кожна держава прагне до забезпечення власної безпеки. При цьому збільшення безпеки однієї з держав може розглядатися як небезпека для іншої і – породжувати з її боку відповідні реакції від гонки озброєнь до «превентивної війни» – дилема безпеки (Е. Луард). Нарешті, по-третє, формально з точки зору міжнародного права всі держави-нації рівні, та «деякі з них рівні більше, ніж інші». Отже, слід визнати, що діє принцип «подвійних стандартів», і, на жаль, це є реальністю системи міжнародних відносин.

Дійсно, формально юридична рівність держав з погляду міжнародного права не може скасувати тієї обставини, що вони розрізняються за своєю територією, населенням, природними ресурсами, за економічним потенціалом, соціальною стабільністю, політичним авторитетом, озброєнням, нарешті, за своїм віком. Ці відмінності резюмуються в нерівності держав з погляду їхньої національної могутності (Міжнародна стратифікація), залежно від здатності держав захистити свій суверенітет, що випливають із нерівності їхньої національно-державної могутності. Із цього погляду розрізняють наддержави, які мають здатність до масових руйнувань планетарного масштабу, можливість автономного існування; великі держави, що впливають на міжнародні відносини (МВ), але не панують у них; середні держави, які мають значний вплив тільки в найближчому оточенні; малі держави – 2 млн населення, що мають засоби, щоб зберегти цілісність (наприклад, Словаччина, Хорватія), і мікродержави – менше 1 млн, які мало впливають на систему МВ

(наприклад, Люксембург).

Згідно із традиційним баченням держави виражають себе на міжнародній арені через зовнішню політику, яка може втілюватися в двох основних формах: дипломатії (політичній діяльності) і державній стратегії (політичних цілях). Їхнє призначення – задоволення національних інтересів, збереження територіальної цілісності країни, захист її безпеки й суверенітету.

Держава зберігає своє значення як одного з основних акторів і в рамках світової політики. Але крім неї в системі глобальної політики сформувався коло так званих «нових», або недержавних, акторів світової політики.

Серед недержавних учасників міжнародних відносин виділяють міжурядові організації (МУО), неурядові організації (НУО), транснаціональні корпорації (ТНК) та інші суспільні сили й рухи, що діють на світовій арені. Зростання їхніх ролі й впливу – відносно нове явище в міжнародних відносинах, характерне для післявоєнного часу.

Виділяють три основні риси міжнародних організацій: політична воля до співробітництва, зафіксована в установчих документах; наявність постійного апарату, що забезпечує наступність у розвитку організації; автономність компетенції й рішень.

Зазначені риси повною мірою належать до міжнародних міжурядових організацій (ММУО), які є стабільними об'єднаннями держав, оснований на міжнародних договорах, що мають певну погоджену компетенцію й постійні органи.

ММУО безпосередньо політичного характеру виникли після Першої світової війни (Ліга Націй, Міжнародна організація праці), а також під час і особливо після Другої світової війни. У 1945 р. у Сан-Франциско було утворено Організацію Об'єднаних Націй, покликану служити гарантом колективної безпеки й співробітництва країн-членів у політичній, економічній і соціальній областях. Паралельно з розвитком її спеціалізованих органів та інститутів створюються міжурядові організації міжрегіонального й регіонального характеру, спрямовані на розширення співробітництва держав у різних областях: Організація економічного співробітництва і розвитку, Рада Європи, Європейське економічне співтовариство, Ліга Арабських держав та ін.

Збільшення кількості ММУО – свідчення зростання взаємозалежності держав і їхнього багатобічного співробітництва на постійній

основі. Більше того, МПО здобувають певну автономію стосовно держав-засновників і стають частково непідконтрольними останнім. Це дає їм можливість впливати на поведінку держав у різних сферах їхньої взаємодії у цьому сенсі відігравати роль наднаціонального інституту.

Існують різні типології ММУО. Найпоширенішою є класифікація ММУО за геополітичним критерієм і, відповідно, за сферою й спрямованістю їхньої діяльності. У першому випадку виділяють такі типи міжурядових організацій: універсальний (наприклад, ООН або Ліга Націй); міжрегіональний (наприклад, Організація «Ісламська Конференція»); регіональний (наприклад, Латиноамериканська економічна система); субрегіональний (наприклад, Бенілюкс). Згідно з другим критерієм розрізняють загальноцільові (ООН); економічні (ЕАСТ); військово-політичні (НАТО); фінансові (МВФ, Всесвітній Банк); наукові («Єврика»); технічні (Міжнародний союз телекомунікації); а також вузькоспеціалізовані ММУО (наприклад, Міжнародне бюро мір і ваги). У багатьох ситуаціях, що трапляються усе частіше, інтереси людей пов'язані не з державою, а з іншими спільнотами, політичними або культурними цінностями, які сприймаються як більш вагомі.

Сьогодні усе більш відчутно зростає роль міжнародних неурядових організацій (МНО). На відміну від міжурядових організацій МНО – це, як правило, не територіальні утворення, оскільки їхні члени не є суверенними державами. Вони відповідають трьом критеріям: міжнародний характер складу і цілей; приватний характер засновництва; добровільний характер діяльності.

Під МНО розуміють структури співробітництва в специфічних областях – недержавні інститути, що поєднують індивідів декількох країн: релігійні організації, організації вчених, спортивні (ФІФА), профспілкові (МФП), правові (Міжнародна амністія) та інші організації, об'єднання, установи й асоціації. Таким чином, мова йде, по суті, про всіх недержавних учасників міжнародних відносин, про яких можна із упевненістю сказати тільки те, що вони здатні на міжнародну діяльність, більш-менш незалежну від держави.

МНО розрізняють за розмірами, структурою, спрямованістю діяльності й завданнями. Однак усі вони мають ті загальні риси, які відрізняють їх як від держав, так і від міжурядових організацій. На відміну від держав вони не можуть бути представлені як актори влади, що діють задля інтересу. На відміну від міжурядових організацій їх засновниками є

не держави, а професійні, релігійні або приватні організації, установи, інститути. Крім того, прийняті ними рішення, як правило, не мають для держав юридичної сили. І все-таки їм усе частіше вдається досягти виконання завдань, які вони ставлять перед собою, і не тільки в професійній, але й у політичній області. Це стосується і таких завдань, що потребують серйозних дій з боку держав, які змушені в певних обставинах поступатися принципом національного суверенітету. Так, в останні роки деяким МНО, зокрема тим, сферою діяльності яких є захист прав людини, екологічні проблеми або гуманітарна допомога, вдалося добитися права на втручання у внутрішні справи суверенних держав.

Основною зброєю НУО у сфері міжнародної політики є мобілізація міжнародної суспільної думки, а методом досягнення цілей – здійснення тиску на міжурядові організації (насамперед на ООН) і безпосередньо на ті або інші держави. Саме так діють, наприклад, Гринпіс, Міжнародна амністія, Міжнародна Федерація із прав людини. Тому МНО такого роду нерідко називають міжнародними групами тиску. Не всі МНО відіграють роль міжнародних груп тиску. Однак їхній сукупний вплив змінює характер міжнародних відносин, робить їх суттєво відмінними від характеру традиційних міждержавних відносин, епоха яких іде в минуле.

Транснаціональні корпорації (ТНК) являють собою бізнес-структури, діяльність яких охоплює кілька країн (Дженерал Моторс, Кока-Кола, Нестле). На відміну від міжнародних організацій ТНК працюють з метою одержання прибутку. При цьому активність навіть тих з них, які мають національну специфіку, може суперечити інтересам власної держави. Кількісне зростання ТНК припадає на другу половину ХХ століття і продовжує збільшуватися, приблизно 90 % з них базуються в розвинених країнах північної півкулі, але 80 % їхніх робочих місць перебувають у світі, що розбудовується.

Транснаціональні банки (ТНБ) здійснюють фінансові операції по усьому світу, роблять капітал дуже мобільним, відкривають можливості швидкого розвитку ТНК. Володіючи такими фінансовими й людськими ресурсами, ТНК значно впливають на політичні процеси, що відбуваються.

Вплив ТНК на систему міжнародних відносин має і негативний аспект. Прагнучи до одержання максимального прибутку, ТНК підсилюють розшарування світу по лінії Північ – Південь за рахунок збереження дешевої малокваліфікованої робочої сили в країнах Півдня в тих або інших

галузях виробництва. З іншого боку, вони стимулюють розвиток промисловості, створюють робочі місця, займаються навчанням робітників.

Внутрішньодержавні регіони усе більш активно заявляють про себе на світовій арені. Не будучи суб'єктами міжнародного права, будучи не правочинними самостійно займатися зовнішньополітичною діяльністю, вони можуть мати зовнішні зв'язки в області торгівлі, культури, науки, спорту. Зазвичай регіони зосереджують найбільшу активність в економічній сфері. Нерідко інфраструктура країн складається так, що зв'язки прилеглих регіонів сусідніх країн виявляються більш тісними, ніж регіональні відносини усередині кожного з них.

Міжнародні злочинні групи, пов'язані з наркоторгівлею, незаконним продажем зброї й іншими нелегальними операціями, а також з тероризмом, деякі дослідники вважають акторами системи міжнародних відносин.

Терористичні групи, які тісно пов'язані з організованою злочинністю, – одна з основних погроз у світі. Надприбутки від наркоторгівлі, прозорість кордонів у сучасному світі дозволяє їм виступати самостійними акторами на сцені світових відносин, що особливо стало очевидним після антитерористичної операції 11 вересня 2001 року.

Релігійні, національні рухи. Наприклад, ісламські рухи в сучасному світі усе більше впливають на тенденції в СМВ. Римська католицька церква, Папа Римський – вищий авторитет для 800 млн католиків, які живуть на Землі. (Наприклад, Римська католицька церква була посередником у територіальному конфлікті між Чилі й Аргентиною в 1978 році).

Недержавні актори являють собою різноманітні етнічні й релігійні спільності, професійні, ідейно-політичні, просвітницькі й інші організації, окремі особистості та їхні об'єднання «за інтересами», які за призначенням можуть бути неполітичними, але за результатами діяльності ймовірно мають міжнародно-політичне значення.

Недержавні актори на світовій арені не завжди діють як політичні суб'єкти, але мають політичний ресурс своєї гуманітарної, економічної, спортивної, військової, екологічної й практично будь-якої іншої приватно-спеціальної діяльності. Політичний зміст цього ресурсу, його спрямованість і затребуваність не зводяться безпосередньо до самого політичного характеру їхньої діяльності, наприклад політичного змісту національно-визвольного або окремих антиглобалістських рухів. Цей

політичний зміст визначається об'єднанням або зіткненням різноманітних політичних реалій, що супроводжують неполітичну діяльність, реалізацію інтересів окремих недержавних акторів, неурядових, квазідержавних і державних організацій, які взаємодіють між собою. Як приклад можна навести діяльність Ордена госпітальєрів – одного з духовно-лицарських орденів (що має майже 1000-літню історію), національних Олімпійських комітетів, міжнародних об'єднань філателістів і радіоаматорів, у минулому – роботу комітетів радянських жінок або молодіжних організацій СРСР, суспільств дружби з народами зарубіжних країн, організацій типу Human Rights Watch, Gre-en Movements і т. п.

Ці міжнародні актори, їхні численні сучасні вітчизняні й зарубіжні аналоги активно діяли й взаємодіють у міжнародно-політичній системі. Не слід забувати й про те, що багато міжнародних організацій, зокрема ООН, за роки свого існування створили сотні суспільних і неурядових фондів, комітетів, об'єднань тощо. Кожний з них, заявляючи про свою підтримку цілей ООН, займається своєю організацією, а іноді й бюджетно відокремленою діяльністю, політичне значення якої в кожному конкретному випадку неважко виявити.

Але якими численними й впливовими не були б недержавні актори, «усередині» державно-центричної системи міжнародних відносин вони залишаються під впливом держави й державного суверенітету.

2.3. Актори сучасної світової політики: тенденції розвитку

У сучасній теорії міжнародних відносин фактично вже ніхто не заперечує факт зростання кількості й різноманіття акторів – учасників світової політики і стало вже банальним твердження про те, що держава – не єдиний учасник світової політики. У цьому зв'язку важливого значення набуває питання про типи й співвідношення (конфігурації) ролей і функцій акторів у системі міжнародних відносин.

Виходячи зі специфіки й особливостей сучасного рівня розвитку системи міжнародних відносин, очевидним є той факт, що держава втратила монополію акторства в МВ. Набагато складніше визначити те місце, яке займають, і ту роль, яку відіграють у системі МВ інші, недержавні актори. Відмінності в трактуванні цього питання представниками конкуруючих підходів значні.

Реалісти, наполягаючи на тому, що головними акторами залишаються суверенні держави, розглядають їх як раціонально діючі однорідні політичні організми, унітарні утворення, які проводять єдину політику щодо інших держав-учасників міжнародних відносин. Наприклад, А. Уолферс писав, що простір світової політики повністю «захоплено державами, кожна з яких має у своєму розпорядженні контроль над територією, людьми й ресурсами в рамках своїх кордонів». Прихильники цього підходу віддають перевагу матеріальним елементам акторства й вважають, що основною метою урядів, які виступають від імені держав, є проведення ефективної політики реалізації національних інтересів. Національні інтереси визначаються в силових термінах у відповідь на примуси з боку міжнародної системи й держав як її елементів.

Виходячи з положення про те, що міжнародний порядок, як будь-який соціальний порядок взагалі, завжди залишається ієрархічним, реалісти вважають міжнародними акторами не всіх, а лише найбільш потужних держав, конфліктні або кооперативні відносини між якими й становлять сутність міжнародної політики. Тільки зусиллями найбільших і найбільш потужних учасників міжнародних відносин можуть бути збережені (якщо великим державам вдасться погодити власні інтереси й добитися рівноваги сил) або порушені (якщо вони не зуміють удержати силової рівноваги) міжнародна стабільність і світовий порядок. Що ж стосується міжурядових організацій і недержавних учасників міжнародної політики, то вони не можуть уважатися повноцінними акторами, оскільки не мають у своєму розпорядженні автономію в прийнятті рішень і достатніх ресурсів для їх здійснення. Якщо вони й досягають своїх цілей, то багато в чому – за посередництвом і за допомогою держав або міжурядових організацій.

На відміну від прихильників реалістичного підходу ліберали розглядають конфігурацію акторів МВ не як ієрархічну, а як поліархічну. У різних версіях лібералізму мова йде про широке коло акторів державних і приватних, транснаціональних та індивідуальних, складні відносини між якими мають уже структуру «павутини», нитки якої тісно переплетені. У цих умовах держава-нація вже не має монополії на політичні рішення, які частково переходять до різних альтернативних акторів. На їхню думку, сама держава не може розглядатися як раціональний і унітарний актор. Міжнародна політика держави є рівнодіючою постійної боротьби, узгоджень і компромісів інтересів ієрархічної бюрократії й окремих владних

структур, цивільної й військової частин суспільства, різних політичних партій і рухів, неполітичних асоціацій і професійних груп і т. п.

Прихильники ліберального неоінституціоналізму стверджують, що в умовах глобалізації й ринкової економіки конкуренція й ціноутворення стають більш недосконалими через недолік інформації та несиметричний розподіл ресурсів між акторами. Тому виникає необхідність об'єднати й скоординувати зусилля, метою яких є нівелювання негативних наслідків впливу ринку на економічні процеси за допомогою створення інститутів, здатних розв'язати ці протиріччя. Будучи створені, ці інститути детермінують визначення інтересів, рамок і правил гри міжнародних акторів.

Представники школи транснаціоналізму висунули положення про «комплексну взаємозалежність», в основі якої подано ідею про те, що зростання кількості й різноманіття міжнародних акторів і ускладнення їхньої взаємодії веде до трансформації всієї міжнародної системи. Розвиваючи цю думку, Дж. Розенау відстоює тезу про «роздвоєння» системи на «статочентричний» і «мультицентричний» світ міжнародних відносин, які співіснують і іноді перетинаються один з одним. При цьому «турбулентність» в одному із цих світів призводить до серйозних негативних наслідків в іншому. У результаті формується новий світ – світ «постміжнародних відносин».

Ідея несиметричної взаємозалежності міжнародної системи, яку відстоюють представники теорії транснаціоналізму, збігається з положенням неомарксистів, згідно з яким світова політика здійснюється трьома основними групами акторів. До них належать: 1) значні суспільні сили держав центру разом з менш значними, але істотними силами периферії й напівпериферії; 2) вузька, але, незважаючи на це, дуже могутня група приватних глобалізованих підприємців; 3) нові глобалізовані антисистемні рухи, які представляють й фактично містять в собі більшість світового населення.

З погляду концепції конструктивізму, поки світ залишається інституціонально розділеним, держави як міжнародні актори зберігають свою особливу роль у світовій політиці. Так само, як і ліберали, конструктивісти вважають, що значущими акторами можуть бути не тільки держави, але й політичні, професійні й інші еліти, мережі МНО, експертні співтовариства, соціальні рухи, приватні особи й т. п. Конструктивісти порушують питання про формування ідентичності й звертають увагу на

необхідність урахувати зростання кількості механізмів зміни міжнародних відносин. В остаточному підсумку мета й завдання держави в умовах глобалізації полягають у тому, щоб забезпечити гармонічне співіснування різних рівнів ідентичності в рамках національної ідеології.

У зв'язку з тим, що світова політика є сферою суперництва й конкуренції різних акторів, насамперед держав, за досягнення найбільш високого статусу й переважний вплив на глобальному й регіональному рівнях, у сучасних умовах актуальним є питання про формування стійкого еквілібруму, який забезпечував би міжнародну стабільність, сприяв вирішенню проблем як світового співтовариства в цілому, так і його окремих сегментів.

Регулятивними механізмами підтримки такого еквілібруму можуть і мають бути суспільна мораль і етика, що дозволяють гармонізувати національні інтереси, обмежувати прояви деструктивності, які особливо здатні спричиняти катастрофічні наслідки для людства, і запобігати їм. Важливо також, щоб суперництво державних і недержавних акторів відбувалося за певними правилами – зафіксованими у міжнародно-договірному порядку або такими, що діють на основі існуючого політико-психологічного консенсусу.

Уявлення про зміст і принципи взаємодії акторів світової політики концентруються в понятті світового (міжнародного) порядку. Це – побудова міжнародних (і насамперед міждержавних) відносин, які мають забезпечити основні потреби суб'єктів світової політики в безпечному існуванні й реалізації своїх інтересів.

Для сучасної ситуації в міжнародних відносинах характерними є, з одного боку, моноцентризм зі Сполученими Штатами як єдиною наддержавою, з іншого – тенденція, що набуває сили, до багатополярності, у рамках якої старі й нові «центри сили» будуть зв'язані між собою відносинами партнерства і суперництва. Перехід до багатополярного світу обмежить можливість проведення якою-небудь державою гегемоністської політики.

Для переходу трансформації моноцентричної моделі міжнародних відносин до багатополюсного оптимального світового порядку характерно здійснення регульованого принципу пріоритету загальнолюдських цінностей, забезпечення рівної безпеки для всіх народів і держав, реалізація можливостей мирного розв'язання спірних питань і конфліктів, виявлення поваги цілісності й суверенітету держав, невтручання у

внутрішні справи одна одної. Значний внесок у розроблення параметрів нового світового порядку й перетворення їх у практику міжнародних відносин внесли такі політичні діячі, як Віллі Брандт, Індіра Ганді, Михайло Горбачов, Гельмут Коль, Франсуа Міттеран, Улоф Пальме та інші.

Формування нового світоустрою визначають процеси глобалізації — зростаючого взаємозв'язку й взаємозалежності всіх сегментів світової політики, економіки й духовної сфери. Глобалізація виражається в утворенні планетарного інформаційного простору, світового ринку капіталів, товарів і робочої сили, в інтернаціоналізації впливу на природне середовище, у спільному врегулюванні міжетнічних і міжконфесійних конфліктів. Під впливом цих процесів світове співтовариство перетворюється на світове суспільство.

У процесі становлення нового світоустрою зростає роль політичних рішень, прийнятих на наднаціональному рівні. При цьому особливо значущими є рішення не стільки старих, універсальних організацій (ООН, ОБСЄ та ін.), скільки прийнятих на рівні провідних держав – реальних «центрів сили».

Т. Ріссе виділив ресурси впливу на світову політику, зазначивши, що держави мають, насамперед, політичні ресурси, у той час як ТНК – економічні, фінансові. Якщо говорити про державу, то в сучасному світі ресурс держав розшаровується. Значною виявляється не тільки військова міць, але й економічна, а також соціально-гуманітарна складова, пов'язана з «м'якою силою». У ХХІ ст. те ж стало відбуватися з ресурсами інших акторів. При цьому можна виділити дві протилежні тенденції. Розшарування ресурсів веде до спеціалізації актора, але одночасно транснаціональні актори (ТНА), намагаючись знизити ризики від можливої втрати своєї ресурсної спеціалізації, прагнуть до диверсифікованості ресурсного потенціалу, а також намагаються впливати на інших через безліч різноманітних форм, механізмів і т. п.

Ресурс внутрішньодержавних регіонів і глобальних міст багато в чому утворюється за рахунок того, що виробничі, освітні, наукові, фінансові й інші структури і ресурси розосереджені по земній кулі й одночасно перетинаються на невеликих територіях. Тому, говорячи про ресурс, слід зазначити, що останнім часом ряд недержавних акторів інтенсивно освоює мобілізаційний ресурс.

Внутрішня структурна організація недержавних акторів – ще один параметр для їх порівняння.

Для держав завжди тією чи іншою мірою характерними є так звана «вертикаль влади», а також горизонтальні зв'язки. Для недержавних акторів, як зазначає Т. Ріссе, також властиві обидва типи зв'язків – вертикальні й горизонтальні, причому одні бізнес-структури можуть мати переважно вертикальну організацію, а інші – переважно горизонтальну. Те ж можна сказати й про НУО. Домінування вертикальних зв'язків дозволяє швидше ухвалювати й реалізовувати рішення, але такі рішення здебільшого є суб'єктивними. Горизонтальні зв'язки потребують довгих погоджень, але дозволяють краще враховувати різні інтереси. Це означає, що знайдені рішення будуть краще розумітися й виконуватися учасниками.

У цілому в розвитку транснаціональних акторів у XXI сторіччі прослідковується цілий ряд нових важливих моментів. Так, відбувся не тільки масштабний вихід на світову арену різних недержавних акторів, про який писали Дж. Най і Р. Кохен на початку 70-х років минулого століття, але й розширилося коло цих акторів, тобто тих, хто значно впливає на світову політику, визначаючи тенденції її розвитку. До кола впливових міжнародних гравців поряд із транснаціональним бізнесом, неурядовими організаціями почали входити ЗМІ, релігійні організації, а також терористичні угруповання, насамперед такі, як «Аль-Каїда».

Кількісні показники транснаціоналізації – величезні. Так, лише транснаціональних корпорацій у світі в середині першого десятиліття XXI ст. налічувалося більше 7700016. Транснаціоналізація при цьому охоплює не тільки великий бізнес. У наш час, наприклад, кожне третє підприємство середнього й малого бізнесу США і кожне сьоме такого масштабу японське підприємство, працюють на транснаціональному рівні. При цьому вони є досить гнучкими, значною мірою мережними структурами і добре пристосовані до місцевих умов.

Говорячи про підсилення транснаціоналізації бізнесу, необхідно мати на увазі й ту обставину, що багато чого тут залежить від регіону. У цілому ряді африканських країн, де ВВП на душу населення становив менше 100 доларів, виходити не тільки за рамки національних кордонів, але й за межі окремих населених пунктів просто ні з чим. Такий факт свідчить про іншу тенденцію, а саме про розшарування держав, а разом з ними – часто і регіонів.

Самі ж транснаціональні актори, по-перше, продовжують усе більш активно діяти на глобальному рівні, охоплюючи всі регіони світу й усі сфери світової політики – безпеку, економіку, соціально-гуманітарну

сферу. По-друге, якщо раніше транснаціональні актори діяли, як правило, з регіонів «глобальної Півночі» відносно регіонів «глобального Півдня», то тепер спостерігається і зворотний процес. Одним із прикладів може бути телеканал «Аль-Джазіра», який з 2003 р. віщає крім арабської ще й англійською мовою, виступаючи як глобально орієнтований канал ЗМІ.

Спостерігається розвиток міжнародних неурядових організацій, яких у сучасному світі, за різними оцінками, – від 6000 до 30000¹⁹. Ці відмінності в кількісних показниках пов'язані зі складністю міжнародної активності МНО, а також з використанням різних критеріїв підрахунку. Як і бізнес, МНО залучають до міжнародної діяльності величезні людські потоки. У результаті транснаціоналізація виражається й у багатьох інших параметрах, зокрема в мобільності населення, свободі переміщення через національні кордони, залученні майже всіх країн і регіонів у транснаціональні відносини і т. п.

Наслідком транснаціоналізації стає розвиток взаємозалежності за рахунок «зв'язання» різних центрів, створення складних мережних структур взаємодії. Поряд із процесом транснаціоналізації спостерігається подальша гібридизація акторів. Створюються партнерства різного типу, а саме: держави і бізнесу, МНО і держави, бізнесу і МНО тощо. Одночасно відбувається розмивання специфіки функцій акторів. Так, наприклад, до сфери безпеки сьогодні можна спостерігати все більш масштабне залучення приватних військових компаній. Наприклад, під час військової операції США в Іраку в 2003 р. кожна десята людина, залучена до неї з американської сторони, була з так званих приватних компаній із забезпечення безпеки. Вони вирішували питання логістики, навчання персоналу і т. п.

У той же час держава часом не тільки виконує регулятивні функції в сфері економіки, але й сама стає гравцем у цій сфері. Зокрема, цим шляхом пішла Ісландія, яка у великій кількості до кризи 2008 р. скуповувала європейські компанії, набираючи при цьому борги. У результаті країна опинилася на грані дефолту. Стосовно приватних структур існують механізми, що перешкоджають такій ризикованій поведінці, але застосувати такі механізми автоматично щодо національних держав досить складно. Нарешті, ще один приклад. Сьогодні бізнес усе більше об'єднується з соціальною сферою, причому не тільки щодо працівників своєї компанії (історія такої практики прослідковується давно), але й у всесвітньому масштабі. Свідченням тому є поява під егідою ООН

Глобального договору, згідно з яким бізнес бере на себе цілий ряд соціальних зобов'язань у сфері протидії корупції, збереження навколишнього середовища тощо.

У цілому процеси транснаціоналізації, пов'язані з розширенням і інтенсифікацією сфер активності ТНА (транснаціональних акторів), різко зросли за останній час. Багато в чому це відбулося через появу нових інформаційних і комунікаційних технологій, що значно спрощують і прискорюють процес взаємодії. Науково-технічна революція суттєво впливає на політичний розвиток світу подібно до того, як це було в результаті промислової революції в Європі, яка забезпечила перехід від переважно аграрної економіки до індустріального типу розвитку, що в підсумку призвело до зміцнення капіталізму.

Сучасний науково-технічний стрибок не тільки певним чином розширив взаємодію транснаціональних акторів, вивівши їх на глобальний рівень у зовсім інших масштабах, але й зробив слабкого сильним у розумінні можливості завдання значущих збитків іншим. У результаті світ зіткнувся з тим, що недержавні актори здатні кинути істотний виклик державі й політичній системі світу. Таким чином, на початку XXI ст. транснаціональні актори не тільки підсилили свою політичну активність на світовій арені, але й значно ускладнили механізми й форми діяльності, розширили сферу свого залучення. Аналіз і облік їхньої діяльності стає обов'язковим для розуміння світових політичних процесів, зовнішньополітичного прогнозування й планування, а також розроблення питань глобального керування.

Контрольні запитання до теми

1. У чому відмінність понять «соціальний суб'єкт», «соціальний агент», «соціальний актор»?
2. Чому прийнято вважати державу головним актором світової політики?
3. Роль держави в сучасній системі політичного світу.
4. Що означає поняття «міжнародні міжурядові організації»?
5. Що означає поняття «міжнародні неурядові організації»?
6. Яку роль відіграють недержавні актори в сучасній світовій політиці?
7. Як пояснити підвищення ролі недержавних акторів і активізацію їхнього впливу в системі світової політики?

Тестові завдання

1. Національна безпека – це ... (виберіть один варіант відповіді):
 - а) стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх погроз;
 - б) установлення добросусідських відносин з усіма державами;
 - в) боротьба за мир в усьому світі;
 - г) створення системи міжнародних сил стримування.
2. Головною діючою особою міжнародних відносин є ... (виберіть один варіант відповіді):
 - а) НУО;
 - б) держава;
 - в) МУО;
 - г) ТНК.
3. Національні інтереси й державні інтереси ... (виберіть один варіант відповіді):
 - а) тотожні;
 - б) взаємодіють діалектично;
 - в) підпорядковані національним інтересам;
 - г) національні інтереси підпорядковані державним інтересам.

4. Державний суверенітет – це ... (виберіть один варіант відповіді):

- а) сукупність прав народу на свободу вибору соціального й політичного ладу;
- б) коли громадяни існують для блага держави;
- в) незалежність держави у внутрішніх справах;
- г) повна незалежність держави від інших держав у внутрішніх і зовнішніх відносинах.

5. До міжнародних міждержавних організацій належать:

- а) «Ліга Націй»;
- б) «Організація економічного співробітництва»;
- в) «Рада Європи»;
- г) «Грінпіс».

6. До міжнародних міждержавних організацій, які займаються питаннями охорони навколишнього середовища, належать:

- а) Всесвітній поштовий союз (ВПС);
- б) Міжнародний валютний фонд (МВФ);
- в) Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР);
- г) Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ).

7. Що таке політичний кризис:

а) включення в політичне життя нових соціальних груп в умовах нерозвиненого громадянського суспільства;

б) посилення політичної еліти, в той же час послаблення легітимності влади;

в) стан політичної системи, коли мають місце поглиблення й загострення існуючих конфліктів, різке посилення політичної напруженості.

г) включення в політичне життя нових каналів соціального представництва?

8. До міжнародних неурядових організацій належать:

- а) ООН;
- б) держави;
- в) суспільні об'єднання;
- г) ТНК.

Література

1. Грум, Дж. Растущее многообразие международных акторов [Текст] / Дж. Грум // Международные отношения: социологические подходы / под ред. П. А. Цыганкова. – М. : Гардарика, 1998. – С. 222–239.
2. Егоров, В. Кризис и качество международных отношений [Текст] / В. Егоров. – М.: ИНИОН РАН, 2003. – 169 с.
3. Лебедева, М. М. Развитие неофициального посредничества в современном мире: тенденции, проблемы, перспективы [Текст] / М. М. Лебедева // Вестн. МГУ. Сер.18. Социология и политология. – 1998. – № 3. – С. 28–35.
4. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин [Текст] : підруч. / М. З. Мальський, М. М. Мацях. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 461 с.
5. Мировая политика: проблемы теории и практики [Текст] / под ред. П. А. Цыганкова, Д. М. Фельдмана. – М. : Изд-во МГУ, 1995. – 364 с.
6. Жирар, М. Индивиды в международной политике [Текст] / М. Жирар. – М. : МПА, 1996. – 286 с.

Тема 3. СВІТОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС

1. Характерні риси й особливості сучасного світового політичного процесу.
2. Геополітика і глобалізація як фактори світового політичного процесу.
3. Міжнародні конфлікти.

Основні поняття теми: геополітика, глобалізація, глобальні проблеми людства, світовий устрій, сучасний світовий устрій, світова політика, міжнародний конфлікт, світовий політичний процес, система міжнародних відносин.

Глосарій

Геополітика – методологічно значуща течія політичної думки, що визначає сутність політики через потребу в розподілі ресурсів, об'єктивно нерівномірно розосереджених по планетарному ландшафту.

Глобалізація – тенденція розвитку сучасного світу, що відображає загальну потребу суб'єктів системи міжнародних відносин у зовнішній взаємодії для загальносвітового обміну ресурсами з метою реалізації власних інтересів.

Глобальні проблеми людства – комплекс загальносвітових проблем, які не можна вирішити силами окремих суб'єктів міжнародних відносин.

Світовий устрій – поняття, що відображає впорядкованість і організованість суб'єктів системи міжнародних відносин і їхню структурно-функціональну визначеність.

Міжнародний конфлікт – зовнішньополітичне протиріччя, джерелом якого є протистояння інтересів суб'єктів взаємодії міжнародних відносин – військових, економічних, культурних та ін.

Світовий політичний процес – сукупність дій і взаємовідносин суб'єктів політики на міжнародній арені. Це процес спільної діяльності суб'єктів міжнародних відносин, які реалізують конкретні інтереси і мають на меті певні цілі в сфері міжнародного життя.

3.1. Характерні риси й особливості сучасного світового політичного процесу

Під політичним процесом розуміють спільну діяльність соціальних суб'єктів (індивідів, спільностей, класів), за допомогою яких формується, функціонує і змінюється політична система суспільства. Фазами політичного процесу прийнято вважати: створення політичної системи; формування елементів і ознак політичної системи; конституювання; прийняття й виконання політико-управлінських рішень; контроль за функціонуванням і напрямком розвитку політичної системи.

Світовим політичним процесом вважають процес спільної діяльності держав, народів, міжнародних організацій, державних союзів і рухів, які реалізують конкретні інтереси і мають певні цілі в сфері міжнародного життя. Цей процес є формою реалізації інтегративних тенденцій розвитку людства – специфічну глобальну й загальну форми взаємозв'язків і взаємодій суб'єктів міжнародних відносин. У вузькому розумінні під світовим політичним процесом розуміють процес розроблення, прийняття й реалізації рішень світового співтовариства, у якому беруть участь суб'єкти міжнародних відносин. Структуру світового політичного процесу можна подати так: 1) як зовнішньополітичну діяльність суверенних націй-держав; 2) діяльність ООН та інших міжнародних організацій і установ; 3) політичні дії інститутів субрегіонального, регіонального й наднаціонального характеру і відповідних суспільних об'єднань і союзів.

Світ сьогодні стрімко змінюється в усіх регіонах завдяки розвитку процесів глобалізації-регіоналізації – інтеграції-дезінтеграції з переконливою перевагою глобалізації й інтеграції. Комплекс цих процесів зумовлює нерівномірність розвитку як світогосподарських, так і світополітичних зв'язків і взаємодій. При цьому розрив в економічному розвитку більшості країн зумовлює, у першу чергу, дистанція між державами, що входять у систему економічного співробітництва, і найбільш бідними країнами Азії, Африки і Латинської Америки. Зв'язок між економікою і політикою не є прямим, він є двостороннім, опосередкованим

багатьма внутрішніми і зовнішніми факторами і визначає характер політичної системи взагалі й рівень демократії зокрема. Світову політику багато в чому обумовлюють науково-технічна революція, формування світових ринків, інтернаціоналізація світового виробництва й капіталу.

Економічна й екологічна глобалізація після двох сторіч розвитку в ХХІ ст. породила політичну глобалізацію, відбувається двоїстий процес глобалізації економічних і політичних зв'язків і взаємодій. За наявності в національно-державних структурах розмаїтості від традиційних до сучасних переважними стають їхні загальні, універсальні риси і владно-правові механізми реалізації інтересів. Збільшення кількості ознак світових політичних і соціокультурних зразків у субнаціональних, національних і наднаціональних структурах визначають розвиток цивілізації.

Сучасному політичному процесу властиві такі риси:

1) розхитування однополярної системи міжнародних відносин як причина сучасної розбалансованості Вестфальського світового устрою, оснований на визнанні територіального суверенітету на тлі посилення процесів глобалізації;

2) об'єднання в діяльності суб'єктів міжнародних відносин різних рівнів упорядкованих і хаотичних дій з перевагою останніх унаслідок розвитку процесів політичної глобалізації, посилення ролі міжнародних організацій і функціонування однополярного світового порядку;

3) ідеологічна багатоукладність діяльності суб'єктів світового політичного процесу, що припускає множинність і розмаїтість внутрішньополітичних і зовнішньополітичних програм реалізації інтересів;

4) зміна методів, механізмів і прийомів реалізації політики внаслідок збільшення динаміки розвитку, ускладнення й демократизації суспільства – активізація діяльності суб'єктів політичного процесу політичних партій, груп підтримки й тиску, суспільно-політичних рухів, профспілок, молодіжних і конфесіональних організацій, армії, лобістських груп;

5) посилення відносної автономії політичного процесу від соціально-економічних процесів при збереженні їхнього об'єктивного впливу у зв'язку з потребою їх упорядкування на тлі посилення породжених глобалізацією тенденцій відчуження суверенної особистості від влади й суспільства, суспільства від держави і держави від громадянського суспільства, капіталу від реального господарства і контролю національно-державних інститутів – створення владно-політичних і нормативних передумов

подолання деструктивних і хаотичних процесів, що спричиняють підтримку екстремістських сил і прояви охлократії (влади натовпу);

6) структурно-функціональна трансформація сучасних інститутів влади взагалі й національно-державних зокрема у зв'язку з виникненням нових закономірностей зміни конфігурації сучасної світової системи нації-держави як основного суб'єкта Вестфальського світового порядку, засобів підтримки основ порядку в поліконфесіональному й поліетнічному суспільстві, інтеграції й дезінтеграції світової економіки та ін.;

7) модифікація внутрішніх основ політичного процесу взагалі й демократії зокрема зовнішніми факторами – відбиття в політичному розвитку держав міжнародної обстановки в різних регіонах, прийняття загальносвітових політико-правових стандартів і моделей керування;

8) відсутність глобальної планетарної цілісності держав і суспільств – руйнування, консервація і розвиток сформованої однополярної світової ієрархії, загострення протиріч між національними й інтернаціональними владними структурами;

9) формування нового світового порядку із закономірним запізнюванням щодо об'єктивних процесів змін у конфігурації міжнародної системи.

У сучасному світі переборено основну проблему минулого століття: закінчилась "холодна війна", пов'язана з біполярним протистоянням супердержав (США і СРСР). Тим часом однополярність сучасного світу сьогодні неабияк очевидна й неоднозначна – чи є світ однополярним або багатополарним. Разом зі зміною політичної карти світу і складу й ієрархії суб'єктів міжнародних відносин підсилилася хаотичність міжнародних процесів, що породжує спонтанні вогнища конфліктів різних рівнів і змісту. Невирішеними залишилися глобальні проблеми людства – комплекс проблем, по-перше, загальних, тобто таких, що стосуються життєдіяльності всього людства, а по-друге, проблем, які не можна вирішити силами окремих держав або регіонів. Їх можна подати як проблеми переважно: 1) соціально-політичного характеру – припинення гонки озброєнь і поширення ядерної зброї на нові країни з метою запобігання ядерній війні, що може призвести до загибелі всього людства, і зростання міжнародного тероризму, формування безпечного ненасильницького миру й становлення міжнародних відносин як основи правових принципів і засобів їхньої реалізації; 2) соціально-економічного характеру – подолання нерівності економічного і культурного розвитку

суб'єктів міжнародних відносин з метою запобігання відсталості окремих країн і регіонів і пов'язаній з нею соціальної напруженості, забезпечення економічної ефективності світових ринків і виробництва, подолання світових енергетичної, продовольчої й сировинної криз, раціональне використання світових ресурсів освоєння в мирних цілях світового океану і навколоземного простору; 3) соціально-екологічного характеру – подолання соціальної нерівності, ліквідація голоду, неграмотності й епідемій, подолання відчуження особистості від влади й економічних відносин, уживання заходів до поліпшення атмосфери планети, гармонійного розвитку живої й неживої природи, раціонального використання природних ресурсів, запобігання шкідливому впливу на середовище військово-промислової й військової діяльності.

З розвитком процесів глобалізації роль міжнародних відносин різко зросла, і є всі підстави припускати, що це зростання надалі буде тривати. Причиною цього можна вважати загострення соціальних конфліктів у суспільстві, яке глобалізується, що зумовлює розміщення політичних сил у країнах, регіонах і специфіку групових інтересів. Таким чином, зовнішньополітичні дії держав є свого роду компенсаторним проектом внутрішньої нестабільності, формою соціальних конфліктів на міжнародній арені й проявом внутрішніх процесів на міжнародній атмосфері, а зовнішніх – на внутрішньому розвитку, причому набагато сильнішим, ніж у попередні епохи.

Найважливішим фактором зростання ролі міжнародних відносин стала науково-технічна революція в промисловості й військовій справі, що спричинило виникнення глобальних проблем людства – збільшилося значення тієї сфери державної діяльності, у рамках якої вирішується цей комплекс проблем. Одночасно спостерігається зростання кількості суверенних держав та інших суб'єктів міжнародних відносин і їхньої зовнішньополітичної свободи, у тому числі й країн, які колись мали лише формальну незалежність.

Ступінь стійкості системи міжнародних відносин і вплив її системоутворювальних факторів (суб'єкти і їхні можливості, ресурси, цінності, норми та ін.), а також конфігурація змінюються й перетворюються у процесі зміни планетарного розміщення сил. Однак планетарна (навіть якщо неглобальна) взаємозалежність суб'єктів міжнародних відносин із приводу ресурсів, що задовольняють їхні потреби, робить системний характер їхньої взаємодії об'єктивно неминучим – закономірні й хаотичні

процеси мають загальну природу і потребу в їхній організації й універсалізації. Тому на планеті історично виникає деяка відносно стійка в просторі, часі й структурно-функціональному вираженні система розміщення сил, що існує як світовий устрій.

Світовий устрій являє собою організовану систему міжнародних відносин, що виражається у формуванні конкретної структури системи міжнародних відносин і впорядкованості зовнішньополітичних дій їхніх суб'єктів. Світовий устрій передбачає погодженість політичних дій суб'єктів, обумовленість загальних універсальних принципів зовнішньополітичної діяльності, існування універсальних міжнародних норм політичного життя. Світовий устрій може бути більш-менш централізованим, існує в однополярному, біполярному й багатополлярному видах структури.

Сучасний світовий устрій, що, ймовірно, існує з XVII ст. і сьогодні розпадається, прийнято називати Вестфальським – він почав складатися в Європі, а потім за її межами після підписання 24 жовтня 1648 р. Вестфальського договору, що проголосив націю-державу головним суб'єктом влади, яка базується на принципах територіальної суверенності. З кінця XVIII ст. відбувалася політична централізація на рівні національної держави: значні території приєднувалися суверенними державами для поширення на них правового суверенного устрою, що зумовлено потребою зміцнення міжнародного устрою й стало прообразом "однополярної гегемонії" світової системи наступаючої епохи глобалізації.

Вестфальський устрій проголосив розвиток державної територіальності й державної суверенності, що призвело до консолідації керування в єдину структуру публічної влади. Свавілья і сила у відносинах, які є непередбачуваними і не потребують легітимації "центрів сили" – територіальних суб'єктів, – поступилися місцем правовим гарантіям суверенітету націй-держав, що стало джерелом ряду сучасних зовнішньополітичних реалій – політичних принципів непорушності кордонів, невтручання держав у внутрішні справи інших і визнання держави іншими самостійним, незалежним і повноправним суб'єктом міжнародних відносин. Суверенітет установив необхідний для суб'єктів міжнародних відносин порядок вираження і реалізації інтересів, а також інституціональної єдності їхньої організації. Збереження і дотримання зазначеного принципу у внутрішньополітичній і зовнішньополітичній діяльності націй-держав дозволяють уважати, що Вестфальському порядку

не суперечили зміни, внесені Віденським конгресом 1815 р., Версальським договором 1919 р., створенням ООН у 1945 р. Контурам "Вестфалії" відповідали Версальський і Ялтинсько-Потсдамський устрої. Вестфальський устрій сприяв становленню системи конституційно незалежних за принципом територіальної організації держав, які мали самостійні владно-правові повноваження в межах своїх кордонів (суверенітет), з яких випливали такі принципи: непорушність державних кордонів; визнання однієї держави іншою як самостійного, незалежного й повноправного суб'єкта міжнародних відносин.

Імовірно також, що історичні контури миропорядку у вигляді розстановки основних політичних сил на світовій арені (тоді – у Європі) стали окреслюватися до першої половини XVII ст. Друга світова війна поклала кінець їхній могутності, висунувши у світові лідери США і СРСР. Для підтримки свого впливу вони спиралися на підтримку суверенних держав на всіх континентах, що забезпечують заступникові переваги привілейованого партнерства – світ став біполярним. З розпадом СРСР і закінченням холодної війни відбулося руйнування системи біполярного протистояння, Сполучені Штати залишилися єдиною наддержавою сучасного світу, яка користувалась привілеями лідерського положення у формі одноособового контролю за світовою економікою, міжнародними організаціями, міжнародними конфліктами і способами їхнього розв'язання.

У XXI ст. економічна й екологічна глобалізація привела до виникнення зворотної глобальної інтеграції процесу – регіоналізації. Новим інституціонально-територіальним феноменом світового політичного простору, що відбив повною мірою реалії регіоналізації, став Європейський Союз – з'явився навіть термін "Європа регіонів", що означає державне утворення (квазідержаву) на базі суверенних держав. Посилилася регіональна консолідація Азії, Африки і Латинської Америки.

Сьогодні існують дві основні точки зору на нову систему міжнародних відносин: чи став світ однополярним або багатополярним, де виділяється кілька центрів сили. Розвиток системи міжнародних відносин має характер циклічної закономірності, що припускає перехід однополярної її структури в багатополярну, потім – у біполярну і знову в однополярну. Час існування структури кожного типу не фіксовано – важливими є закономірність і послідовність їхньої зміни. Відповідно до цієї

логіки у XXI ст. сьогоднішній однополярний світ має замінитися на біполярний, що потім перетвориться на багатополярний.

Циклічність зумовлена зниженням керованості конкретної системи, тобто зниженням ступеня хаотизації системи міжнародних відносин, що залежить від кількості суб'єктів, що контролюють її, оскільки і руйнування, і зміцнення сформованої світової ієрархії загострюють суперечності між суб'єктами міжнародних відносин і створюють можливості для деяких з них розвиватися за рахунок інших. Прийнято вважати, що системі міжнародних відносин властива анархія керування, оскільки об'єктивно відсутня можливість підкорити всіх її суб'єктів єдиним імперативним нормам примусового й обмежувального характеру з єдиною системою контролю, внаслідок чого в спільних інтересах суб'єктів вона має потребу в деякій консолідації факторів упорядкування. Об'єктивно утворюються вертикальний і горизонтальний зв'язки з інтеграцією елементів системи й здатністю взаємодії з іншими системами; відносно суб'єктивно й довільно здійсниться формування єдиних принципів організації для зміцнення централізації, тобто впорядкованості.

Світова політика здатна перебороти хаос і спонтанність лише в одному з напрямків, розширюючи територію й суверенні можливості національної держави. Зміцнення міжнародного порядку відбувається за допомогою поширення впливу суверенних інститутів на доступну територію як першопричина політичного переділу світу найсильнішими державами і їхнє прагнення до затвердження в статусі світової держави. Історично змінюються тільки суб'єкти – носії міжнародного свавілля й об'єкти їхніх домагань.

3.2. Геополітика і глобалізація як фактори світового політичного процесу

Під геополітикою розуміють течію у політології, що затверджує географічний фактор як основний у політиці, оскільки він визначає тенденції, механізми й принципи розвитку політичних процесів завдяки об'єктивно нерівномірному по ландшафту планети розосередженню суспільно необхідних ресурсів – економічних, кліматичних, територіальних, демографічних та ін. Геополітика являє собою не просто одну з теорій, а теорію, покладену в основу географічної парадигми, методологічну й практичну цінність якої сьогодні загальноновизнано наукою. Відповідно до

геополітики основним змістом і джерелом політики є розподіл світових і регіональних ресурсів (їхня наявність або відсутність у конкретній соціальній системі) за допомогою владних механізмів, що визначає характер, якісно-кількісний склад і повноваження політичних інститутів різних рівнів. Термін "геополітика" було запропоновано тільки в 1904 р. англійським ученим Г. Маккіндером, який вважав його необхідним унаслідок глобалізації політики і формування "блокового" імперіалізму. Теорія затверджувала географічні фактори як джерело розміщення сил на планеті: той, хто керує Східною Європою, керує Хартлендом (серединною землею Євразії, світовим островом Європи), а хто керує світовим островом, керує світом. Хартленду протистоїть "острівний комплекс" – Америка, Австралія, Океанія і Великобританія. На думку інших учених, геополітика виникла в ХХ ст. спочатку в теоріях Ф. Ратцеля і Р. Челлена (який і запропонував термін) внаслідок інтернаціоналізації економіки і пов'язаних з нею геополітичних змін – зміни традиційної "реальної політики" і хаотичної європейської світової моделі "балансу сил", "концерту сил" з виходом у світові лідери США, потім – посилення Азії й Африки як регіональних суб'єктів. Ці теорії абсолютизували значення географічних факторів міжнародного становища держав на підставі розподілу між ними ресурсів – вихід до моря, природні багатства, клімат, сусіди і т. д. Як критерії геополітичного розвитку виділялися влада, територія, господарство, суспільство. Ці фактори і критерії є орієнтирами для урядів у формуванні політичного курсу; геополітика може розумітися і як синонім геополітичної стратегії військових і зовнішньополітичних завдань, і як аналог моделі регіональної організації територій. Геополітика стала основою трьох "стратегій стримування" світової політики після Другої світової війни, "теорії доміно" у поясненні колоніальних процесів і теорії "політичного ідеалізму" у визнанні основою міжнародних відносин моралі й права (а не політичного інтересу "політичного реалізму") і перебільшення ролі міжнародних організацій у розвитку міжнародних відносин і кон'юнктури глобалізованого світового політичного простору.

Глобалізація стала поняттям, що характеризує основну тенденцію розвитку сучасного світу й досягнення цивілізації в аспекті створення нових раціональних принципів формування справедливого світового порядку й дозволу військових та інших конфліктів. Ця позиція властива "гіперглобалістам", погляди яких базуються на неоліберальній ідеології і які, зокрема, стверджують, що розвиток всесвітніх інститутів керування

віщує кінець національної держави як неефективного менеджера, і новий світовий устрій можуть і повинні забезпечити транснаціональні корпорації, які й витиснуть зі світової сцени сучасні держави. Для них кінець національної держави впливає із сучасного пріоритету економіки над політикою. Це призведе до зникнення в глобальній економіці національного господарства як реальності (що позбавляє сенсу національну економічну політику) і неминучого розвитку "глобальної системи переваг" споживача, суверенітет якого здатний замінити суверенітет держави. "Скептики", навпаки, вважають державні інститути все більш надійними творцями інтернаціоналізації економіки, глобалізація ж є синонімом поглиблення протиріч світового розвитку й збільшення соціальної несправедливості в розподілі ресурсів, що виражається в поглибленні дистанції між заможним "Заходом" і бідним "Сходом" як діючий глобальний механізм забезпечення переваги світового розвитку "золотого мільярду" (суспільні утворення, що виступили ініціаторами й головними діючими акторами глобалізації) і практики створення "індустріальних карликів", за рахунок яких процвітають держави-лідери глобального світу. З гаслом "менше держави, більше ризику" та ідеєю "від держави благоденства – до суспільства благоденства" й децентралізації до максимізації влади регіонів до них примикають "регіоналісти-функціоналісти". Неоконсерватори наполягають на необхідності зміцнення і розширення повноважень національних владних інститутів. Особливо наполягають "державники-федералісти" – для них самоврядування територій призведе до економічної диференціації та ще більшої децентралізації. Основи суверенітету, вважають вони, сьогодні підриваються невтримним прагненням до прибутку безпрецедентно ліквідного глобального капіталу й некерованих проявів глобалізації. Не менш логічний продукт національно-консервативної ідеології, що затверджує довічне існування національної держави, – глобальні й регіональні інститути – це просто інструменти державної дипломатії. Але лише "трансформісти" вважають глобалізацію абсолютно новим феноменом і рушійною силою змін сучасних політичних, економічних і культурних інститутів і кордонів, а також здатності держав до адаптації до нового світового устрою, у якому немає чіткого розподілу на зовнішню й внутрішню сфери. Відповідно до їхньої теорії держава теж трансформується, змінюючи свої повноваження шляхом їхньої передачі наднаціональним владним інститутам.

Глобалізація як багаторівневий і суперечливий процес створює комплекс внутрішніх і зовнішніх ресурсів впливів на державу й суспільство як творчого, тобто такого, що зміцнює систему державного керування, так і деструктивного, тобто такого, що руйнує систему державного управління. Деструктивний вплив породжує тенденції зниження стабільності національної держави, може призвести до кризи керування, коли функції державного керування виконуються неналежним чином або не можуть бути виконані взагалі. Цей феномен одержав назву "держави, що не відбулися" ("негідні держави", *rogue states*) і виявив альтернативу традиційній державі. Результатом поширення проявів нестабільності на всю систему керування стають ситуації, коли країна розвивається всупереч державі, і процеси ерозії й занепаду державних інститутів досягають тих меж, коли держави існують скоріше формально, ніж реально, і стають просто географічними поняттями. Стабільність сучасної держави стала самостійною проблемою, оскільки глобалізація спричинила процеси, які самі її ініціатори, розвинені країни, не можуть контролювати.

Глобалізація породжує протиріччя і в аспекті створення системи світового устрою. Здавалося б, універсальні політичні й економічні інститути мають згуртувати держави і суспільства в нову, більш стабільну цілісність. Однак одночасно відбуваються і руйнування, і консервація, і розвиток сформованої раніше світової ієрархії, а конфлікти і протиріччя між національними й інтернаціональними владними структурами тільки загострюються. Вторгнення глобалізації в сферу прерогатив національних держав створює економічні переваги для окремих розвинених держав за рахунок інших. Протидія нестабільних і нерозвинених держав формує так звані асиметричні погрози міжнародної безпеки – свавілля деяких суб'єктів створює реальні й потенційні небезпеки вторгнення в інтереси безлічі або всіх акторів світового політичного простору.

У світовій же економіці відбуваються розвиток і вдосконалювання відносин світових ринків – капіталу, товарів, праці, землі, золота, а також послуг та інформації, диверсифікованість виробництва і світовий поділ праці. Тим часом основним економічним процесом, що визначає перевагу глобалізації як тенденції (а можливо, що є її джерелом), можна вважати вже вказане вище невимірне й неминуче прагнення до прибутку безпрецедентно ліквідного глобального капіталу, що сприяє національно-державній нестабільності й (парадокс!) перевазі владної, вертикальної стратифікації суспільно-політичної реальності. Досить поширеною є думка

фахівців про "деградацію" соціального буття у світі, що глобалізується. Сучасне цивільне суспільство формує обумовлені позицією держави й економіки власні форми панування – підпорядкування, дискримінацію і експлуатацію. Роль насильницьких методів примусу (політичного, правового, економічного, соціального, релігійного та ін.) зменшується пропорційно збільшенню значення найрізноманітніших форм переконання – прихованого контролю, неявної залежності, соціального відчуження та ін. Особливої актуальності набувають технології впровадження на ринок через суспільну думку "найкращих" ідей, цінностей і товарів. Тим самим суспільні й культурні процеси усе більше глобалізуються – суспільство відтворює і "тиранію" ринків, і "терор" держав формуванням власних кризових механізмів розвитку.

Результатом поширення різних і різноспрямованих проявів нестабільності системи міжнародних відносин стають території суперництва як вихід внутрішнього протиріччя на рівень джерела зовнішньої небезпеки. Імовірно, можна вважати, що керування будь-якого рівня територій політичного простору, що глобалізується, найбільшою мірою зумовлено змінами характеру товарно-грошових відносин світової системи господарства – їхньої кредитної субстанціональної природи як ознаки глобального постіндустріального капіталізму. Більше того, природа глобалізації економічна – головними учасниками інтернаціоналізації як явища протягом останніх трьох сторіч є національні економіки, політично організовані у формі держав. Проте необхідність зміцнення національно-державної стратифікації політичної реальності зумовила становище, коли виникла зворотна до глобальної інтеграції тенденція – регіоналізація. Таким чином, створилася ситуація, коли сучасний глобальний капіталізм набагато менше, ніж капіталізм індустріальний, пов'язаний з товарним капіталом і певними ринками сировини й робочої сили завдяки кредитним (віртуальним) грошам, які необов'язково є наявними грошима і не мають безпосереднього зв'язку зі станом реального господарства, а також мають здатність миттєво переміщуватися. Як процес зворотного впливу економічний розвиток зазнає все більшого тиску політичного контролю з боку інститутів різних рівнів з метою стабілізації системи соціально-економічних відносин. У певному розумінні це може стримувати вільний рух глобальних і національних ресурсів і вільне збільшення норми прибутку і в промисловості, і в сфері послуг, і в спекулятивному фінансовому секторі. Однак національне виробництво і національного

споживача в умовах розвитку глобальних економічних процесів можуть захистити тільки національні політичні інститути, які можуть протистояти свавіллю й анархії в міжнародній сфері, які економічна глобалізація підсилює і направляє.

Специфічність сьогоденної ситуації полягає в системному єднанні глобальних криз керування і соціального порядку. Глобалізація інститутів політичного керування спричиняє руйнування, трансформацію і конкуренцію всіх його рівнів – наднаціонального, національного і субнаціонального. Сучасна світова анархія керування припускає, що приховано і наявно конкурентними є навіть сценарії глобалізації. Єдиним надійним фактором об'єднання транснаціонального світу стала система економічних інституцій, що компенсувала свою споконвічно мінімальну регуляцію (для ринку анархія є природною й навіть необхідною) переводом ризиків в індивідуальну площину – союз покупця і продавця є дійсно добровільний і оснований на здоровому глузді. Масштаби економічного відчуження особистості не зрівнянні з політичними, у той час як механізми впливу на суспільство соціально-політичних цінностей сучасного суспільства масового споживання, потрапляючи в ідейно-моральну систему приймаючого соціального суб'єкта, формують стереотипи і зразки поведінки, які відповідають прийнятим парадигмам керування.

В умовах нечіткого розмежування повноважень влада прагне бути і стає не тільки легітимною, але й анонімною ("влада ієрархії", "влада інтелектуальної еліти", "влада банкірів", "влада монополій", "влада технологій" та ін.), зі збереженням формальної прихильності до ідеалів і принципів демократії, коли інститути демократії витісняються ієрархічними моделями організації влади і політичної стратифікації. Сучасна еліта об'єктивно не обмежує свої домагання й можливості кордонами національної держави, але претендує на максимальний контроль суспільства, від волевиявлення якого залежить її формальний статус і реальні повноваження. Вплив еліти на суспільну, групову і масову поведінку забезпечується головним чином технічними засобами, що привело до розвитку легальних політтехнологій, дія яких тяжіє до риторики і демагогії й основана на суб'єктивній переконаності суб'єкта в справедливості прийнятих на віру цінностей, норм, установок, переконань, стереотипів сприйняття, культурних зразків і т. д. У результаті із практики демократії не просто відчужена, але й вилучена суверенна особистість, що

компенсується делегуванням повноважень і формальним розширенням повноважень влади і впливу на процес прийняття рішень представницьких органів.

Криза демократії не дозволяє скластися універсальній системі глобалізованого цивільного суспільства. Відкрите суспільство тяжіє до форсованого освоєння цивілізаційного стандарту, але зі свого боку компенсує дефіцит суверенітету особистості втіленням анархістських ідей "локальної самоорганізації" – створює й розвиває зразки горизонтальної мережної організації суспільства розраховуючи на ненадійність і некомфортність політичного інституціонального середовища. Розвитку мережних зв'язків сприяє і змушена довіра особистостей до ефективності внутрішньогрупового контролю над економічними і культурними ресурсами в умовах їхнього дефіциту в неелітарних групах, що передбачає як індивідуальні цілі стандарти групи і створює передумови для формально ненасильницького соціального примусу. Структура суспільства деформується, деконструюється, що призводить до появи "суспільства мас", яке перебуває в практично повній залежності від суб'єкта, що може досягти владного статусу. Таким чином, нестача в індивіда особистих можливостей досягнення мети потребує опори на сильного суб'єкта, проекти якого можна досягти лише за допомогою сторонньої участі. Включаючись у масові дії як елемент мережних зв'язків і керуючись досяжними в цьому середовищі цілями, особистість неминуче втрачає разом із самостійністю дій суб'єктивну самостійність цілей, а з ними – захищеність від маніпулятивних прийомів. Обмежувачі особистої свободи глобалізованого політичного простору звужують простір маневру особистості й об'єктивно позбавляють її домагань на значущий індивідуальний статус і особисту свободу. Нав'язані цивілізаційними стандартами некеровані ризики, хаотизація й капіталізація соціального простору і містифікація влади і її дій сприяють актуалізації маніпуляції інформацією й комунікацією у всіх сферах глобалізованого суспільства. Так, не тільки в зовнішній, але й у внутрішній сферах відносин суб'єктів міжнародних відносин переважною стає анархія зв'язків, формуючи споконвічно залежний тип цілепокладання і масовий об'єкт універсальних моделей керування.

Глобалізація як переважна сучасна тенденція розвитку міжнародних відносин стала породженням протиріч між тенденціями однополярної й багатополлярної моделей. Сформувавшись як стійке явище в XVIII ст., вона

дотепер не сприяла створенню глобальної планетарної цілісності держав і суспільств – спроби упорядкування системи міжнародних відносин на принципах рівноправності породжують лише ескалацію хаосу. Уважається, що природа глобалізації – економічна, оскільки головними учасниками інтернаціоналізації як явища протягом трьох сторіч є національні економіки, вони відстоювали свої економічні інтереси силовими методами – захоплювали території задля перетворення їх на колонії. Такий спосіб досягнення цілей зберігався до ХХ ст. і у світових війнах знайшов неймовірну руйнівну силу. Світове співтовариство стало шукати інші засоби перерозподілу економічних благ. Політична глобалізація тому й була в ХХ ст. закономірним підсумком уніфікації, консолідації й легалізації політичних інструментів впливу на економічний простір у межах суверенних кордонів.

Конфігурація сучасного світового устрою обумовлена об'єднанням різноспрямованих тенденцій розвитку інтеграції й дезінтеграції. Процеси глобалізації формують перевагу окремих держав і регіонів як центрів сили. Однополярна модель світового устрою найбільше відповідає потребам стабільності глобалізованого політичного простору, тому імовірним є її збереження або відтворення через відтворення циклічних процесів.

Як уже зазначалось, економічна й екологічна глобалізація після двох сторіч розвитку в ХХІ ст. породила глобалізацію політичну, що у свою чергу призвело до виникнення зворотного глобальній інтеграції процесу – регіоналізації. Новим інституціональним і територіальним феноменом сучасності став Європейський Союз, що відбив повною мірою реалії регіоналізації – з'явився навіть термін "Європа регіонів", що означає державне утворення на базі суверенних держав. Суверенітет як політичний феномен і атрибутивна ознака правового статусу й нормативного вираження державної влади відбиває глобальні процеси через механізми розв'язання внутрішніх і зовнішніх протиріч на рівні національної держави – головного суб'єкта сучасного політичного простору. Глобалізація ж у цілому має стихійний характер, хоча і є сьогодні головною тенденцією розвитку міжнародних відносин. Утвердження в ХХІ столітті політичної глобалізації як основної тенденції світового розвитку спричинило зміну структурного складу елементів системи міжнародних відносин. Відбулося розширення складу акторів сучасного постіндустріального інформаційного суспільства (міжнародні й міжурядові організації (у тому числі економічні), уряди суверенних держав, цивільне

суспільство (у тому числі ЗМІ), приватний сектор)) і виникнення нових напрямків владно-правового контролю суб'єктів інформаційного сектора (міжнародних, державних і корпоративних – політичних і адміністративно-фінансових).

Аналіз політичної дійсності, побудований на впливі на її розвиток базових тенденцій (глобалізації й регіоналізації), де переважає глобалізація як підсумок об'єднання багатьох векторів світового розвитку не є новим і незворотнім щодо моделей оцінювання і їхньої можливої розмаїтості й загальним, запропонувала М. Тетчер. Вона вважала, що розвиток процесів глобалізації впливає на технічні й технологічні фактори, що визначили траєкторію руху світової економіки й політики, які відбили дані зміни в політиці, а також значення імперії, яка історично виправдовувала себе протягом багатьох століть як модель організації політичного простору, що глобалізується, і Британської імперії – зокрема. У книзі "Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира" вона пише, що "Существуют две важные истины. Во-первых, в значительной мере глобализация – явление не новое. Глобальные проблемы существовали и раньше – в конце XIX и начале XX века. В действительности доля мировой продукции, продаваемой на глобальных рынках, в наше время ненамного больше, чем была накануне Первой мировой войны. Многие страны уже тогда открыли свои рынки капитала ... В конце XIX столетия, точно так же, как и сейчас, причинами экономической глобализации были технические и политические факторы. Транспортные издержки снизились, а время доставки сократилось в результате освоения энергии пара... К концу столетия весь мир был связан телефонными линиями, что стало началом международной телекоммуникационной революции. В основе этого лежала свободная торговля, двигателем которой с середины XIX столетия была Великобритания, а в более широком смысле – рост европейских колониальных империй, особенно Британской, втягивавшей в глобальную политическую и экономическую сеть в той или иной мере все континенты. Возобновление процесса глобализации в конце XX столетия также обусловлено техническими и политическими факторами, однако роль последних относительно выше... Вторая истина, которую следует помнить тем, кого беспокоят последствия глобализации, заключается в том, что влияние ни в коем случае не всеобщее. Я вовсе не имею в виду самые слаборазвитые страны, где значительная часть населения живет «с

земли», займаючись нетоварним сільськогосподарським виробництвом. На подавляючу частку економічної діяльності і робочих місць навіть у найбагатших країнах тенденції на глобальних ринках не оказують прямого впливу».

М. Тетчер не перебільшує значення економічних факторів розвитку глобалізаційних процесів у сучасному й перспективному стані політичної дійсності, але зазначає, що, ставши вихідною рушійною силою й "локомотивом" міжнародної телекомунікаційної революції, економічна складова глобальних світових тенденцій зробила черговий перехід до нового стану й поступилася своїм вирішальним у всіх випадках значенням більш фундаментальним процесам – політичним. Резюмуючи значення глобалізації, М. Тетчер стверджує, що "...незважаючи на неминучі потрясіння... ми повинні: прославляти перемогу глобального капіталізму, заснованого на вільному підприємстві; зробити так, щоб його вигоди в результаті відкритої торгівлі стали доступними для всіх держав на землі».

У науці переважає точка зору, що біфуркація розвитку сучасного світу, яка є неминучою по суті на етапі становлення тенденцій, є новою рушійною силою розвитку процесу глобалізації у вигляді нового джерела протиріч. У той же час неоднозначність ролі глобалізації для розвитку світового господарства, яку відзначають багато дослідників, у жодному разі не зводиться до огальної критики капіталізму як способу організації господарства, способу виробництва й суспільно-політичного ладу. Навпаки, капіталізм, як будь-яка відома й історично виправдана в конкретних умовах модель організації суспільно-економічної діяльності, може й має виявитися благом за умови стратегічного керування. Перевірений часом капіталізм якнайкраще відбиває цінності економічної продуктивності політичної доктрини. Разом з тим капіталістична біфуркація світового економічного розвитку може бути прикладом демонстрації правоти важливості ідеї "світової держави" у сучасних новітніх реаліях на прикладі системного й незмінного успіху держав, що дотримуються даної системи політико-економічних цінностей. Прикладом є США як світовий лідер. І в даному контексті глобалізаційні процеси визначають характер світового порядку і являють собою рушійні сили й фактори його подальшого розвитку і можливої трансформації в умовах, коли змінюється сам характер глобалізації. При всій неоднозначності характеру впливу глобалізації на економіку й політику держав і пріоритетності її переваг

внутрішнього розвитку для лідерів світового розвитку, її "вибірковості" у наданні прибутків у використанні можливостей світового поділу праці потенційні економічні ресурси її розвитку можна вважати загальним досягненням.

3.3. Міжнародні конфлікти

Міжнародний конфлікт є невід'ємною частиною зовнішньополітичної діяльності, для якої прояв силової взаємодії є типовим, оскільки обумовлений довільною реалізацією інтересів суб'єктів світової політики в зовнішній сфері, автономної від державно-правової. Тим часом для визначення сутності зовнішньополітичної діяльності базовими є поняття "політика", "держава", "зовнішньополітична діяльність", "світова політика". Держава як політична форма організації громадського життя, що формується в результаті виникнення й діяльності публічної влади, здійснює крім внутрішньополітичних функцій зовнішньополітичні. При реалізації інтересів у сфері внутрішніх відносин здійснюються внутрішньополітичні функції, у сфері міжнародних відносин – зовнішньополітичні. Внутрішньополітичні функції є визначальними, оскільки являють собою основні способи зміцнення й утримання державної влади й зміцнення суспільних відносин.

Таким чином, зовнішньополітична діяльність є підпорядкованою цілям внутрішньополітичної й закріплює її першопричинність у комплексі засобів реалізації. Вплив на політичне життя й устрій держави як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, ще в XVI ст. відзначав Н. Макіавеллі. На його думку, заміна старих порядків новими є небезпечними і сумнівними і їхній успіх може залежати як від самодостатніх факторів, так і від сторонньої підтримки. Міжнародний конфлікт є окремим проявом політичного, джерелом якого є протистояння інтересів суб'єктів взаємодії у владній сфері – військових, економічних, культурних та ін. Політичний конфлікт як явище являє собою різновид політичних відносин. Поняття "конфлікт" походить від латинської "conflictus" – зіткнення, протиріччя. У широкому розумінні – це протиріччя в системі владної взаємодії суб'єктів політичних відносин, у вузькому – наявне або приховане зіткнення двох або більше різноспрямованих сил (суб'єктів-носіїв інтересів) з метою їх реалізації в умовах протидії. У свою чергу, політичний конфлікт є різновидом соціального, породжуваного диференціацією суспільства в

різних сферах і формах прояву соціальних інтересів – влада, престиж, дохід та ін. Соціальний конфлікт можна подати як динамічну силову взаємодію двох або більше суб'єктів, при якому протидія однієї зі сторін утруднює або унеможлиблює реалізацію цілей та інтересів іншої. Таким чином, конфлікти є невід'ємною частиною суспільно-політичного життя в сфері реалізації інтересів.

У внутрішньополітичних перетвореннях зовнішній фактор відіграє важливу роль практично в усіх країнах і на різних етапах історії. Не завжди значення міжнародних факторів (політичних, економічних, культурних та ін.) в успішній реалізації політичних програм є вирішальними, хоча процеси глобалізації, що розвиваються, і виникнення цілого ряду глобальних проблем неухильно підсилюють й збільшують можливості їхнього вирішення на рівні міжнародних організацій (ООН, НАТО, МВФ, МБРР, ЄС та ін.). Роль глобальних факторів міжнародної політики в сучасному світі підсилює накопичений потенціал зброї масового знищення, міжнародний тероризм, екологічна, енергетична й продовольча проблеми, пандемії та ін. Сучасний світ сформував інші пріоритети міждержавної взаємодії – жодна держава не в змозі проводити свою політику без урахування інтересів світового співтовариства і його суб'єктів різного рівня. Однак реалізація інтересів одних держав нерідко пов'язана із зіткненням інтересів інших держав, що зумовлює виникнення міжнародних конфліктів, розв'язання яких дотепер відбувається переважно воєнним шляхом.

Війну також можна розуміти як різновид міжнародного конфлікту, оскільки вона є засобом устанавлення "балансу сил" через поділ влади на нові території (експансія), а потім через пошук компромісу і, можливо, устанавлення нових кордонів. Війну вважають іманентним феноменом політики, у той час як підготовку до неї, боєздатність – "гарантією миру". При цьому переростання міжнародного конфлікту в збройний не є ні закономірністю та фатальною неминучістю, ні аномалією, а для світової політики він є "грою з нульовою сумою", де втрата однієї сторони є надбанням іншої. За відомим виразом Клаузевіца, війна є "продовженням політики іншими засобами". За статистикою в останні 55 століть відбулося 14,5 тисяч воєн (включаючи дві світові), у яких загинуло 3,6 млрд людей, тоді як у світі людство жило всього 300 років. Не менш відомий афоризм "історія людства – це історія воєн", що виражає природу й внутрішній зміст міжнародної політики і її вплив на внутрішню політику національних держав. Кордони національних держав не є межами їхніх можливостей

реалізації інтересів і поширення їхнього впливу (наприклад, територіальних домагань). Незалежні держави у взаємодії одна з одною є суб'єктами політики більш високого рівня, ніж національний (міжнародний), коли здійснюються суверенні національні й державні інтереси. Виникає потреба враховувати вплив на реалізацію політичних цілей не тільки соціальних, економічних, культурних та інших, але й глобальних факторів на внутрішню політику держави.

Дослідження американських політологів Л. Уайтхеда і Ф. Шміттєра в області способів впливу суб'єктів міжнародних відносин на внутрішньополітичний розвиток дозволяють виділити засоби впливу національно-державних суб'єктів на внутрішньополітичну ситуацію інших суб'єктів світового співтовариства: 1) контроль як прояв зовнішнього тиску однієї держави на іншу у формі встановлення політичного режиму (наприклад, демократичного) або відкритого застосування санкцій (міжнародно-правових, військових, економічних та ін.), тобто примусу; 2) дифузія як дія (діяльність), що виключає примус, – вплив через "нейтральні канали" міжнародних організацій або інших суб'єктів; 3) згода як система (або симбіоз) взаємодій між групами держав для створення нових зовнішньополітичних норм шляхом приєднання або до регіонального блоку (наприклад, ЄС), або до політичної й економічної системи іншої держави (наприклад, возз'єднання НДР і ФРН); 4) зв'язування умовами як цілеспрямованого використання примусу з боку міжнародних організацій шляхом установлення ними особливих умов розподілу ресурсів (економічних та інших).

Природа міжнародної політики, її відмінність від політики внутрішньої й характер їхньої взаємодії розкриваються через співвідношення понять "міжнародні відносини" і "міжнародна політика". Зміст цих понять змінюється згідно з ситуацією у світі й залежить від суб'єктного змісту світового співтовариства – характеру й владно-правового статусу акторів зовнішньополітичної взаємодії. Якщо до настання епохи глобалізації серед них переважали суверенні нації-держави, то сьогодні світовий політичний простір поєднує в собі комплекс взаємодій між більшою кількістю суверенних держав і недержавних суб'єктів, що перебувають у стані адаптації до різноспрямованих тенденцій політичної інтеграції й дезінтеграції. Характерними рисами сучасного світу є глобалізація й пов'язана з нею зростаюча взаємозалежність акторів світового політичного процесу на тлі розбалансованого світового устрою, який прийнято

називати Вестфальським на підставі затвердженого Вестфальським договором просторового оформлення суверенітету. Найбільш загальними проявами найважливіших тенденцій міжнародних відносин глобалізованого політичного простору є феномени прояву об'єктивних протиріч сучасних процесів і явищ, які мають невизначений або невиражений характер, але є результатом взаємодії між різноманітними й різнотипними учасниками – державами, державними й недержавними організаціями, у числі яких безліч "акторів поза суверенітетом".

Таким чином, сучасний світ являє собою взаємодію як незалежних держав, так і різних політичних, економічних, торговельних, фінансових, військових та інших союзів і блоків на двосторонній і багатосторонній основі, міжнародних урядових і неурядових організацій, а також спеціалізованих установ і організацій, створених для врегулювання проблем міжнародної, державної, регіональної, національної й субнаціональної безпеки в питаннях роззброювання, політики, економіки, екології, соціально-економічного розвитку. Так, міжнародні відносини слід розглядати як систему дипломатичних, військових, політичних, правових, економічних і соціальних зв'язків і взаємодій між суб'єктами світового співтовариства. Не весь комплекс відносин між зазначеними суб'єктами має політичний характер, але саме у зв'язку з розширенням їхньої кількості й складу в науці поряд з поняттям "зовнішня політика" став використовуватися термін "міжнародна політика" або "світова політика".

Світова політика являє собою один з видів політики поряд із внутрішньою і зовнішньою, її розуміють як основу й найбільш важливу частину міжнародних відносин – політична діяльність суб'єктів міжнародного права (суверенних держав, урядових і неурядових організацій, блоків, союзів, спеціальних міжнародних організацій та ін.), пов'язана з виробленням механізмів узгодження їхніх інтересів, рішенням і врегулюванням питань забезпечення загальної безпеки, запобігання й розв'язання глобальних і регіональних конфліктів, створення й підтримки світового порядку. Світова політика є умовою розвитку рівноправності суб'єктів міжнародних відносин і фактором підтримки стабільності й миру в усіх регіонах світового політичного простору. Світова політика здатна регулювати світовий політичний процес і забезпечувати соціальні прогрес і розвиток.

Уся сукупність зв'язків, що становлять міжнародні відносини, утворює світову політику, під якою розуміють універсальний напрямок

(загальна лінія, тенденція, що переважає) міжнародних відносин, що формується під впливом міжнародних конфліктів, національних інтересів і політик і соціокультурних традицій. Середовищем світової політики є фактори зовнішніх і внутрішніх політик національних держав, що визначають розвиток реалізації зовнішньополітичних інтересів і передумови конкретних зовнішньополітичних акцій, які в остаточному підсумку визначають політичну реальність міжнародних відносин.

Контрольні запитання до теми

1. Розкрийте зміст поняття "світовий політичний процес".
2. Назвіть глобальні проблеми сучасності.
3. Чим світова політика відрізняється від інших видів політики?
4. У чому особливість міжнародних політичних відносин щодо інших видів міжнародних відносин (економічних, культурних та ін.)?
5. Що являє собою світовий політичний простір?
6. Назвіть передумови зміни світового порядку.
7. У чому наукова значущість геополітики?

Тести

1. Назвіть найбільш близьке за змістом до поняття "світовий устрій":
 - а) геополітика;
 - б) світовий політичний простір;
 - в) система міжнародних відносин;
 - г) зовнішня політика.
2. Укажіть основний фактор розвитку глобалізації:
 - а) інформаційний;
 - б) політичний;
 - в) економічний;
 - г) географічний.
3. Який науковий напрямок склався на основі геополітики:
 - а) політичний реалізм;
 - б) політичний ідеалізм;
 - в) національний інтерес;
 - г) холодна війна?
4. Назвіть основних суб'єктів політичного процесу:
 - а) спільності;
 - б) ТНК;
 - в) світові фінансові інститути;
 - г) науково-освітні інститути суспільства.

5. Назвіть основні тенденції сучасного світового розвитку:

- а) індустріалізація;
- б) капіталізація;
- в) глобалізація;
- г) регіоналізація.

6. Що таке політичний конфлікт:

- а) протиріччя між процесом диференціації та здатністю політичної системи до інтегративних змін;
- б) протистояння політичних сил з метою реалізації їхніх інтересів в умовах політичного протистояння;
- в) процес зміни політичної системи, обумовлений її внутрішніми потребами або зовнішніми імпульсами?

7. Який спосіб розв'язання політичного конфлікту є оптимальним:

- а) примус до погодження;
- б) компромісне погодження;
- в) консенсус;
- г) пригноблення супротивника?

8. Яку назву має узгодження на основі взаємних уступок:

- а) консенсус;
- б) фрустрація;
- в) компроміс;
- г) консолідація;
- д) плюралізм?

9. Автором терміну «геополітика» є:

- а) Ф. Ратцель;
- б) Р. Челлен;
- в) К. Хаусхофер;
- г) Х. Маккіндер;
- д) С. Хангінтон.

Література

1. Раздина, Е. В. Трансформация национального государства в мировой системе институтов власти под влиянием процессов глобализации [Текст] / Е. В. Раздина // Гуманітарний часопис. – 2010. – № 2 (23). – С. 121 – 127.
2. Раздина, Е. В., Консервативная оценка глобализации как тенденции мирового развития в работе Маргарет Тэтчер «Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира» [Текст] / Е. В. Раздина, А. Ю. Кузнецов // Гуманітарний часопис. – 2015. – № 1. – С. 86 – 92.
3. Мариносян, Х. Э. Национальное государство. Проблемы и перспективы в эпоху глобализации [Текст] / Х. Э. Мариносян // Философские науки. – 2008. – № 8. – С. 5 – 24.
4. Буравой, М. Что делать? Тезисы о деградации социального бытия в глобализирующемся мире [Текст] / М. Буравой // Социологические исследования. – 2009. – № 4 (300). – С. 3 – 8.
5. Раздина, Е. В. Обусловленность процессами глобализации трансформации современного мирового порядка [Текст] / Е. В. Раздина // Гуманітарний часопис. – 2011. – № 2. – С. 80 – 87.
6. Шишков, Ю. Регионализация и глобализация мировой экономики: альтернатива или взаимодополнение? [Текст] / Ю. Шишков // МЭМО. – 2008. – № 8. – С. 3 – 20.

Тема 4. СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

1. Міжнародні відносини як система.
2. Закони функціонування та принципи трансформації міжнародних систем.
3. Структура міжнародних політичних відносин.

Основні поняття теми: міжнародні відносини, біполярна система міжнародних відносин, мультиполярна система міжнародних відносин, «система балансу сил».

Глосарій

Теорія міжнародних відносин (ТМВ) – сукупність множинних концептуальних узагальнень, представлених теоретичними школами, що полемізують і складають предметне поле щодо автономної дисципліни.

Система міжнародних відносин – відносно стійкий стан взаємодії суб'єктів зовнішньополітичної діяльності на світовій арені, що склався в результаті зміни співвідношення сил і виражається в особливостях механізмів влади.

Світ-економіка (або світове господарство) – не стільки сума економічних відносин у світі, скільки система взаємодій міжнародних акторів, провідну роль у якій відіграють економічно найбільш сильні з них. Основні риси сучасної світ-економіки: всесвітня організація виробництва; зростання значення транснаціональних монополій у світовому господарстві; інтернаціоналізація капіталу і ринків продуктів при одночасній сегментації ринку праці, стандартизації моделей споживання; зменшення можливостей державного втручання у сферу фінансів і пов'язана з цим глобальна тенденція «фінансизації» (високі процентні ставки, «плаваючі» обмінні курси, свобода спекулятивних трансфертів) і повсюдна приватизація.

Світ-система – спільність з єдиною системою поділу праці та множинністю культурних систем. Звідси логічно випливає, що можуть

існувати два різновиди такої системи – із загальною політичною системою і без неї. Можна описати їх відповідно як світ-імперію і світ-економіку.

Біполярна система характеризується пануванням двох найбільш потужних держав. Біполярній системі властива конфронтативність, яка зумовлюється як об'єктивними, так і суб'єктивними передумовами. Об'єктивною передумовою конфронтації є наявність двох приблизно однаково могутніх наддержав, а суб'єктивною – їх політика, яка переважно протилежно спрямована. Одна з наддержав спрямовує свої зусилля на трансформацію системи у власних інтересах, а інша – на збереження status-quo, що, зрозуміло, також відповідає її інтересам. Через це біполярна система характеризується як відвертими, так і прихованими формами конфронтації, що виявляється у майже постійній напруженості та численних локальних конфліктах. У всесвітній історії періоди біполярного протистояння виникали досить часто, починаючи зі стародавнього світу.

4.1. Міжнародні відносини як система

Міжнародні відносини являють собою досить складну частину світу політики. Їхній своєрідний контур став формуватися в міру виникнення й розвитку держав, які, діючи за межами власних кордонів, повинні були вирішувати цілу низку завдань: установлювати контроль за діяльністю на своїй території іноземних сил і структур, відбивати загрози своїй цілісності й безпеці; учитися узгоджувати інтереси з більш сильними супротивниками; поповнювати ресурси, незважаючи на опір своїм імперативним прагненням, тощо. Горді владки своїх земель, які оголошували себе володарями Неба й Землі, господарі у власній державі поступово вчилися налагоджувати відносини з підступними й грізними володарями інших держав.

У джерелах збереглося багато відомостей про те, як здійснювалися міждержавні взаємодії. Одна з перших таких робіт – опис давньогрецьким істориком Фулідом (близько 460 – 396 до н. е.) Пелопоннеської війни (431 – 404 рр. до н. е.) між спілками полісів: Делоською на чолі з Афінами та Пелопоннеською з лідером Спартою. Фулід дає класичний приклад використання сили як головного чинника при вирішенні міжнародних питань. Центри цивілізації, як відомо, виникали не тільки в Європі. Високого рівня розвитку досягли в стародавні часи культури Китаю, Індії,

Японії, Близького Сходу й Центральної Америки. Після періоду експансії, що змінився з розпадом Арабського халіфату, у X–XI ст. свого розквіту досягає арабська цивілізація того часу, у т. ч. арабо-мусульманська культура. У Китаї приблизно тоді ж, коли в античній Греції, існували міста-поліси, склалися територіальні об'єднання, які використовували військові засоби в боротьбі за панування. Це описано в трактаті давньокитайського полководця Сунь-цзи (VI–V ст. до н. е.) «Мистецтво війни», який теоретизував з приводу зв'язку війни й політики.

Європа стає панівним регіоном у світі приблизно в XV–XVI ст. з епохи Ренесансу й Реформації.

Підписання Вестфальського договору 1648 р. ознаменувало не тільки закінчення Тридцятилітньої війни в Європі, але й історичну віху у світовому розвитку – саме тоді були закладені засади формування нової політичної організації світу, що поширилася потім по всій планеті. Головний сенс Вестфальського миру полягав у такому: європейські держави, усвідомивши схожість своїх інтересів, вирішили об'єднатися в міжнародне співтовариство для обговорення політичних намірів кожної з них і всіх разом. Вестфальський мир дав початок становленню нової системи міжнародних відносин, згодом названої державно-центристською моделлю світу. Це стало можливим завдяки визнанню принципу національного суверенітету як однієї з головних підстав міжнародного спілкування: кожна держава має всю повноту влади на своїй території і визначає власну зовнішню політику, а інші держави зобов'язані поважати це право. Саме з такої точки відліку європейці вибудовували структуру внутрішньодержавних і міждержавних відносин, підбирали відповідні їй механізми й апарати управління, визначали необхідні політичні й юридичні норми. Відтоді держава стала центром, вихідною одиницею для створення світової політичної системи. Створювалися й розвивалися такі механізми взаємодії держав на міжнародній арені, як союзництво й конфронтація, протекторат (заступництво) та партнерство, які вибудовували особливу логіку міждержавних зв'язків і відносин. Під час тривалої історії розвитку останніх сформувалася специфічна конфігурація зовнішньополітичної сфери як самостійної галузі політики, яка демонструє специфічні джерела своїх змін і розвитку.

Сфера міжнародних відносин як система відносин між різними державами, що утворюють у наші дні світове співтовариство, посідає важливе місце у світі політики. Вивчаючи її, слід мати на увазі численні

конкуруючі теорії, різні теоретичні традиції, парадигми, концепції, взаємна критика яких сприяє взаємному збагаченню сучасних поглядів на предмет міжнародних відносин і, таким чином, просуває політичну науку. Тому при аналізі питання про природу, зміст і принципи міжнародних відносин та їхні закономірності необхідно розглядати протилежні теоретичні позиції.

Поняття «міжнародні відносини» (МВ) у політико-правовий лексикон увів англійський філософ, авторитетний ідеолог лібералізму Ієремія Бентам, який називав такими всі види відносин між державами. Міжнародні відносини, на думку І. Бентама, мають ґрунтуватися на принципах рівності держав і виключати панування одних народів над іншими. Стрижнем МВ були міжнародні політичні відносини, що стосуються найвищого рівня державної влади. Таке бачення МВ проіснувало приблизно до початку 70-х років ХХ ст. З цього часу заявляє про себе та модель міжнародних відносин, у якій держави залишалися провідними, але не панівними суб'єктами міжнародного життя, а світовий простір постає не розірваним на численні фрагменти, а тісно пов'язаним.

Визначимо міжнародні відносини як сукупність політичних, економічних, соціальних, правових, військових, дипломатичних, культурних, наукових та інших зв'язків і відносин між основними суб'єктами міжнародної системи, де під суб'єктами розуміють держави, неурядові організації, громадські рухи, а також окремих осіб. Зазначені зв'язки й відносини визначають зміст міжнародної діяльності, формують вигляд сучасного світу. Найбільш важливими учасниками міжнародних відносин, як уже було зазначено, є держави, які відіграють провідну й найбільш динамічну роль. Саме держави, а точніше, міждержавні відносини, у першу чергу визначають характер, клімат і напрямок розвитку міжнародних відносин. Мета міждержавних відносин – створити найбільш вигідні умови функціонування й розвитку самих держав. Міждержавні відносини можуть зачіпати найрізноманітніші сфери – політичну, економічну, культурну тощо. При цьому всередині кожної сфери можливе виділення певних підвидів відносин: наприклад, у політичній сфері – дипломатичних і військових, в економічній – торговельних тощо.

Для аналізу міжнародних відносин використовується системний підхід, що дозволяє розглянути їх як сукупність елементів, які знаходяться у взаємодії один з одним. Ця сукупність, крім складових її елементів, передбачає також наявність структури, яка являє собою певний зв'язок між ними, і середовища (як зовнішнього, так і внутрішнього). За формальною

ознакою можна вирізнити різні типи систем: рівноважні – нерівноважні, статичні – динамічні, одноманітні – багатоманітні, структуровані – неструктуровані. У цьому аспекті система міжнародних відносин є об'єктивно-суб'єктивною, складною, динамічною системою відкритого типу. Набір її елементів, рівень структуризації так само, як і можлива варіативність її станів, є змінними чинниками. Поняття «система міжнародних відносин» означає самодостатню та спроможну до саморегуляції систему взаємодії суб'єктів міжнародних відносин на рівні держав, міжнародних організацій та акторів недержавного рівня. При цьому головним системоутворювальним елементом слугують саме відносини та інші форми взаємодії як усередині системи (між її компонентами), так і поза її межами (відносини із зовнішнім середовищем системи).

Крім згаданих вище понять, у системній теорії використовуються поняття «системна межа», «функція системи», «процес», «підсистема». Системна межа – межа, що відокремлює систему від навколишнього середовища (щодо теорії МВ це може бути державний кордон, якщо під системою розуміти державу). Системність як одну з найістотніших особливостей міжнародних відносин приймає більшість вітчизняних сучасних дослідників. Системний підхід, основи якого розроблено в працях Л. фон Берталанфі, А. Рапопорта, Д. Істона, М. Каплана, виявився надзвичайно доречним як у питаннях розуміння сутності об'єкта дослідження, так і в методології його дослідження. Мортон Каплан зробив ефективну спробу визначення параметрів систем міжнародних відносин, які існували в XVIII – XX ст.

На думку М. Каплана, під час дослідження міжнародних систем необхідно, у першу чергу, звертати увагу на вивчення умов, у рамках яких ці системи існують або трансформуються. Виходячи з цього, він виділяє п'ять змінних, які властиві кожній міжнародній системі: основні правила системи, що описують відносини між акторами (їхня поведінка залежить як від індивідуальної волі і цілей, так і від характеристик системи); правила трансформації системи, які виражають закони зміни систем; правила класифікації акторів; правила класифікації здібностей акторів; правила класифікації інформації.

На основі політичного реалізму М. Каплан виділив шість типів міжнародних систем, запропонованих в опублікованій у 1957 році книзі «Система і процес у міжнародній політиці»:

- Система балансу сил (у ній має існувати не менше п'яти великих держав, інакше система трансформується в біполярну).

- Гнучка біполярна система (учасниками є не тільки держави, а й союзи та блоки, а також міжнародні організації). Виділяються два підтипи гнучкої біполярної системи: ієрархізована (союзники по коаліції підкоряються волі держави-лідера) і неієрархізована (лінія блоку формується на основі взаємних консультацій).

- Жорстка біполярна система (чітка ієрархізація двох наявних блоків, відсутність нейтральних держав, обмежена роль універсального актора в особі міжнародних організацій).

- Універсальна система (переважна роль універсального актора, висока ступінь політичної однорідності, існування правил поведінки в рамках міжнародної системи).

- Ієрархічна система (національні держави втрачають своє значення, трансформуючись у територіальні одиниці, система світової держави).

- Система одиничного вето (кожен актор може блокувати систему за допомогою шантажу, самостійно захищати себе від будь-якого супротивника).

Мультиполярні й біполярні системи мають певні ризики. Виходячи з цього, він виділив кілька правил стабільності для кожної з цих систем. Для мультиполярної системи таких правил шість: розширювати свої можливості (краще за допомогою переговорів, а не війни); краще воювати, ніж не мати змоги розширювати свої можливості; краще припинити війну, ніж знищувати велику державу; опиратися будь-якій нації чи коаліції, яка прагне панівного становища в системі; протистояти ідеї підпорядкування держави вищій владі; ставитися до всіх великих держав як до партнерів, дозволяючи переможеним країнам знову стати частиною системи.

Для біполярної системи М. Каплан виділив чотири правила: прагнути розширення своїх можливостей порівняно з можливостями іншого блоку; краще воювати, ніж дозволити протилежному блоку зайняти панівне становище в системі; прагнути підпорядкувати мету універсальних акторів своїм цілям, а цілі ворожого блоку – цілям універсальних акторів; прагнути розширення свого блоку, але зберігати терпимість стосовно неприєднаних держав.

Виділимо також особливості системного підходу у вивченні міжнародних відносин, які впливають, насамперед, із самої специфіки аналізованого об'єкта.

Перша загальна особливість. Міжнародні відносини є відносинами соціальними. Отже, міжнародні системи – це соціальні системи, які мають розглядатися як складні відкриті системи, на відміну від механічних систем, які здатні до адаптації. На відміну від границь фізичних або біологічних систем, просторові границі міжнародних систем мають найчастіше умовний характер, обумовлений динамічністю зв'язків між їхніми елементами (мається на увазі тимчасовий характер угод між їхніми учасниками).

Друга загальна особливість полягає в тому, що основні елементи міжнародних систем представлені соціальними спільнотами, групами й окремими індивідами, а отже, міжнародні системи – це системи взаємодії людей, що керуються у своїх діях волею, свідомістю, ціннісними орієнтаціями тощо. Таким чином, визначальні чинники міжнародної системи пов'язані з феноменами вибору, мотивації, сприйняття тощо.

Третя загальна особливість міжнародних відносин полягає в тому, що вони переважно є відносинами політичними, стрижнем яких залишаються взаємодії між державами. Тому ядром глобальної міжнародної системи є система міждержавних відносин.

Але звернімо увагу також на те, що до складу системи МВ, крім держав як суб'єктів (акторів), входять: міжнародні урядові та неурядові (недержавні) організації, транснаціональні корпорації, релігійні об'єднання, суспільно-політичні рухи. Серед міждержавних регіональних і всесвітніх об'єднань, що відіграють важливу роль у світовій політиці, слід відзначити Організацію Об'єднаних Націй (ООН), Європейський Союз (ЄС), Організацію Африканської Єдності, Організацію Американських Держав, Раду Європи, Європейський Союз, Співдружність Незалежних Держав (СНД), Асоціацію країн Південно-Східної Азії, Лігу арабських держав (ЛАГ). Також можна виділити неурядові організації, які об'єднують людей доброї волі, різні правозахисні організації на кшталт Гельсінських груп на території колишнього Радянського Союзу. Серед неурядових асоціацій слід виділити міжнародні організації науковців, громадських діячів, політиків: Римський клуб, Комісія Улофа Пальме, Корпус миру.

Ключовим моментом у характеристиці специфічних особливостей міжнародних відносин є те, що в них відсутня верховна влада. Але наявними є «плюралізм суверенітетів», низький рівень зовнішньої та внутрішньої централізації. Інакше кажучи, міжнародні системи – це соціальні системи особливого типу, що відрізняються слабким ступенем

інтеграції елементів у цілісність, а також значною автономією цих елементів. Звісно, при цьому слід враховувати, що ступінь автономії не можна абсолютизувати, міжнародні відносини характеризуються не тільки конфліктом інтересів, але й взаємозалежністю акторів.

Відзначимо деякі характеристики держави, що дозволяють визнати її головною дійовою особою на міжнародній арені. Держава має здатність і моральне право виробляти й використовувати найбільш ефективні інструменти примусу, у тому числі військові засоби; спирається на ресурси своїх економік; у суспільстві орієнтується на лояльність громадян; має довгострокові інтереси, боротьба за реалізацію яких сприяє формуванню альянсів, конфліктів, тобто наповнює змістом функціонування системи МВ.

Зміст МВ також розкривається через визначення головної детермінуючої сили зовнішньополітичної діяльності, якою є національний чи державний інтерес. Зазначимо: серед пріоритетних цілей держави на міжнародній арені перше місце посідає забезпечення безпеки країни або національної безпеки.

Згідно із визначенням М. Гаджієва, сенс і призначення системи міжнародних відносин полягає в тому, щоб знайти шляхи й способи подолання конфліктів між державами та країнами, що виникають насамперед у результаті зіткнення їхніх реальних і нерідко хибних національних інтересів. Причому головні складові цієї системи – конфлікт і консенсус, які, то змінюючи, то пронизуючи один одного, забезпечують життєздатність і функціонування світового співтовариства.

4.2. Закони та принципи функціонування й трансформації міжнародних систем

Головні завдання й цілі сучасного світового співтовариства в системі МВ полягають у збереженні й забезпеченні міжнародної безпеки, створенні умов, що виключають порушення загального миру або виникнення загрози безпеки народів у будь-якій формі. Основні принципи підтримки миру й міжнародної безпеки сформульовано в Статуті та інших документах ООН. Серед основних принципів такі:

- Принцип суверенної рівності держав: кожна держава зобов'язана поважати суверенітет інших учасників міжнародних відносин.
- Принцип незастосування сили й погрози силою, який означає, що всі держави повинні стримуватися в їхніх міжнародних відносинах від

загрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності й політичної незалежності будь-якої держави.

- Принцип непорушності державних кордонів, який зводиться до трьох елементів: визнання наявних кордонів; відмова від будь-яких територіальних претензій зараз і в майбутньому, відмова від будь-яких інших претензій на інші кордони.

- Принцип територіальної цілісності держави свідчить, що держави мають утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на порушення національної єдності й територіальної цілісності будь-якої іншої держави.

- Принцип самовизначення народів і націй декларує безумовну повагу права кожного народу вільно вибрати шляхи й форми свого розвитку.

- Принцип співробітництва стверджує, що держави зобов'язані здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного й гуманітарного характеру, а також повинні підтримувати міжнародний мир і безпеку.

У Статуті ООН зафіксовано також: Принцип невтручання у внутрішні справи держави; Принцип мирного розв'язання міжнародних суперечок; Принцип загальної поваги прав людини; Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

Поняття закону у сфері МВ має відносний характер. Причина такого явища – неможливість точного повторення суспільного факту чи події (П. А. Циганков), імовірність як основа будь-якої діяльності у сфері МВ і непередбачуваність людських рішень (Р. Арон) і людської природи (Ж.-Б. Дюрозель), відносність і неостаточність будь-якого пояснення в МВ (Ж. Уінцигер).

Основний закон функціонування системи МВ. У системі міждержавних відносин, як і в будь-якій іншій системі, основною метою існування є закон збереження динамічної рівноваги. Концепція рівноваги, або «балансу сил», є відображенням у свідомості об'єктивного закону функціонування системи МВ і може виявлятися у двох формах: у вигляді практичної політики «балансу сил» і у вигляді різних теоретичних концепцій. Політика «балансу сил», у свою чергу, пов'язана з категорією «співвідношення сил», що тлумачиться і як взаємодія, і як співвідношення жорстко фіксованих одиниць «сили». Подібний підхід міцно укорінився в науковій літературі західних країн унаслідок його простоти й очевидності. Саме він став основним у школі реальної політики, що сформувалася в

США після Другої світової війни. Один із основоположників цієї школи Р. Моргентау писав у цьому зв'язку про те, що державні діячі й народи можуть, врешті-решт, домагатися свободи, безпеки, процвітання або самої влади. Вони можуть визначати свої цілі у вигляді релігійних, філософських, економічних або соціальних ідеалів. Але коли б вони не прагнули здійснення своїх цілей за допомогою зовнішньої політики, вони завжди роблять це, борючись за силу. Боротьба за силу універсальна в часі й просторі.

Р. Моргентау сформулював шість принципів міжнародної політики:

- політика керується об'єктивними законами, витоки яких слід шукати в незмінній і недосконалій природі людини;

- у центрі політичного реалізму знаходиться національний інтерес, виражений у понятті сили;

- національний інтерес є об'єктивним поняттям. Однак його конкретність визначається політичним і культурним контекстом;

- необхідно враховувати значущість політичної дії з моральної точки зору. При цьому слід розуміти, що існує неминуче протиріччя між моральним приписом і вимогою політичної дії;

- концепція національного інтересу запобігає зловживанням у визначенні того, що добре, а що погано, з моральної точки зору. Як результат, жодна держава не володіє монопольним правом на добродесність;

- політично реалізм виходить з множини уявлень про природу людини, яка містить економічну, політичну і моральну складові.

Визначення національного інтересу через поняття «могутність» означає для політика те ж саме, що для економіста визначення інтересу як багатства.

Також слід розглянути спробу систематизації закономірностей, що мають безпосереднє відношення до сфери міжнародних взаємодій, розпочату французьким аналітиком Ж.- Б. Дюрозелем:

1. Будь-яке суспільство і, отже, будь-яка політична одиниця прагнуть до технічної ефективності.

2. Будь-яке технічне вдосконалення підпорядковується постійній і загальній закономірності поширення.

3. Головним гальмом поширення техніки є існування в суспільстві цілісної системи цінностей.

4. Необхідно вміти знаходити закономірність конверсії, тобто умов, за яких соціальні спільноти переходять від однієї системи цінностей до іншої. Справа в тому, що конверсія, яка є широко поширеним феноменом в індивідуальному плані, дуже рідкісна, коли мова йде про спільноти, наділені релігією або ідеологією. Вона здійснюється тільки за таких умов: а) наявна ідеологія перебуває в процесі повного розпаду; б) ідеологія, що йде їй на зміну, є потужною і привабливою; в) процес конверсії супроводжується насильницьким руйнуванням старої ідеології, що здійснюється протягом тривалого часу; г) конверсія починається з периферичних зон, що знаходяться осторонь від центру найбільш інтенсивної віри.

5. Структурна стабільність спільноти породжує у частини її членів відчуття «нестерпності», тобто стану, при якому багато індивідів готові ризикувати своїм життям в ім'я змін.

6. Існує постійний конфлікт між ефективністю і людською гідністю.

7. Способи людських об'єднань менш стабільні, ніж системи цінностей (релігійні або ідеологічні), і менш відкриті для змін.

8. Закономірність війни, яка пояснюється існуванням замкнених систем стабільних цінностей, різницею військових потенціалів, регулярністю, з якою в історії людських спільнот виникає ситуація нестерпності.

Широкий аналіз наукової літератури показує, що значна її частина присвячена аналізу проблем, пов'язаних з війною або її запобіганням. Цей підхід характерний і для Р. Арона (робота «Мир і війна між націями»), який одним з перших зробив спробу створення соціології міжнародних відносин.

Узагальнюючи у зв'язку з цим різні точки зору, позиції різних теоретичних шкіл, можна виділити такі закономірності МВ.

По-перше, головною дійовою особою міжнародних відносин є держава, а формами її міжнародної діяльності – дипломатія і стратегія.

По-друге, державна політика існує у двох різновидах: внутрішньої і зовнішньої (міжнародної), між якими наявний як взаємозв'язок, так і суттєві відмінності, завдяки яким міжнародна політика держави має хоча і відносну, але водночас досить значну автономію.

По-третє, основа основ усіх її міжнародних дій корениться в національному інтересі, найбільш суттєвими складовими елементами якого є безпека, виживання й суверенітет. Тому міжнародні відносини – це

сфера зіткнень, конфліктів і примирень національних інтересів різних держав.

По-четверте, потреба в захисті й просуванні національного інтересу породжує необхідність володіння якомога більш потужним військовим потенціалом, який, у свою чергу, залежить від його природних, економічних та інших ресурсів. Тому міжнародні відносини – це силова взаємодія держав, баланс сил, у якому переваги з точки зору національних інтересів мають найбільш потужні держави.

По-п'яте, залежно від розподілу могутності між найбільшими з точки зору військового потенціалу державами – так званими великими державами – баланс сил може набувати різних форм або конфігурацій: біполярну, триполюсну, мультиполярну тощо.

Такими є найбільш загальні закономірності, сформульовані в рамках державно-центричної парадигми міжнародних відносин. Вони доповнюються, розвиваються і конкретизуються в цілому ряді інших, більш численних, узагальнень менш широкого характеру, що стосуються, наприклад, особливостей національного інтересу, застосування сили, типів полярності тощо. Р. Арон пропонував своє розуміння щодо значення сили і слабкості держави для міжнародної стабільності (наприклад, *«надлишок слабкості не менш небезпечний для світу, ніж надлишок сили»*). Б. Рассет і Х. Старр, використовуючи метод аналогії, висунули низку гіпотез, практичне підтвердження яких надає їм більш широкого значення. Наприклад, частіше вбивають співвітчизників, ніж іноземців, знайомих і родичів, ніж невідомих. Тому мало ймовірно, що віддалені одна від одної держави, слабо пов'язані між собою, – такі, як, скажімо, Болівія і Бірма, – будуть воювати одна з одною. Подібні приклади, що містять цікаві і, найчастіше, дуже корисні узагальнення, можна було б продовжувати. Однак вони навряд чи можуть претендувати на те, щоб називатися закономірностями міжнародних відносин, бо для них характерним є дуже значний наліт суб'єктивності і, крім того, діапазон їхніх дій дуже обмежений.

4.3. Структура міжнародних політичних відносин

Розглянемо таку важливу характеристику системи МВ, як її структурна організація (внутрішній устрій). Залежно від історичної епохи, протягом якої сформувалась і функціонувала система МВ, виділяють

чотири типи структурної організації системи МВ, так званих моделей МВ. Це Вестфальська система (1648–1789 рр.) – система «класичної європейської рівноваги», Віденська (1814–1914 рр.), Версальсько-Вашингтонська (1919–1939 рр.), Біполярна (1945–1991 рр.) система «холодної війни», або «Ялтинсько-Потсдамський порядок».

Кожна з названих систем переживала такі фази у своєму розвитку: 1) від зіткнення інтересів до консолідації; 2) сталий розвиток (консолідація) – формування стійкого балансу сил між складовими компонентами системи; 3) криза моделі і її розпад (накопичення конфліктного потенціалу до кризової фази). Протягом кожної з фаз на системну модель впливає низка факторів, що стабілізують і руйнують систему, особливим чином виявляються в кожній із систем.

Характер процесів, що відбуваються в структурі системи, визначається типом відносин між домінантними державами (цей процес називають також олігополістичним). Однією з найважливіших характеристик внутрішньої організації системи є розстановка сил на міжнародній арені, що визначає зрештою тип усієї системи.

Основною рушійною силою Вестфальської системи («системи класичної європейської рівноваги», багатополярної моделі рівноваги) було суперництво держав між собою. Разом з тим Вестфальська епоха – це система рівноваги сил, оскільки держави були самостійними агентами світової політики, а визначником поведінки кожної держави на міжнародній арені були тільки національні інтереси цієї держави. Таким чином, системі завжди було властиве співвідношення можливостей. Порушення цього співвідношення спричинило відповідну реакцію системи і призвело до її реставрації. До країн, що спробували порушити рівновагу, належать наполеонівська Франція, Німеччина в 1870-х і 1930-х, СРСР/США в 1962–1963 рр.

Вестфальська епоха поділяється на кілька етапів. Етапи також називаються підсистемами Вестфальської епохи. Їх виділяють чотири: 1) система переважно англо-французького суперництва в Європі в боротьбі за колонії (XVII–XIII ст.); 2) система «європейського концерту» або Віденського конгресу, встановлена в 1814 р.; 3) Версальсько-Вашингтонська система (1919–1939 рр.); 4) система «холодної війни», або Ялтинсько-Потсдамський порядок, установлений у 1945 р.

Формування нової системи відбувається в ХХ ст. і пов'язується з процесом оформлення єдиного світового співтовариства. Цей процес був

підсилений закінченням «холодної війни», яка завершила, у принципі, оформлення єдиного світового співтовариства. Суть рушійних сил цього процесу очевидна – це може бути сила, вплив.

Ідея про основоположну роль структури міжнародної системи у пізнанні законів – одна з головних ідей концепцій багатьох авторів. Згідно з ідеєю про основоположну роль структури нескоординована діяльність суверенних держав, що керуються своїми інтересами, формує таку міжнародну систему, у якій головною ознакою є домінування обмеженої кількості найбільш сильних держав, а її структура визначає поведінку всіх міжнародних акторів. Американський неореаліст К. Уолце пише, що всі держави змушені зазнати військових витрат, хоча це нерозумне витрачання ресурсів. Структура міжнародної системи нав'язує всім країнам таку лінію поведінки в економічній галузі (або у сфері екології), яка може суперечити їхнім власним інтересам. Структура дозволяє зрозуміти й передбачити лінію поведінки на світовій арені держав, що мають неоднакову вагу в системі характеристик міжнародних відносин. Міжнародна політична структура визначається дією великих держав, конфігурацією співвідношення їхніх сил, зміни у співвідношенні яких можуть трансформувати структуру міжнародної системи.

Стан структури є показником стійкості й змін міжнародної системи, її стабільності й «революційності», співпраці та конфліктності в її рамках; саме в структурі відображено закони функціонування й трансформації системи. Тому в роботах, присвячених дослідженню міжнародних систем, аналізу стану структури приділяється велика увага.

Французький політолог Р. Арон виділяв принаймні три структурні виміри міжнародних систем: конфігурацію співвідношення сил; ієрархію акторів; гомогенність або гетерогенність складу. Головним виміром він уважав конфігурацію співвідношення сил, що відображає існування центрів влади в міжнародній системі, що накладає відбиток на взаємодію між її основними елементами — суверенними державами. Конфігурація співвідношення сил залежить, як уже зазначалося вище, від кількості головних акторів і характеру відносин між ними. Два основних типи такої конфігурації – *біполярність і мультиполярність*.

Ієрархія акторів відображає їхню фактичну нерівність з точки зору військово-політичних, економічних, ресурсних, соціокультурних, ідеологічних та інших можливостей впливу на міжнародну систему.

Гомогенний або гетерогенний характер міжнародної системи виражає ступінь згоди акторів щодо тих чи інших принципів (наприклад, принципу політичної легітимності) або цінностей (наприклад, ринкової економіки, плюралістичної демократії). Чим вищий ступінь згоди, тим більш гомогенною є система. У свою чергу, чим більш гомогенна система, тим більше в ній стабільності. У гомогенній системі держави можуть бути противниками, але не ворогами. Навпаки, гетерогенна система, в якій існують ціннісний та ідеологічний антагонізми, є хаотичною, нестабільною, конфліктною.

Ще однією структурною характеристикою міжнародної системи вважається «режим», тобто сукупність формальних і неформальних принципів, норм, угод і процедур прийняття рішень, що регулюють міжнародні відносини. Це, наприклад, правила, що панують у міжнародних економічних обмінах, основою яких після 1945 р. стала ліберальна концепція, яка дала життя таким міжнародним інститутам, як МВФ, Світовий Банк, Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ). Можлива така систематизація структурних характеристик міжнародних систем: 1) кількість акторів; 2) розподіл сил між ними; 3) співвідношення між конфліктом і співпрацею (система може бути більш конфліктною, ніж кооперативною); 4) можливості використання тих чи інших засобів (сили, обміну або переконання), що допускаються цією системою; 5) ступінь зовнішньої централізації акторів; 6) відмінність статусів між самими акторами.

Зазначені структурні характеристики хоча і не дозволяють передбачити всі гіпотетичні типи міжнародних структур, однак дають можливість описати структуру будь-якої міжнародної системи, що дуже важливо з точки зору виявлення законів існування та зміни різноманітних структур.

Біполярна система містить тенденцію до нестабільності, оскільки вона оснований на взаємному страху й протилежності інтересів, що спонукає протиборчі сторони до жорстокості стосовно одна одної.

Мультиполярна система також має ризики: поширення ядерної зброї, розв'язання конфліктів між дрібними акторами, непередбачуваність наслідків, до яких можуть призвести зміни у союзах між великими державами. Однак ризики мультиполярної системи непорівнянні з небезпеками біполярної системи. Остання більш небезпечна, оскільки характеризується прагненням обох сторін до світової експансії й

передбачає постійну боротьбу між двома блоками – то за збереження своїх позицій, то за перерозподіл світу.

Що ж стосується трансформації міжнародної системи, то основним її законом вважається закон кореляції між полярністю й стабільністю. Дослідники Д. Сінгер і К. Дойч, вивчивши проблему кореляції між полярністю й стабільністю міжнародних систем у формально-теоретичному плані, дійшли висновків: по-перше, як біполярна, так і мультиполярна системи мають тенденцію до саморуйнування; по-друге, нестабільність жорстких біполярних систем сильніша, ніж нестабільність мультиполярних систем.

Завершуючи розгляд проблем структури системи МВ і законів функціонування та трансформації міжнародних систем, звертаємо увагу на те, що існують: залежність поведінки держав на світовій арені від формованої ними міжнародної системи; зв'язок частоти й характеру міждержавних конфліктів з її структурними характеристиками; необхідність обліку системоутворювальних факторів у дипломатії. Сама ідея існування системних законів у міжнародних відносинах дає можливість розглядати міжнародні системи як результат прийняття низкою держав певного політичного, економічного й ідеологічного статус-кво на міжнародній арені, на загальнопланетарному, регіональному або субрегіональному рівні.

Новизна сучасного етапу в історії міжнародних відносин, з одного боку, виявляє обмеженість таких понять, як «конфігурація співвідношення сил», «біполярність» або «мультиполярність», які базуються на методології політичного реалізму. З іншого боку, не знаходять свого підтвердження і ліберально-ідеалістичні прогнози щодо формування однорідної системи міжнародних відносин, в основі функціонування якої лежали б загальні інтереси й універсальні цінності всіх учасників.

Насамкінець можна сказати, що крах глобальної біполярної системи, яка склалася в повоєнні роки, ставить питання, які не можуть бути вирішені в традиційних термінах «полюсів» і «балансу сил». Зникла лінія чіткого розподілу між «своїми» і «чужими», союзниками й супротивниками; набагато менш передбачуваною стала поведінка малих держав, регіональних середніх і «великих» держав. Зросла кількість ризиків, що підсилюються поширенням ядерних, хімічних, бактеріологічних та інших видів новітніх озброєнь. Широке поширення західних цінностей (таких, як ринкова економіка, плюралістична демократія, права людини, індивідуальні свободи, якість життя) як у колишніх соціалістичних країнах,

так і в постколоніальних державах, не тільки не сприяє стабільності глобальної міжнародної системи за рахунок збільшення ступеня її гомогенності, але, навпаки, має наслідком зростаючу масову міграцію населення з менш розвинених у економічному відношенні країн у більш розвинуті, породжує конфлікти, пов'язані із зіткненням культур, утратою ідеалів, підривом традицій, розмиванням самоідентичності й наполегливими спробами «повернення до коріння», сплесками реакційного націоналізму. Одночасно з ними в наші дні відбувається все більш помітне створення глобальної посткапіталістичної системи, що розвивається в основному за єдиними правилами.

Контрольні запитання до теми

1. Що є предметом вивчення міжнародних відносин?
2. Які проблеми займають центральне місце у світовій політиці?
3. Розкрийте взаємозв'язок міжнародної, зовнішньої і внутрішньої політики держави.
4. Сформулюйте основний закон функціонування системи МВ.
5. Яку роль відіграють недержавні суб'єкти у сучасних МВ?
6. Сформулюйте основні принципи підтримки миру і міжнародної безпеки.
7. Що Ви розумієте під структурою системи міжнародних відносин?
8. У чому суть закону балансу сил і яка його роль як регулятора міжнародних відносин?
9. Сформулюйте ідею національного інтересу.
10. Назовіть, які Ви знаєте моделі МВ.
11. У якому напрямку відбувається еволюція системи міжнародних відносин нині?

Тести

1. Автором терміна «міжнародні відносини» є:
 - а) І. Бентам;
 - б) К. Маркс;
 - в) Й. Сталін;
 - г) В. Путін.

2. Головні учасники міжнародних відносин відповідно до теорії реалізму – це:
 - а) транснаціональні корпорації (ТНК);
 - б) держави;
 - в) ордена тамплієрів і масонів;
 - г) національно-визвольні рухи.

3. Які нові суб'єкти (учасники) міжнародних відносин з'явилися на міжнародній арені у кінці ХХ століття:
 - а) транснаціональні корпорації (ТНК);
 - б) держави;
 - в) релігійні об'єднання;

г) національно-визвольні рухи?

4. Яке визначення більш підходить до опису міжнародного середовища:

а) має жорстку централізацію;

б) має анархічний характер;

в) географічне оточення;

г) середа МВ – середа тільки політичних, правових, дипломатичних зв'язків і відносин між основними суб'єктами?

5. Яке визначення більшою мірою розкриває сутність біполярної системи міжнародних відносин:

а) біполярна система МВ – система, при якій один одному протистоять два центри сили – США і СРСР, що стояли на чолі Східного та Західного блоків, а також спиралися на відповідні військові союзи;

б) даній системі властиве домінування одного центру сили, потенціал можливостей якого значно перевищує потенціал будь-якого іншого центру сили (держави або союзу держав)?

6. Підвидом якої теорії міжнародних відносин є світ-системна теорія:

а) лібералізму;

б) неомарксизму;

в) націоналізму;

г) консерватизму?

7. Теоретичною основою глобалізації став:

а) неолібералізм;

б) марксизм;

в) ідеалізм;

г) націоналізм.

8. До основних форм прояву політичних процесів відносять:

а) режим розвитку;

б) режим реформування;

в) режим функціонування;

г) режим змін;

д) режим стабільності.

Література

1. Мальський, М. З. Теорія міжнародних відносин [Текст] : підруч. / М. З. Мальський, М. М. Мацях.– 3-тє вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2007. – 461 с.
2. Гайдуков, Л. Ф. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980 – 2000 роки) [Текст] : підруч. / Л. Ф. Гайдуков, Л.В. Губерський, В.Г. Кремень. – Київ : Либідь, 2001. – 624 с.
3. Грицяк, І. А. Право та інституції Європейського Союзу [Текст] : навч. посіб. – К.иїв , 2006. – 300 с.
4. Європейський Союз: політика, економіка, право [Текст] : навч. посіб. / за ред. Н. В. Антонюк, М. М. Микієвича. – Львів : 2005. – 424 с.
5. Лебедева, М. М. Мировая политика [Текст] : учебник для вузов / М. М. Лебедева. – М. : Аспект Пресс, 2007. – 365 с.
6. Маддісон, В. В. Політологія міжнародних відносин [Текст] : навч. посіб. для студ. гуманітар. фак-тів вузів / В. В. Мадіссон, В. А. Шахов. – Київ : Либідь, 1997. – 174 с.
7. Міжнародні відносини і євроантлантична інтеграція України [Текст] : / за заг. ред. Л. С. Голопатюка. – Київ : Освіта України, 2005. – 404 с.
8. Современные международные отношения [Текст] : учебник / под ред. А. В.Торкунова. – М. : РОССПЭН, 2000. – 584 с.
9. Цимбалістий, В. Ф. Теорія міжнародних відносин [Текст] : навч. посіб. / В. Ф. Цимбалістий. – 3-тє вид., доп. та випр. – Львів : Новий світ, 2007. – 360 с.

Тема 5. ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ І ПРАКТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

1. Історія розвитку і особливості становлення сучасної системи міжнародних відносин.
2. Практика сучасної дипломатії.

Основні поняття теми : учасники міжнародних відносин, геостратегія, світовий лад, Вестфальська система МО, Версальська система МО, Ялтинська – система Потсдама МО.

Глосарій

Геостратегія – політична наука, що визначає засоби і методи для досягнення геополітичної мети держави або групи держав-союзників для збереження і збільшення потужності держави або союзу держав, а в несприятливих умовах кризи – для мінімізації збитку і відновлення первинного докризового стану.

Дипломатія – засіб здійснення зовнішньої політики держав, що є сукупністю практичних заходів, прийомів і методів, які використовуються з урахуванням конкретних умов і характеру вирішуваних завдань.

Міжнародна безпека – стан міжнародних відносин, який виключає порушення миру і створення реальної загрози для розвитку людства.

Міжнародне право – сукупність правовідносин за участю іноземних елементів і нормативних актів, що регулюють ці відносини, сукупність норм, які регулюють міждержавні відносини.

Мирне співіснування – міжнародний порядок, при якому панувала б не військова сила, а добросусідство і співпраця між державами з різним суспільним устроєм.

Новий світовий лад – програма корінної перебудови міжнародних відносин на демократичних, справедливих засадах, спрямована на

ліквідацію нерівності, свавілля і насильства у відносинах між державами. Також міжнародна політика може функціонувати у рамках інтересів і потреб однієї держави, яка має військову, економічну, фінансову потужність.

5.1. Історія розвитку і особливості становлення сучасної системи міжнародних відносин

Система міжнародних відносин складалася історично. Вона формується в період раннього Нового часу, коли міжнародні відносини набувають якісно нових рис, що визначили їх подальший розвиток. Умовною датою становлення системи міжнародних відносин можна вважати 1648 р. – час закінчення Тридцятирічної війни і укладення Вестфальського миру. Найважливішою умовою виникнення системності стало формування національних держав з відносно стійкими інтересами і цілями. Економічним фундаментом цього процесу став розвиток буржуазних стосунків, на ідейно-політичну сторону суттєвий вплив зробила Реформація, що підірвала католицьку єдність європейського світу і сприяла політичному і культурному відособленню держав. У середині держав відбувався процес зміцнення централізаторських тенденцій і подолання феодального сепаратизму, результатом якого стала можливість виробляти і здійснювати послідовну зовнішню політику. Паралельно на основі розвитку товарно-грошових відносин і зростання світової торгівлі зароджувалася система міжнародних господарських зв'язків, до якої поступово приєднувалися усе більш великі території і у рамках якої вибудовувалася певна ієрархія.

З точки зору історії міжнародних відносин визначальне значення в новий час мали європейські держави. У "європейську епоху", що тривала до ХХ ст., саме вони виступали в ролі головної динамічної сили, яка все більшою мірою впливала на конфігурацію решти світу за допомогою експансії і поширення засад європейської цивілізації – процесу, початого ще епохою Великих географічних відкриттів кінця XV ст. У XVI – XVII ст. були переглянуті уявлення про середньовічний світопорядок, коли Європу сприймали як деяку християнську єдність під духовним верховенством Папи Римського і з універсалістською тенденцією до політичного об'єднання, очолити яке повинен був імператор Священної Римської імперії. Реформація і релігійні війни поклали край духовній єдності, а

становлення нової державності і крах імперії Карла V як останньої універсалістської спроби – єдності політичній. Відтепер Європа втратила політичну єдність, почали формуватися національні держави за своїми політичними інтересами. Під час Тридцятирічної війни 1618 – 1648 рр. остаточно затвердилася секуляризація міжнародних відносин як одна з їх найважливіших характеристик у Новий час. Якщо раніше зовнішня політика значною мірою визначалася релігійними мотивами (релігійна війна між католиками та протестантами, і католиками та православними), то з початком нового часу головним мотивом дій окремої держави став принцип державних інтересів, під якими розуміли таку сукупність довгострокових програмно-цільових установок держави (військових, економічних, пропагандистських та ін.), реалізація яких гарантувала б цій країні збереження суверенітету і безпеки.

Разом з секуляризацією іншою найважливішою рисою міжнародних відносин у новий час став процес монополізації зовнішньої політики державою, тоді як окремі феодали, купецькі корпорації, церковні організації поступово залишали європейську політичну сцену. Ведення зовнішньої політики потребувало створення регулярної армії для захисту інтересів держави ззовні і бюрократії, покликаний ефективніше здійснювати керування усередині. Відбувалися відособлення зовнішньополітичних відомств від інших органів управління, відбувався процес ускладнення і диференціації їхньої структури. Основну роль в ухваленні зовнішньополітичних рішень відігравав монарх, який персоніфікувався в абсолютистську державу XVII – XVIII ст. Саме він сприймається як джерело і носій суверенітету.

Держава бере під свій контроль і один з найпоширеніших засобів ведення зовнішньої політики в новий час – війну. У Середньовіччі поняття війни було багатозначним і розпливчастим, воно могло застосовуватися для позначення різного роду внутрішніх конфліктів, різні феодалні угруповання мали "право на війну". У XVII – XVIII ст. усі права на застосування збройних сил переходять в руки держави, а саме поняття "війна" використовується майже виключно для позначення міждержавних конфліктів. При цьому війна визнавалася абсолютно нормальним природним засобом ведення політики. Рубікон, що відділяв світ від війни, був у край низьким, про постійну готовність його переступити свідчить статистика – два мирні роки в XVII ст., шістьнадцять – в XVIII ст. Головний вид війни XVII – XVIII ст. – це так звана "кабінетна війна", тобто війна між

суверенами і їхніми арміями, що мала на меті завоювання конкретних територій при усвідомленому прагненні до збереження населення і матеріальних цінностей. Найбільш поширеним для абсолютистської династичної Європи типом війни була війна за спадок – іспанський, австрійський, польський. З одного боку, у цих війнах йшла мова про престиж окремих династій і їх представників, про питання рангу й ієрархії, з іншого – династичні проблеми часто були зручним правовим обґрунтуванням для досягнення економічних, політичних, стратегічних інтересів. Другим важливим типом воєн були торговельно-колоніальні війни, виникнення яких було пов'язане зі швидким розвитком капіталізму і гострою торговельною конкуренцією між європейськими державами. Прикладом подібних конфліктів є англо-голландські й англо-французькі війни.

Відсутність зовнішніх обмежувачів діяльності держав, постійні війни потребували вироблення норм міждержавних взаємовідносин. Одним із запропонованих варіантів була міжнародна організація, покликана регулювати спори дипломатичним шляхом і застосовувати колективні санкції до порушників загальної волі. Ідея "вічного миру" зайняла міцне положення громадської (масової) думки і пройшла певну еволюцію від апеляції до розуму правителів через вимогу зміни політичного устрою окремих держав, до проголошення неминучості настання вічного миру в окремо взятому майбутньому. Іншою поширеною концепцією був "баланс сил". У політичній практиці ця концепція стала реакцією на спроби правлячої австрійської династії Габсбургів і потім монархічного будинку Бурбонів у Франції встановити панування в Європі. Рівновагу розуміли як засіб для забезпечення миру і безпеки усіх учасників міжнародної системи.

Витоками особливостей розвитку міжнародних відносин XIX ст. були принципові зміни в житті західного суспільства і в переосмисленні сутності держави, які були пов'язані з промисловою революцією в Англії кінця XVIII ст., Французькою буржуазною революцією. Саме ці події стали точкою відліку для процесу модернізації, що відбувався впродовж усього наступного століття, протягом якого на зміну традиційному розділеному за станами аграрному суспільству прийшла сучасна масова промислова цивілізація. Головним суб'єктом міжнародних відносин, як і раніше, залишається держава, хоча саме в XIX ст. певну роль починають відігравати й недержавні учасники міжнародних відносин – національні й пацифістські рухи, різного роду політичні об'єднання. Якщо з процесом

секуляризації держава втрачала традиційну опору в особі божественної санкції, то в епоху демократизації, що почалася, вона поступово втрачала свою багатовікову династичну основу. У сфері міжнародних відносин це найяскравіше виявилось в повному зникненні феномена воєн за спадок територій, а на дипломатичному рівні в поступовому зменшенні питань першості і рангу, таких характерних для Старого порядку. Утративши старі опори, держава як політичний і соціальний інститут у край гостро потребувала нових. У результаті криза легітимації політичного панування була здолана за допомогою посилення на новий авторитет – націю чи народ.

Французька революція висунула ідею народного суверенітету і розглядала націю як його джерело і носія. Проте до середини XIX століття держава і нація виступали швидше як антиподи. Монархи боролися проти національної ідеї як проти спадщини Французької революції, тоді як ліберальні й демократичні сили вимагали своєї участі в політичному житті саме на основі уявлення про націю як про політично самовизначений народ. Ситуація змінювалася під впливом кардинальних зрушень в економіці й соціальній структурі суспільства: реформи виборчого права поступово допускали до політичного життя усе більш широкі шари, а держава починала черпати свою легітимність у нації. Якщо спочатку національна ідея використовувалася політичними елітами переважно як інструментальний засіб мобілізації підтримки своєї політики, продиктованої раціональними інтересами, то поступово вона перетворювалася на одну з провідних сил, що визначали політику держави.

Значний вплив на зовнішню політику держав і міжнародні відносини в XIX ст. зробив промисловий переворот. Він виявився у збільшеній взаємозалежності економічної і політичної потужностей. Економіка в значно більшому ступені стала визначати цілі зовнішньої політики, створювати нові засоби для досягнення цих цілей і водночас породжувала нові конфлікти. Подальше здійснення географічних відкриттів у сфері комунікацій стало умовою розширення меж системи, "першої глобалізації". Разом зі швидким технічним прогресом в області розроблення озброєнь великих держав вона також надала нової якості колоніальній експансії.

XIX століття увійшло в історію як саме мирне століття Нового часу. Архітектори «Віденської» системи міжнародних відносин свідомо прагнули сконструювати механізми, покликані запобігти великій війні. Теорія, що склалася в цей період, і практика "європейського концерту" знаменували

крок на шляху до свідомо керованих на основі погоджених норм міжнародних відносин. Проте період 1815 – 1914 рр. був не таким однорідним, за зовнішньою миролюбністю приховувалися різні тенденції, мир і війна йшли поряд. Як і раніше, війну розуміли як природний засіб здійснення державою своїх зовнішньополітичних інтересів. В той же час процеси індустріалізації, демократизації суспільства, розвиток націоналізму надавали їй нового характеру. З уведенням майже всюди в 1860–1870-ті роки загальної військової повинності починала стиратися грань між армією і суспільством. Звідси випливали дві обставини – по-перше, неможливість вести війну усупереч громадській думці і, відповідно, необхідність її пропагандистської підготовки, по-друге, тенденція до набуття тотального характеру війни. Відмінними рисами тотальної війни є використання усіх видів і засобів боротьби – озброєної, економічної, ідеологічної; необмежені цілі, аж до повного морального і фізичного знищення ворога; стирання меж між військовими і цивільним населенням, державою і суспільством, суспільним і приватним, мобілізація усіх ресурсів країни на боротьбу з ворогом. Війна 1914 – 1918 рр., що призвела Віденську систему до краху, була не лише Першою світовою, але й першою тотальною війною.

Особливості розвитку міжнародних відносин і зовнішньої політики держав в новітній час

Перша світова війна стала відображенням кризи традиційного буржуазного суспільства, його прискорювачем і стимулятором і в той же час формою переходу від однієї моделі організації світової спільноти до іншої. Міжнародно-правовим оформленням результатів Першої світової війни і нового розставлення сил, що склалося після її закінчення, стала Версальсько-вашингтонська модель міжнародних відносин. Вона формувалася як перша глобальна система – до кола великих держав увійшли США і Японія. Проте створити стійку рівновагу на основі балансу інтересів великих держав засновникам Версальсько-вашингтонської системи не вдалося. Вона не лише не усунула традиційні протиріччя, але й сприяла появі нових міжнародних конфліктів. Головним стало протистояння держав-переможниць і переможених держав. Конфлікт між союзними державами і Німеччиною був найважливішим протиріччям міжвійськового часу, що у результаті вилилося у боротьбу за новий перерозподіл світу. Протиріччя між самими державами-переможницями не

сприяли проведенню ними погодженої політики і зумовили неефективність першої міжнародної організації з підтримки миру – Ліги Націй.

Органічним недоліком Версальської системи було ігнорування інтересів Радянської Росії. У міжнародних відносинах виник принципово новий – міжформаційний, ідейно-класовий конфлікт між ліберально-демократичними та соціалістичними державами тоталітарного типу. Поява ще однієї групи протиріч – між малими європейськими країнами – була пов'язана з вирішенням територіально-політичних питань, яке враховувало не стільки їхні інтереси, скільки стратегічні міркування держав-переможниць. Суто консервативний підхід до вирішення колоніальних проблем загострив відносини між державами-метрополіями і колоніями.

Наростаючий національно-визвольний рух став одним з найважливіших показників нестабільності й неміцності Версальсько-вашингтонської системи. Незважаючи на свою нестійкість Версальсько-вашингтонська модель не може бути охарактеризована лише в негативному плані. Разом з консервативними, імперіалістичними тенденціями в ній були присутні демократичні, справедливі начала. Вони були обумовлені кардинальними змінами у післявоєнному світі: підйомом революційного і національно-визвольного руху, широким поширенням пацифістських настроїв, а також прагненням ряду лідерів держав-переможниць надати новому світопорядку ліберальнішого вигляду. На цих принципах ґрунтувалися такі рішення, як установа Ліги Націй, проголошення незалежності й територіальної цілісності Китаю, обмеження і скорочення озброєнь. Проте вони не змогли перекреслити деструктивні тенденції в розвитку системи, які особливо виразно виявилися на хвилі великої економічної кризи 1929 – 1933 рр.

Прихід до влади у ряді держав (в першу чергу в Німеччині) сил, націлених на злам існуючої системи, став важливим чинником її кризи. Теоретично можлива альтернатива в еволюції Версальсько-вашингтонської системи проіснувала до середини 30-х років минулого століття, після чого деструктивні моменти в розвитку цієї моделі стали повністю визначати загальну динаміку функціонування системного механізму, що зумовило переростання фази кризи у фазу розпаду. Вирішальна подія, що визначила остаточну долю цієї системи, сталася восени 1938 р. після підписання так званої Мюнхенської угоди, після якої врятувати систему від краху було вже неможливо.

Друга світова війна 1939 – 1945 рр. стала своєрідною формою переходу від багатопольярної моделі міжнародних відносин до біполярної. Основні центри сили, що зміцнюють систему, перемістилися з Європи на простори Євразії (СРСР) і Північної Америки (США). Серед елементів системи з'явилася нова категорія наддержав, конфліктна взаємодія яких диктувала напрямок розвитку світу. Інтереси наддержав набували глобального поширення, в зону якого потрапляли практично усі райони земної кулі, а це автоматично різко збільшувало поле конфліктної взаємодії і, відповідно, вірогідність виникнення локальних конфліктів. Величезну роль у розвитку міжнародних відносин після Другої світової війни відігравав ідеологічний чинник, а саме протистояння між країнами вільного ринку – капіталізму та плановою економікою – соціалізмом.

Біполярність світової спільноти значною мірою обумовлювалася пануванням постулату про те, що у світі нібито існують тільки дві альтернативні моделі громадського розвитку: соціалістична (СРСР) і капіталістична (США). Ще одним важливим чинником, що вплинув на функціонування біполярної моделі, було створення ракетно-ядерної зброї, яка кардинально змінила усю систему ухвалення зовнішньополітичних рішень і докорінно – уявлення про характер військової стратегії. У реальності післявоєнний світ при усій його зовнішній простоті – двополюсності – виявився складнішим, ніж багатопольярні моделі колишніх років. Тенденція до плюралізації міжнародних відносин, їх виходу за жорсткі рамки біполярності виявилася в активізації національно-визвольного руху, що претендує на самостійну роль у світових справах, процесах західноєвропейської інтеграції і повільної втрати військово-політичними блоками своєї ролі.

Модель міжнародних відносин, що склалася в результаті Другої світової війни, із самого початку була більш структурованою, ніж її попередниці. У 1945 р. була утворена ООН – всесвітня організація з підтримки миру, до якої увійшли практично усі держави – складові елементи системи міжнародних відносин. У міру розвитку розширювалися і множилися її функції, удосконалювалася організаційна структура, з'являлися нові дочірні організації. Починаючи з 1949 р. США стали формувати мережу військово-політичних блоків, покликаних створити бар'єр на шляху можливого розширення сфери радянського впливу – НАТО. СРСР у свою чергу конструював підконтрольні йому структури – Варшавський договір. Інтеграційні процеси породили цілу серію

наднаціональних структур, однією з яких стало ЄЕС. Відбувалася структуризація "третього світу", формувалися різні регіональні організації – політичного, економічного, військового, культурного плану. Удосконалювалося правове поле міжнародних відносин.

В епоху "холодної війни" у світі склалася біполярна система, яка функціонувала на основі суворих принципів глобального протистояння двох наддержав – США і СРСР, взаємного стримування і блокової дисципліни. При усіх її недоліках ця система все ж дозволяла забезпечувати певний рівень стратегічної стабільності.

Із закінченням "холодної війни" стара система міжнародних відносин розпалася, проте нових механізмів забезпечення стабільності, які були б адекватні обставини, що докорінно змінилася, створено не було. У міжнародних відносинах виникла перехідна ситуація. Звучать прогнози, згідно з якими нинішній перехідний період у розвитку міжнародної ситуації може затягнутися на багато десятиліть. Згідно з поширеними оцінками "остаточний вибір моделі глобального управління станеться ще не скоро". Невизначеність системи міжнародних відносин, що формується, багато в чому пов'язана з тим, що процес глобалізації не завершений, і його наслідки для людської цивілізації виявилися, судячи з усього, ще далеко не повною мірою. Між тим породжувані глобалізацією проблеми і протиріччя продовжують наростати. За відсутності стабільного і передбачуваного світового ладу "стихія" глобалізації загрожує вийти з-під контролю. У цих умовах в міжнародному політичному і науковому співтоваристві активно розвивається дискусія щодо бажаної і реалістично досяжної моделі розвитку глобалізованих процесів. Більше того з'являються не лише теоретична суперечка, але й гостра політична конкуренція проектів майбутнього розвитку глобалізації, що відбиває зіткнення інтересів різних держав, регіонів, суспільно-політичних і фінансово-економічних сил у цьому ключовому питанні світової політики. Висунені останніми роками численні проекти і рекомендації стосовно подальшого розвитку глобалізації можна згрупувати залежно від політико-філософських принципів їхніх авторів.

Неоліберальний сценарій розвитку міжнародних відносин: розвиток процесів глобалізації і в цілому міжнародних відносин на основі ліберальної моделі економіки і послідовного поширення у "третьому світі" західного варіанту демократичних цінностей та інститутів. Цей сценарій, висунений у кінці 90-х рр. XX ст. Ф. Фукуямою, є малореальним з

урахуванням досвіду останнього десятиліття. Як справедливо зазначає С. Хоффманн, головна початкова теза Ф. Фукуяма про "кінець історії" не підтвердилася подіями. "Якщо говорити конкретно, то його аргументи передрікали кінець ідеологічних конфліктів, але не самої історії, а також триумф політичного і економічного лібералізму. Це посилення вірне, але у вузькому розумінні – "нецерковні релігії", які таким кривавим чином ворогували одна з одною в минулому столітті, тепер канули в небуття. Ф. Фукуяма ж не зміг розгледіти, що націоналізм продовжує залишатися дуже живучим. Більш того він не надав значення вибухонебезпечному потенціалу воєн, замішаних на релігії, які отримали широке поширення у ісламському світі".

Отримав розповсюдження сценарій конфлікту цивілізацій, автором якого був С. Хангтінгтон. Дослідник запропонував якісно інше бачення світу, яке ґрунтується на гіпотезі про те, що насильство як наслідок анархії у світі і відсутності загальних цінностей й інститутів швидше спалахне між цивілізаціями, ніж між державами або ідеологіями. Спочатку цей сценарій не витримав перевірки часом. Але події на Близькому Сході та війна між Росією й Україною за цивілізаційний вибір останньою показали, що С. Хангтінгтон наблизився до адекватного розуміння процесу виникнення процесу конфлікту у сучасній цивілізації, а саме конфлікту між Сходом та Заходом, Півднем та Північчю.

Також набули поширення "реалістичні" сценарії, автори яких базуються на установках школи "реальної політики", відповідно до якої процеси глобалізації по суті нічого не змінили у світовій політиці з часів Фукідїда і Макіавеллі, військова і економічна потужність держави визначає її долю, взаємозалежність і міжнародні інститути є вторинним, швидкоплинним чинником, а мета держави визначається в основному залежно від військової загрози та її безпеки. Такий опис сучасного світу дає, зокрема, колишній держсекретар США Г. Кіссінджер.

Спостерігається формування американоцентричної моделі міжнародних відносин і вихід США на позиції одноосібного лідера глобалізації, керівника на власний розсуд темпами і напрямками глобалізаційних процесів. Це виключає Росію з цього процесу, яка вважає себе окремим центром міжнародного тяжіння в зону ізоляції від рішення загальносвітових проблем, що неминуче посилить її політику і внутрішню, і зовнішню, змусить шукати партнерів для "контргри". Це на перший погляд сприятиме тяжінню трьох країн – Росії, Китаю й Індії – до координації дій

при захисті своїх інтересів. Нарешті, це приведе до нового після закінчення холодної війни світового ладу, не обов'язково багатому глобальним зіткненням у першому десятиріччі XXI століття, але й не застрахованому від нової конфронтації на різних рівнях. Але Китай незважаючи на спільність інтересів з Росією у протистоянні зі США напевно бажає вести самостійну гру у Центральній та Південно-Східній Азії та навіть заключати зі США ситуативні угоди.

Багатополярна модель. Суть нинішнього перехідного періоду в міжнародних відносинах у тому і полягає, що в них одночасно є присутніми елементи різних міжнародних систем. Так, якщо говорити про військову потужність, то в цій сфері США, безперечно, займають позиції абсолютного лідерства стосовно всього іншого світу. Проте для прибічників цієї моделі складалось враження, що в економічній сфері положення абсолютно інше. Тут має була з'явитися реальна багатополярність, сенс якої полягає в існуванні декількох великих економічних "полюсів", таких, як Європейський союз і Японія, а також країни Південно-Східної Азії, Китай, Росія, що динамічно розвиваються. Але на практиці виявилось, що ці країни залежали від інвестицій країн «західної» цивілізації та природних ресурсів. Та після кризи в Україні та Сирії країни Заходу переглянули своє ставлення до Росії як країни агресора та Китаю як країни її союзника і в свою чергу ввели економічні санкції, обмеживши кредитування, інвестиції, та вплинули на зменшення ціни на природні ресурси, таким чином пригальмували економічну потужність країн Сходу.

Тим не менш концепція багатополярності припускає, що в сучасних умовах жодна держава, якою б потужною і впливовою вона не була, не в змозі одноосібно керувати ситуацією навіть у рамках одного регіону, не кажучи вже про світові процеси. Для цього недостатньо ресурсів будь-якої окремої країни або навіть групи країн. Для підтримки стабільності й урегулювання конфліктів потрібні колективні зусилля усього міжнародного співтовариства. Сполучені Штати Америки є сьогодні найбільшою економічною і військовою державою світу. Проте прибічники цієї моделі переконані, що при усій своїй економічній і військовій потужності США не в змозі одноосібно забезпечувати на тривалу перспективу як глобальну, так і свою власну безпеку.

Особливості розвитку міжнародних відносин на сучасному етапі

З різким послабленням і розпадом СРСР припинила своє існування біполярна модель. Відповідно, це означало і кризу керування системою, яке раніше ґрунтувалося на блоковому протистоянні. Глобальний конфлікт між СРСР і США перестав бути її організуючою віссю. Специфіка ситуації 90-х рр. ХХ ст. полягала в тому, що процеси становлення нової моделі відбувалися одночасно з розпадом структур старого строю, насамперед розпад Варшавського блоку з колишніх соціалістичних країн. Це зумовило значну невизначеність контурів майбутнього світового устрою. Тому в літературі 1990-х рр. з'явилася велика кількість різноманітних прогнозів і сценаріїв майбутнього розвитку системи міжнародних відносин. Так, провідні американські політологи К. Уолтц, Джоуль, Мершаймер, К. Лейн передбачали повернення до багатополярності – надбання Німеччиною, Японією, можливо, Китаєм і Росією статусу центрів сили. Інші теоретики Джоуль Най, Ч. Краутхаммер основною називали тенденцію зміцнення лідерства США. Реалізація цієї тенденції на рубежі ХХ – ХХІ ст. привела до обговорення перспектив твердження і стабільного функціонування однополярності. Вочевидь, що популярна в той період в американській літературі концепція "гегемоністської стабільності", що відстоює тезу про стійкість системи, яка ґрунтується на домінуванні єдиної наддержави, була спрямована на обґрунтування переваги США у світі. Її прибічники часто ототожнюють вигоди США з "загальним благом". Тому не дивує той факт, що за межами США ставлення до подібної концепції переважно скептичне. В умовах панування в міжнародних відносинах силової політики гегемонія є потенційною загрозою для державних інтересів усіх країн, за винятком самого гегемона. Вона створює передумови, за яких можливе затвердження свавілля з боку єдиної наддержави на світовій арені. На противагу ідеї "однополярного світу" висувається теза про необхідність розвитку і зміцнення багатополлярної структури.

Насправді в сучасних міжнародних відносинах діють різноспрямовані сили: як ті, що сприяють закріпленню лідируючої ролі США, так і такі, що діють у протилежному напрямі. На користь першої тенденції говорять військова і економічна потужності США, створені механізми і структури, що підтримують їх лідерство передусім у світовій економічній системі. Незважаючи на деякі розбіжності союзниками США залишаються провідні країни Західної Європи, Японія. У той же час принципу гегемонії

суперечить чинник зростаючої гетерогенності світу, в якому співіснують держави з різними соціально-економічними, політичними, культурно-ціннісними системами, наприклад Китай і останнім часом Росія.

Цей період можна охарактеризувати як намагання поширити західну модель ліберальної демократії, спосіб життя, систему цінностей як загальні норми, прийняті усіма або принаймні більшістю держав світу. Його реалізація є лише однією з тенденцій сучасних міжнародних відносин. Їй протистоять такі ж потужні процеси посилення самоідентифікації за етнічним, національним, релігійним принципами. Як найбільш впливова системна альтернатива американському капіталізму і ліберальній демократії висувається ісламський фундаменталізм і російська православно-державницька міфологема.

Окрім суверенних держав як самостійних гравців на світовій арені усе більш активно виступають транснаціональні й наднаціональні об'єднання. Наслідком процесу транснаціоналізації виробництва, виникнення глобального ринку капіталу є деяке послаблення регулюючої ролі держави взагалі і США зокрема. Нарешті, хоча домінуюча держава отримує безперечні вигоди від свого положення на світовій арені, глобальний характер її інтересів потребує значних витрат. Крім того, ускладнення сучасної системи міжнародних відносин привело до того, що практично стало неможливим керування нею з одного центру. Разом з наддержавою у світі існують держави з глобальними і регіональними інтересами, без співпраці з якими неможливе вирішення найбільш гострих проблем сучасних міжнародних відносин, до яких слід віднести передусім поширення зброї масового ураження і міжнародний тероризм. Сучасну міжнародну систему відрізняє колосальне зростання числа взаємодій між різними її учасниками на різних рівнях. У результаті цього вона стає не лише більш взаємозалежною, але і вразливою, що потребує створення нових розгалужених інститутів і механізмів підтримки стабільності.

5.2. Практика сучасної дипломатії

Основним засобом здійснення зовнішньої політики держави є *дипломатія*.

Дипломатія – це сфера міжнародних відносин і мистецтво ведення переговорів керівниками держав і урядів і спеціальними органами

зовнішніх зносин: міністерствами закордонних справ, дипломатичними представництвами, участь дипломатів у визначенні курсу зовнішньої політики країни і її проведенні в життя мирними засобами. Головні її мета і завдання – захист інтересів держави і її громадян.

Дипломатія являє собою сукупність практичних заходів, прийомів і методів, які застосовуються з урахуванням конкретних умов і характеру офіційної діяльності глав держав, урядів, спеціальних органів із захисту інтересів цих держав. З поняттям дипломатія пов'язують мистецтво ведення переговорів для запобігання й урегулювання конфліктів, пошуку компромісів і взаємоприйнятних рішень, розширенню й поглибленню міжнародного співробітництва.

Переговори є дієвим інструментом побудови і регулювання міжнародних відносин, що з особливою очевидністю виявилось в другій половині ХХ століття. Це обумовлено цілим рядом причин, головна з яких – різко збільшена взаємозалежність світу, а також поява в ньому глобальних проблем. Взаємозалежність припускає множинність параметрів, а також наявність глобальних проблем, зумовила необхідність узгодженості дій різних учасників на міжнародній арені для врегулювання конфліктних ситуацій і здійснення співпраці, унаслідок чого в другій половині ХХ ст. вирішення міжнародних проблем об'єктивно стало головною функцією дипломатії. Проте слід зазначити, що ця функція, на жаль, не завжди реалізується на практиці. У результаті дипломатичні рішення підмінюються силовими з усіма відповідними наслідками, пов'язаними із загрозами світовому розвитку.

Проте дійсна необхідність вирішувати сучасні проблеми дипломатичними засобами внесла в процес міжнародних переговорів цілий ряд нових моментів. Передусім у зв'язку із зростанням кількості глобальних проблем і їх актуальності в другій половині ХХ століття у світі в цілому зросло значення міжнародних переговорів як засобу вирішення міжнародних проблем, а також збільшилася кількість переговорів, що ведуться у світі. Розширилася проблематика міжнародних переговорів, до них стала залучатися значна кількість людей, які безпосередньо беруть участь у переговорах, а також експертів, які виконують функції; ускладнилися і обговорювана тематика і структура переговорних форумів. Говорячи про значення переговорів у кінці ХХ ст., слід зазначити їх особливу роль при врегулюванні конфліктів. Найбільшою мірою ця роль переговорів виявилася відразу після закінчення холодної війни.

Взаємозалежність і глобалізація світу зачіпають інтереси відразу багатьох учасників. Якщо до Першої світової війни дипломатична діяльність здійснювалася головним чином на двосторонній основі шляхом обміну посольськими місіями, то сьогодні дипломатія значною мірою має багатосторонній характер, що припускає участь більше двох сторін в обговоренні та вирішенні проблем. У результаті в дипломатії сформувався самостійний напрям – багатостороння дипломатія, або конференційна дипломатія. Розвиток багатосторонньої дипломатії, зокрема багатосторонніх переговорів, обумовлений тим, що вона відкриває можливості для колективного керування взаємозалежністю. У другій половині ХХ ст. різноманітнішими стали форми багатосторонньої дипломатії. Якщо у минулому вона зводилася головним чином до переговорного процесу у рамках різних конгресів (наприклад, Вестфальський конгрес 1648 р., Карловицький конгрес 1698 – 1699 рр., Віденський конгрес 1814 – 1815 рр., Паризький конгрес 1856 р. та ін.), то сьогодні багатостороння дипломатія проводиться у рамках:

- міжнародних універсальних (ООН) і регіональних (ОАЕ, ОБСЄ та ін.) організацій; конференцій, комісій і тому подібне, скликаних або створюваних для вирішення якої-небудь проблеми (наприклад, Паризька конференція з В'єтнаму, Спільна комісія з урегулювання конфлікту в Південно-західній Африці);

- багатосторонніх зустрічей у верхах (наприклад, зустрічей семи, а після приєднання Росії – восьми ведучих держав світу); діяльності посольств.

Глобалізація і взаємозалежність світу привели також до збільшення значущості дипломатії, яка здійснюється на високому і вищому рівнях. Цей вид дипломатії дозволив у другій половині ХХ ст. приймати дійсно кардинальні рішення з найбільш гострих міжнародних проблем і тим самим різко змінювати міжнародну ситуацію. Крім того, дипломатія на високому і вищому рівнях дає можливість обговорювати у взаємозв'язку широкий спектр питань, що ускладнено при проведенні зустрічей на інших рівнях. Можливість швидкого і принципового вирішення проблеми є головною причиною інтенсивного розвитку сьогодні дипломатії на високому і вищому рівнях, проте існують й інші причини. Зокрема, на таких зустрічах є можливість швидко отримувати необхідну інформацію "з перших рук", обмінятися думками і досягти важливих домовленостей.

У той же час дипломатія на високому і вищому рівнях має і зворотний бік. Передусім масштаб рішень, що приймаються, різко збільшує відповідальність за них, а також ціну можливої помилки. Особливо гостро ця проблема постає в кризових ситуаціях, що з очевидністю виявилось, наприклад, під час карибської кризи 1962 р. Слід також мати на увазі, що якщо домовленості, досягнуті на високому або вищому рівні, будуть помилковими після їх підписання, то відмовитися від них значно складніше, ніж від аналогічних, але підписаних на нижчому рівні, оскільки в цьому випадку дискредитованими виявляються перші особи держав.

Іншим обмежувальним моментом даного виду дипломатії є те, що вона значною мірою обумовлена особистими симпатіями і антипатіями, і це впливає на ухвалення зовнішньополітичних рішень. На дипломатію, її форми і методи в другій половині ХХ ст. істотно вплинуло посилення взаємозалежності і поява глобальних проблем, таких, як тероризм, екологічні катастрофи, розповсюдження епідемій, економічні кризи, голод, міграції населення. Тут слід зазначити швидку зміну характеру міжнародних відносин, що примушує дипломатію адекватно реагувати на те, що відбувається. У зазначений період на міжнародну арену вийшло багато нових держав зі своїми інтересами, національними особливостями, рівнем розвитку. Це наклало свій відбиток і на переговорний процес, і на інші форми дипломатичної діяльності.

Ще серйозніші зміни сталися у кінці ХХ століття, коли почала руйнуватися Вестфальська система відносин, коли разом з державами на міжнародну арену все активніше виходять недержавні учасники (ТНК, неурядові організації та ін.). Крім того, відбувається руйнування Ялтинсько-потсдамської системи. Цей факт, мабуть, з найбільшою очевидністю виявився в умовах кризи в Косово, коли ключові рішення приймало НАТО, а ООН фактично виявилася на периферії. У такому ж контексті слід розглядати агресію Росії проти України з подальшою анексією її території, коли ООН не може вплинути на дії Росії через її право вето. У цих умовах від дипломатії залежить, по-перше, чи буде перебудова міжнародних відносин мати керований характер або виявиться спонтанною, з погано прогнозованими кінцевими результатами, по-друге, яка буде суть світової системи, що знову складається.

Урегулювання конфліктів і кризових ситуацій – одне з найбільш актуальних завдань сучасної дипломатії. З особливою різкістю це висвітила карибська криза 1962 р., що поставила під загрозу знищення

усього людства. Новою рисою сучасної дипломатії є, зокрема, її багатоплановість. Якщо раніше регулювання міжнародних відносин дипломатичними засобами фактично зводилося до питань зовнішньої політики і торгівлі, то в другій половині ХХ ст. коло питань значно розширилося. Об'єктом обговорення і регулювання стали такі області, як роззброєння, екологія, тероризм, соціальні питання і багато інших, у тому числі й згадувані раніше внутрішні конфлікти.

Наступна особливість розвитку світу, що кардинальним чином вплинула на дипломатію, полягає в демократизації міжнародних відносин і активному виході на світову арену недержавних учасників. Цей чинник діє практично вже упродовж століття. Одним з перших "порушників спокою" став 28-й президент США В. Вільсон (1856 –1924), який виступив з ідеєю демократичної дипломатії, орієнтованої на роззброєння, вільну торгівлю, лібералізм, відкритість для громадськості (необхідність реєстрації договорів і їх ратифікації). Відкритість спонукає сторони більше до публічних дій, ніж до вирішення проблеми. У зв'язку з цим слід швидше вимагати відкритості підсумкових документів, але не самого процесу їх вироблення і обговорення. Разом з новими функціями у дипломатії залишаються її класичні функції і форми діяльності. Одне з головних класичних завдань або функцій – забезпечення національних інтересів, реалізація зовнішньополітичного курсу. Це завдання втілюється дипломатією в життя з моменту утворення національних держав.

Дипломатія забезпечує національні інтереси і реалізацію зовнішньополітичного курсу за допомогою різних заходів, серед яких можна виділити такі: діяльність глав держав і урядів, міністрів закордонних справ, відомств закордонних справ, дипломатичних представництв за кордоном, делегацій на міжнародних конференціях. У сучасному світі, при все більшій його глобалізації, національним інтересам держави відповідає розвиток співпраці в політичній, економічній, торговельній, науковій, культурній та інших областях.

Незважаючи на збереження класичних форм і функцій дипломатичної діяльності, завдяки поширенню різноманітних технічних засобів, розвитку багатосторонньої дипломатії, дипломатії на високому і вищому рівнях з'являється так званий «другий, новий напрям дипломатії» (Харайєр). Саме він істотно вплинув на дипломатію другої половини ХХ ст. і породив немало сумнівів стосовно традиційної дипломатії, яка здійснюється передусім через дипломатичне представництво. Тобто стали

виходити з того, що майбутнє належатиме різним асоціаціям і організаціям, а роль держави зводиться до мінімуму.

Тим не менш сьогодні дипломатична діяльність стала набагато багатіша і різноманітніша, ніж вона була, наприклад, століття тому: сучасна дипломатія містить багато не характерних для неї раніше сфер, такі, як взаємодія з громадськістю, координація зусиль з урегулювання конфліктів спільно з представниками "другого напрямку дипломатії" та ін. Форми дипломатичної діяльності також стають усе більш різноманітними і сьогодні не зводяться тільки до діяльності посольств. Більш того, слід чекати, що проблема регулювання міжнародних відносин, тобто і дипломатичної діяльності, лише ускладнюватиметься в міру ускладнення самих міжнародних відносин. І в цьому розумінні швидше слід говорити не про занепад, а про розквіт дипломатії.

На закінчення слід зазначити, що значення дипломатії на початку XXI століття зростає. Це обумовлено передусім тим, що силові вирішення міжнародних проблем, незважаючи на їх тривале використання, стають усе більш небезпечними. Крім того, перебудова міжнародних відносин, пов'язана з процесами глобалізації, виходом на світову арену недержавних учасників, ставить перед дипломатією завдання активного залучення до створення нового світового ладу.

Контрольні запитання до теми

1. Назвіть, що включають міжнародні відносини.
2. Як характеризує марксистська парадигма систему міжнародних відносин?
3. Порівняйте поняття "світова політика" і "міжнародні відносини".
4. Розкрийте зміст терміна "геополітика".
5. Опишіть сценарій конфлікту цивілізацій у формуванні нової моделі світу.
6. Яку роль відіграє наявність інтересів наддержав у визначенні й напрямі глобалізаційних процесів?
7. Охарактеризуйте багатопольярну модель розвитку міжнародної системи відносин.
8. Перелічіть функції дипломатії.
9. Розкрийте суть методів і способів дипломатії як засобів здійснення зовнішньої політики держав у поглибленні міжнародної співпраці.
10. Назвіть функції дипломатичного представництва.

Тестові завдання

1. Яку з сучасних теорій міжнародних відносин можна вважати пріоритетною в контексті питання про захист національних інтересів при вирішенні глобальних проблем сучасності :
 - а) неокласичний реалізм;
 - б) неомарксизм;
 - в) неолібералізм;
 - г) неореалізм?
2. Представники якої з сучасних теорій міжнародних відносин уважають дотримання прав людини основою нового світового ладу :
 - а) неокласичного реалізму;
 - б) неомарксизму;
 - в) неолібералізму;
 - г) політичного реалізму?
3. Виберіть модель формування світу, яка передбачає розділення світу на блоки і зони впливів :

- а) неоліберальна;
- б) багатополарна;
- в) америкацентризм;
- г) анархічна.

4. Укажіть модель дипломатії, згідно з якою передбачається відсутність гласності й прозорості у міжнародних відносинах :

- а) американська модель;
- б) "таємна дипломатія";
- в) версальська система;
- г) вестфальська система.

5. Які з перелічених глобальних проблем не є проблемами у сфері міжнародних відносин:

- а) проблема війни та миру;
- б) демографічна проблема;
- в) подолання економічної відсталості держав, які розвиваються;
- г) етнополітичні проблеми;
- д) екологічні проблеми;
- є) енергетичні проблеми;
- ж) збереження культурного спадку людства?

6. Що є предметом політичної глобалістики:

- а) дослідження політичних аспектів загальноцивілізаційних проблем;
- б) формування теоретико-методологічних основ геополітичних досліджень;
- в) аналіз планетарних проблем, їх взаємозв'язок з системою міжнародних відносин;
- г) вивчення політичних конфліктів і криз у різних регіонах світу?

Література

1. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 – 1970 роки) [Текст] : підруч. / В. А. Мажола, М. М. Білоусов, Л. Ф. Гайдуков та ін. – Київ : Либідь, 2003. – 560 с.

2. Крушинський, В. Ю. Міжнародні відносини та світова політика. 1945 – 1980. Дати. Події. Факти [Текст] : навч. посіб. / В. Ю. Крушинський, В. А. Мажола. – Київ : Либідь, 2007. – 236 с.

3. Лебедева, М. М. Теоретические школы в международных исследованиях. Либерализм и неолиберализм [Текст] / М. М. Лебедева // Мировая политика. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – С. 25 – 351.

4. Попов, В. И. Современная дипломатия. Теория и практика [Текст] / В. И. Попов. – М. : Науч. книга, 2000. – 232 с.

5. Современные международные отношения [Текст] / под ред. А. В. Торкунова. – М. : РОССПЭН, 2000. – 213 с.

Тема № 6. МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

1. Основні ознаки і класифікація міжнародних організацій.
2. ООН – глобальна міжнародна організація, її роль в системі міжнародних відносин.
3. Регіональні організації і їх діяльність.

Основні поняття: міжнародна організація, міждержавні організації, неурядові міжнародні організації, Організація Об'єднаних Націй, регіональні міжнародні організації.

Глосарій

Міжнародна організація – постійне об'єднання міжурядового або неурядового характеру, створене на основі міжнародної угоди з метою сприяння вирішенню обумовлених в угоді міжнародних проблем.

Організація Об'єднаних Націй – міжнародна організація держав, створена в 1945 р. з метою підтримки і зміцнення миру, безпеки і розвитку міжнародного співробітництва.

Генеральна Асамблея ООН – орган ООН, всесвітній парламент, на засіданнях якого розглядаються найбільш нагальні проблеми людства.

Рада Безпеки ООН – орган ООН, який несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки і може бути скликаний у будь-який час дня чи ночі при виникненні загрози миру.

Секретаріат ООН – орган ООН, який проводить оперативну й адміністративну роботу Організації Об'єднаних Націй відповідно до вказівок Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки та інших органів.

Міжнародний суд ООН – головний судовий орган ООН, що складається з 15 суддів, які обираються Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки, що займається врегулюванням суперечок між державами.

Економічна і соціальна рада ООН – орган ООН, який координує діяльність ООН та установ її системи в економічній і соціальній сферах.

Міжнародні регіональні організації – це організації, членами яких є держави певного географічного регіону і об'єктом діяльності яких є питання в рамках регіонального співробітництва.

Рада Європи – європейська міжурядова організація, створена в 1949 р. з метою забезпечення більш тісних зв'язків між державами-членами для захисту та реалізації їхніх ідеалів і принципів.

Європейський Союз – економічна асоціація 25 країн Європи, в якій створено єдиний внутрішній ринок, знято обмеження на вільне переміщення товарів, капіталів, робочої сили між країнами, утворено єдину валютну систему з єдиною керуючою грошово-кредитною установою.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) – найбільша у світі регіональна організація, що займається питаннями безпеки.

Африканський союз (АС) – міжнародна міжурядова організація, яка об'єднує 54 держави Африки, що є правонаступником Організації африканської єдності (ОАЄ), яка займається питаннями співробітництва та безпеки країн африканського континенту.

Ліга арабських держав – міжнародна організація, яка об'єднує арабські держави, а також ряд дружніх їм неарабських (всього 22 держави), в яких арабська мова є однією з офіційних. Організація займається забезпеченням більш тісних відносин між державами-членами ліги, координації їхніх політичних дій; забезпеченням їх незалежності та суверенітету.

Організація американських держав – найстаріша регіональна організація у світі, створена в 1948 році, яка займається підтриманням миру і справедливості, сприяючи солідарності, зміцненню співробітництва

та захисту суверенітету, територіальної цілісності та незалежності держав-членів (всього 35).

Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) – політична, економічна і культурна регіональна міжурядова організація країн, розташованих у Південно-Східній Азії, заснована в 1967 році, яка займається встановленням миру і стабільності в регіоні, прискоренням економічного, соціального та культурного розвитку її держав-членів і підтриманням взаємовигідного співробітництва з загальними і регіональними міжнародними організаціями, що мають подібні цілі.

6.1. Основні ознаки і класифікація міжнародних організацій

Нині існує велика кількість визначень поняття «міжнародна організація». Однак найпоширенішим є визначення міжнародної організації, наведене в Вікіпедії: «Міжнародна організація – об'єднання міждержавного або недержавного характеру, створене на основі угод для досягнення певних цілей». При цьому важливо зазначити, що не кожна міжнародна організація має свій статут (наприклад, ООН має статут, а ОБСЄ через специфіку діяльності – ні).

Роль і значення міжнародних організацій у сучасних міжнародних відносинах як форми співробітництва держав і багатосторонньої дипломатії дуже високі. Виникнення перших міжнародних організацій (Всесвітнього поштового союзу, Всесвітньої телеграфної спілки та ін.) у XIX столітті стало відбиттям і наслідком об'єктивної тенденції до інтернаціоналізації багатьох сторін життя суспільства. У теперішній час ця тенденція зберігається, кількість міжнародних організацій з кожним роком зростає, ускладнюється їхня структура, а компетенція розширюється.

Необхідно зазначити, що термін «міжнародні організації» вживається, як правило, стосовно міждержавних (міжурядових) і неурядових організацій. Проте їх юридична природа різна. Різні й основні ознаки цих міжнародних організацій.

Для міждержавної організації характерні такі ознаки: членство держав; наявність установчого міжнародного договору; постійні органи; повага суверенітету держав-членів. З урахуванням цих ознак можна констатувати, що міжнародна міжурядова організація – це об'єднання держав, основане на міжнародному договорі для досягнення спільних

цілей, має постійні органи і діє в загальних інтересах держав-членів при повазі їх суверенітету. Такі організації є суб'єктами міжнародного права.

Неурядові міжнародні організації (МНУО) створено не на основі міждержавного договору і об'єднують фізичних та/або юридичних осіб (наприклад, Асоціація міжнародного права, Ліга товариств Червоного Хреста, Всесвітня федерація наукових працівників та ін.).

Основні ознаки МНУО: а) відсутність цілей отримання прибутку; б) визнання принаймні однією державою або наявність консультативного статусу при міжнародних міжурядових організаціях; в) отримання грошових коштів більш ніж з однієї країни; г) здійснення діяльності принаймні у двох державах; д) створення на основі установчого акту. До МНУО не можуть входити суб'єкти міжнародного права. Проте дотепер продовжуються дискусії щодо визначення поняття МНУО. Деякі фахівці намагаються віднести МНУО до різновиду транснаціональних корпорацій.

Оскільки зараз налічується вже тисячі міжнародних організацій, серед яких тільки неурядових більше 8 тисяч і більше 300 належать до міжурядових, важливою складовою їх характеристики є класифікація міжнародних організацій.

Для класифікації міжнародних організацій можуть бути застосовані різні критерії. За характером членства вони поділяються на міждержавні та неурядові. Поняття й ознаки цих організацій було наведено вище. Дуже широкий спектр функцій, які вони виконують у світовій політиці: регулююча, функція актуалізації міжнародно-правових норм шляхом їх підтвердження, функції легітимації і делегітимації норм, контрольна функція та ін.

Міжнародні міждержавні організації також можна класифікувати. За кількістю учасників дані організації поділяють на універсальні, відкриті для участі всіх держав світу (наприклад, ООН та її спеціалізовані установи), і регіональні, членами яких можуть бути держави одного регіону (наприклад, Організація африканської єдності, Організація американських держав).

Міждержавні організації поділяють також на організації загальної та спеціальної компетенції. Діяльність організацій загальної компетенції зачіпає всі сфери відносин між державами-членами: політичну, економічну, соціальну, культурну та ін. (наприклад, ООН, ОАЄ, ОАД).

Організації спеціальної компетенції обмежуються співпрацею в одній спеціальній області (наприклад, Всесвітній поштовий союз, Міжнародна

організація праці та ін.) Їх можна підрозділити на політичні, економічні, соціальні, культурні, наукові, релігійні тощо.

Класифікація за характером повноважень дозволяє виділити міждержавні та наднаціональні, або, точніше, наддержавні, організації. До першої групи належить переважна більшість міжнародних організацій, метою яких є організація міждержавного співробітництва, їхні рішення адресуються державам-членам. Метою наддержавних організацій є інтеграція. Їх рішення поширюються безпосередньо на громадян та юридичні особи держав-членів. Деякі елементи наддержавних організацій у такому розумінні властиві Європейському Союзу (ЄС).

З точки зору порядку вступу до них організації поділяються на відкриті (будь яка держава може стати членом на свій розсуд) й закриті (прийом в члени здійснюється з дозволу початкових засновників).

Дані організації можна класифікувати і за виконуваними функціями: нормотворчі, консультативні, посередницькі, операційні й інформаційні.

До найважливіших міжнародних міжурядових організацій, крім вище названих, можна віднести МБРР (Міжнародний банк реконструкції та розвитку), МВФ (Міжнародний валютний фонд), Інтерпол, МОП (Міжнародна організація праці, ОПЕС (організація країн-експортерів нафти) та ін.

Набирає силу створене в 2008 році об'єднання БРІК, яке після приєднання до нього в 2011 році ПАР, стало називатися БРІКС (англ. BRICS - скорочення від Brazil, Russia, India, China, South Africa) – група з п'яти країн: Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південно-Африканська Республіка. Члени БРІКС характеризуються як великі країни, що найбільш швидко розвиваються. Зручне положення цим країнам забезпечує наявність у них як потужної економіки, що розвивається, так і великої кількості важливих для світової економіки ресурсів.

Україна є членом і активно бере участь у багатьох міжурядових міжнародних організаціях. Серед найзначніших міжнародних організацій, членом яких є сучасна українська держава, слід виділити Організацію Об'єднаних Націй, Раду Європи, групу Світового банку, Міжнародний валютний фонд, Світову організацію торгівлі та ін. На сучасному етапі Україна прагне розширити свою участь у міжурядових міжнародних організаціях і вступити до таких організацій, як НАТО (Організація Північноатлантичного договору), Центрально-Європейська Асоціація вільної торгівлі, Європейський Союз та ін. Нині існують серйозні причини,

які поки що не дозволяють Україні стати повноправним учасником цих організацій, опрацьовуються також можливі плюси і мінуси участі в них нашої країни.

Слід також зазначити, що Україна, яка не є безпосереднім учасником деяких організацій, відіграє в них роль спостерігача (Євразійське економічне співтовариство, Рада держав Балтійського моря та деякі інші), що також сприяє розширенню співробітництва та зв'язків України з іншими державами і народами планети.

Міжнародні неурядові (недержавні, громадські) організації – об'єднання, які основані не на підставі міжурядової угоди. Членами цих організацій є суб'єкти з різних країн і зареєстровані в державі, законодавство якої дозволяє іноземним фізичним або юридичним особам створювати громадські організації та бути обраними до складу керівного органу такої організації.

Якщо перші МНУО в соціально-політичній області були в основному професійними, просвітницькими, релігійними, пацифістськими, то зараз МНУО відіграють активну роль у всіх аспектах сучасних міжнародних відносин. Більш того у ряді областей вони є лідерами. Зокрема, Міжнародний інститут з гуманітарного права (створений у 1970 р.) регулярно скликає семінари з навчання офіцерів законам і звичаям війни і нормам, спрямованим на захист біженців. Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ), принципами діяльності якого є гуманність, неупередженість, нейтральність, незалежність, добровільність, єдність і універсальність, зробив величезний внесок у розроблення норм міжнародного гуманітарного права. Міжнародна амністія, Фонд захисту дітей, Центр захисту прав людини, Грінпіс і багато, багато інших неурядових організацій відіграють велику роль у приверненні уваги міжнародної громадськості до серйозних проблем, з якими стикається людство в сучасному світі. Багато МНУО активно співпрацюють з міжурядовими організаціями. Основна форма такої співпраці – консультативний статус. Кожна міжурядова організація має власні правила надання консультативного статусу МНУО. Отримання такого статусу означає не тільки визнання корисної діяльності МНУО, але й відображає зростання авторитету і впливу МНУО на розвиток сучасних міжнародних відносин. Консультативний статус при Раді ООН надано більше 150 МНУО.

Слід звернути увагу на те, що неурядові організації (НУО) стають усе більш важливою частиною міжнародного ландшафту ХХІ століття, такі організації виконують різноманітні гуманітарні завдання, що стосуються, крім всього іншого, проблем бідності, охорони природи та громадянських свобод. За прогнозами до кінця ХХІ століття їх налічуватиметься вже більше 9 тисяч. Вплив міжнародних НУО поступово зростає. Глобальні опитування громадської думки свідчать про більшу довіру до НУО, ніж до представників влади або комерційного сектора.

Ще в 2006 році в Лондоні глави одинадцяти провідних міжнародних організацій («Action Aid International», Всесвітній альянс за громадську участь (CIVICUS), "Грінпіс", Міжнародний альянс "Врятуйте дітей", Міжнародні федерації "Планета людей", "Міжнародна Амністія", Всесвітня організація із захисту прав споживачів, "Оксфам", "Survival International", "Transparency International", Всесвітня організація асоціацій молодих християнських жінок), що виступають на захист прав людини, навколишнього середовища і соціального розвитку, вперше підписали хартію загальної відповідальності організацій некомерційного сектора. Крім прагнення до відкритості та підзвітності Хартія відповідальності покликана продемонструвати, наскільки високо НУО цінують довіру суспільства, не беручи його як належне, а постійно завойовуючи і зміцнюючи його. НУО виступають з даною ініціативою в період, коли діяльність неурядових організацій привертає усе більшу і більшу увагу як з боку їхніх прихильників, так і супротивників, які всіляко прагнуть перешкодити НУО здійснювати свою діяльність.

Разом з тим слід зазначити, що МНУО мають і темні сторони. Окремі держави іноді використовували і використовують їх як інструмент у міжнародних відносинах, як засоби досягнення цілей своєї зовнішньої політики. Наприклад, це стосується Національного фонду на підтримку демократії, «Фрідом хаус», «Міжнародної амністії» та деяких інших.

НУО в Україні досить активно розвинули свою діяльність за останнє десятиліття, і зараз їх велика кількість на території України. Вони займаються різними видами діяльності, мають потужний професійний склад з багатим досвідом громадської роботи і активно співробітничать з партнерами з інших країн. Крім того, вони надають реальні можливості для самореалізації, особливо для молодих людей, що відстоюють гнучкість і новаторство, виступають за реформи і швидко пристосовуються до змін.

Серед найактивніших НУО, що діють останнім часом в Україні, можна виділити Фонд допомоги полякам на Сході (він реалізує багато програм підтримки польського населення України, Білорусії та Російської Федерації, що дозволяють зберігати польську присутність і польський вплив на місцях), Інститут Середньої і Східної Європи (метою його існування є проведення історичних і політологічних досліджень, пов'язаних зі специфікою процесів, що відбуваються в країнах Центральної та Східної Європи), Фонд «Через кордони» (офіційно задекларована мета – пошук взаєморозуміння між польським, українським, російським, білоруським, німецьким і словацьким народами), Східний Інститут (місія інституту – громадські освітні програми і співробітництво на східних територіях), Центр вивчення Сходу (займається аналізом інтеграційних процесів на східних територіях із західними структурами, вивчає проблематику розширення ЄС і НАТО), Польсько-Американський фонд свободи (його основна мета – зрощення місцевої політичної еліти, що орієнтується на західні цінності). Усі ці фонди й інститути в основному роблять ставку на молодь, отже, в умовах відкритого суспільства роблять значний вплив на формування світогляду цієї частини населення нашої країни.

6.2. ООН – глобальна міжнародна організація, її роль у системі міжнародних відносин

Організація Об'єднаних Націй (ООН) – міжнародна організація, створена для підтримки і зміцнення міжнародного миру і безпеки, розвитку співробітництва між державами.

Щоб розкрити роль ООН як глобальної міжнародної організації в системі міжнародних відносин, необхідно почати з історії створення ООН. Умови, в яких відбувалося створення цієї організації, а також основні причини, що спонукали провідні країни узгодити свої позиції щодо принципів, цілей і завдань ООН, пов'язані з періодом завершення Другої світової війни. Ця універсальна міжнародна організація створювалася в умовах розгрому фашизму завдяки спільній боротьбі країн антигітлерівської коаліції.

Ініціаторами створення ООН були Радянський Союз, Сполучені Штати Америки і Великобританія, які висловили тезу про необхідність становлення загальної міжнародної організації для підтримки миру і безпеки, основаної на принципі суверенної рівності всіх миролюбних

держав. Істотне значення в процесі створення ООН мали рішення Тегеранської (листопад - грудень 1943 р.) і Кримської (лютий 1945 р.) конференцій глав урядів СРСР, США і Великобританії.

Статут ООН було затверджено на конференції, що відбувалася у Сан-Франциско з квітня по червень 1945 року, і підписано 26 червня 1945 р. представниками 51 держави. Дата набирання Статутом сили (24 жовтня) відзначається як День Організації Об'єднаних Націй.

У Статуті ООН закріплено основні цілі та принципи цієї організації, процедура членства в Організації, її структура, а також правоздатність, привілеї й імунітети, які є необхідними для виконання її функцій і досягнення її цілей.

Основні цілі створення ООН:

1) підтримувати міжнародний мир і безпеку, приймати ефективні колективні заходи для запобігання та усунення загрози миру, а також придушення актів агресії або інших порушень миру, проводити мирними засобами залагоджування або розв'язання міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть призвести до порушення миру;

2) розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправності та самовизначення народів;

3) здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру й у заохоченні і розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії;

4) бути центром для узгодження дій націй у досягненні цих загальних цілей.

Основні принципи, відповідно до яких ООН намагається досягати зазначених цілей:

1) суверенна рівність усіх членів Організації;

2) сумлінне виконання прийнятих на себе зобов'язань;

3) розв'язання міжнародних суперечок мирним шляхом таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир і безпеку;

4) утримання в міжнародних відносинах від загрози застосування сили або її використання проти територіальної недоторканності, політичної незалежності будь-якої держави, так чи інакше не сумісних з цілями ООН;

5) надання ООН її членам всілякої допомоги в усіх діях відповідно до Статуту;

6) забезпечення того, щоб держави, які не є членами ООН, діяли відповідно до принципів Статуту;

7) невторчання ООН у справи, які входять до внутрішньої компетенції будь-якої держави.

Однак на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин виникли серйозні проблеми, з якими стикається організація в даний час, а саме, зниження її ролі та значення в урегулюванні міжнародних конфліктів, вплив політики так званих «подвійних стандартів» при прийнятті деяких рішень. У діяльності ООН, особливо останнім часом, нерідко зустрічаються недоробки, її критикують за неефективність, брак уваги до проблем країн, бюрократизм і «роздутість штатів», а також за недемократичність і фінансові скандали.

Правила прийому до ООН і саму процедуру членства в цій організації докладним чином викладено в статті 4 Статуту ООН, де чітко зафіксовані відмінності між первинними і новоприйнятими членами.

Первинними членами вважаються ті держави, які брали участь в установчій конференції в Сан-Франциско в 1945 р., підписали і ратифікували Статут ООН. Прийом до ООН нових членів відкрито для всіх миролюбних держав, які візьмуть на себе зобов'язання, що містяться в Статуті, і які, за розсудом Організації, можуть і бажають ці зобов'язання виконувати.

До складної структури ООН входять: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Секретаріат, який очолює Генеральний Секретар, Міжнародний суд, Економічні і соціальні ради, Рада з опіки, Спеціалізовані установи і, зазвичай, держави-члени ООН, кількість яких зараз становить 193.

На Генерального секретаря, лідера ООН, покладаються обов'язки доповідати Раді Безпеки про можливі загрози миру, робити заяви від імені ООН і представляти цю організацію на всіляких міжнародних форумах.

Рада Безпеки несе головну відповідальність за підтримання миру і безпеки в усьому світі. Вона складається з постійних членів, які мають право вето (США, Китай, Росія, Великобританія і Франція) і тимчасових 10 членів, які обираються на два роки. Ці країни приймають найважливіші рішення для міжнародного співтовариства, наприклад, щодо санкцій на проведення військових операцій, введення економічних санкцій, направлення миротворчих сил ООН в ті країни, де, на думку Ради Безпеки, необхідна їх присутність.

Усією поточною роботою займається Секретаріат ООН, до повноваження якого входять найрізноманітніші сфери діяльності, наприклад, посередництво в міжнародних суперечках, керівництво миротворчими операціями, складання економічних і соціальних прогнозів і тенденцій світового розвитку, доповідей з прав людини та багато іншого.

Головним дорадчим, директивним і представницьким органом у структурі ООН є Генеральна Асамблея, на щорічних сесіях якої, що проходять з вересня по грудень, обговорюються і приймаються найважливіші для миру і безпеки рішення. При цьому кожна країна має один голос. Генеральна Асамблея ООН у свою чергу складається з шести комітетів, які очолюють представники всіх географічних регіонів світу: Азії, Африки, Латинської Америки, Західної та Східної Європи.

Найважливішу роль у структурі ООН відіграє Міжнародний суд, до головних обов'язків якого входить вирішення суперечок і розбіжностей між країнами, наприклад, таких, як територіальні та прикордонні суперечки, незаконне застосування сили тощо. Слід зазначити, що останнім часом оцінка діяльності Міжнародного суду неоднозначна. Одні країни, як і раніше, вважають, що всі рішення, прийняті судом, адекватні і справедливі з погляду міжнародного права. Інші критикують суд за упередженість винесених рішень і недотримання деяких статей міжнародного права.

ООН для вирішення спеціалізованих завдань створила спеціалізовані установи, які знаходяться під егідою ООН, але при цьому є самостійними міжнародними організаціями. Це ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я, МОП – Міжнародна організація праці, МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергії, СОТ – Світова організація торгівлі, ФАО – продовольча і сільськогосподарська організація ООН і багато інших. Спеціалізовані організації розробляють різні програми і створюють спеціальні фонди для вирішення проблем, що виникають у різних сферах економічного, соціального та політичного розвитку і співробітництва країн. Займається роботою спеціалізованих установ економічна і соціальна рада ООН.

Кожна з країн-членів ООН платить членські внески, з яких формується бюджет усієї організації. Розмір цих внесків залежить від платоспроможності країни, яка визначається на підставі величини валового національного продукту (ВНП) держави. Найбільшими платниками в бюджеті ООН є США, Японія, Великобританія, Франція,

Німеччина та Італія. Так, наприклад, бюджет ООН на 2014–2015 роки становив 5,53 млрд доларів. До бюджету не входять витрати на операції з підтримки миру. На поточний фінансовий рік на це виділено 7,5 млрд доларів. На частку України в бюджеті ООН припадає трохи більше двох мільйонів доларів США.

Незважаючи на значну роль ООН у справі зміцнення миру і стабільності на землі і її вагомий внесок у вирішення міжнародних суперечок і конфліктів, за що вона стала лауреатом Нобелівської премії миру (2001р.), отримавши премію «За внесок у створення більш організованого світу і зміцнення миру в усьому світі», в сьогоденному світі, що все більш ускладнюється, позиції ООН дещо послабішали, і їй не завжди вдається ефективно підтримувати і зміцнювати міжнародний мир і безпеку, швидко вирішувати виникаючі проблеми, тобто вирішувати ті завдання, які спочатку ставилися перед цією потужною міжнародною організацією. Її останнім часом усе частіше критикують за непропорційно великий бюджет і за неефективний розподіл його статей. Тому ООН проводить численні реформи, що сприяють підвищенню ефективності її діяльності й авторитету на міжнародній арені.

6.3. Регіональні організації та їх діяльність

Поряд з універсальними міжнародними організаціями регіональні організації відіграють істотну роль як форма співробітництва та міжнародної дипломатії. Називаються вони так тому, що їх членами є держави певного географічного регіону. Об'єктом діяльності таких організацій можуть бути питання в рамках регіонального співробітництва: спільна безпека, економічна, політична, соціальна, культурна та інші сфери.

У гл. VIII Статуту ООН передбачено умови правомірності створення та діяльності регіональних організацій безпеки. Їх створення і діяльність мають відповідати цілям і принципам Статуту ООН, вони повинні сприяти ООН у вирішенні економічних, соціальних, культурних та інших проблем. Вони також зобов'язані підтримувати контакти з Радою Безпеки, якій надано право використовувати такі організації для примусових дій під її керівництвом.

Для визнання організації регіональною необхідно:

1) просторова єдність держав-членів, їх розміщення в межах більш-менш цілісного регіону;

2) просторове обмеження цілей, завдань і дій держав-членів, функціональна орієнтація організації не може мати претензій на втручання в справу, що виходять за регіонально-координаційні рамки.

До регіональних організацій належать такі організації, як Рада Європи, Європейський Союз, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Африканський Союз, Ліга арабських держав, Організація американських держав, Асоціація держав Південно-Східної Азії та ін. Кожна з цих організацій у своєму регіоні відіграє певну роль для забезпечення співробітництва країн даного регіону і координацій дій з іншими регіональними та міжнародними організаціями.

Рада Європи, заснована в 1949 р, є міжурядовою регіональною політичною організацією, яка об'єднує 47 європейських демократичних держав, у тому числі 23 держави Центральної та Східної Європи. Рада Європи у своїй діяльності відрізняється від Європейського Союзу («Спільний ринок»). Статус спостерігача мають п'ять держав (Ватикан, Канада, Мексика, США і Японія). Україна приєдналася до Ради Європи 9 листопада 1995 р., активно співпрацює з нею з питань прав людини, боротьби з тероризмом і злочинністю, вирішення культурних і соціальних проблем. Як свою постійну штаб-квартиру має Палац Європи в Страсбурзі (Франція).

Цілі Ради Європи:

1) захист прав людини і плюралістичної демократії;

2) сприяння усвідомленню та розвитку європейської культурної самобутності;

3) пошук спільних рішень соціальних проблем (національні меншини, ксенофобія, нетерпимість, захист навколишнього середовища, біоетика, СНІД, наркоманія тощо);

4) розвиток політичного партнерства з новими демократичними країнами Європи;

5) допомога країнам Центральної та Східної Європи у проведенні політичних, законодавчих і конституційних реформ;

6) зближення всіх країн Європи.

Керівними органами Ради Європи є Комітет міністрів, Консультативна асамблея, Нарада галузевих міністрів і Секретаріат.

У рамках Ради Європи функціонують Європейський Суд з прав людини, Європейський центр молоді, Постійна конференція місцевих і регіональних органів влади Європи, Фонд соціального розвитку.

Сотні прийнятих рекомендацій для країн-членів з найважливіших питань життя суспільства і більш 190 укладених європейських конвенцій і договорів, еквівалентних 80000 двостороннім угодам, відображають роботу, виконану Радою Європи у різних сферах її діяльності.

Європейська конвенція з прав людини 1950 р. і 14 протоколів до неї являють собою чіткий механізм контролю та захисту прав людини. Будь-яка людина, яка вважає, що стосовно до неї порушуються права, гарантовані Конвенцією, може подати скаргу до Європейського Суду з прав людини, якщо вона вичерпала всі можливості захисту своїх прав у своїй власній країні. З 1950 р. на розгляд до Ради Європи було передано близько 30 000 скарг. Європейський Суд з прав людини, так само як і Комітет міністрів, стежить за дотриманням Конвенції. Відповідно до Конвенції він розглядає як індивідуальні скарги, так і позови з боку держав-членів.

Європейський Союз (ЄС) було створено на основі Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) 1951 р., Європейського співтовариства з атомної енергії 1957 р., Європейського економічного співтовариства 1957 р. у результаті об'єднання в 1957 р. цих раніше самостійних організацій і називався він донедавна Європейськими співтовариствами.

У 1965 р. на основі Брюссельського договору було створено єдині органи Співтовариств. Єдиний Європейський акт 1986 р. оформив передачу ЄС повноважень в області охорони навколишнього середовища, культури і освіти, охорони здоров'я, технологічної та соціальної політики, єдиного митного простору. Угода 1990 р. урегулювала питання безперешкодного переміщення через кордони країн-членів ЄС товарів, робочої сили і капіталів.

Головними органами ЄС є Європейська рада, Європейська комісія, Рада Європейського Союзу, Європейський парламент, Європейський Суд.

Сесії Європарламенту (щомісячні) проходять у м. Страсбург (Франція), надзвичайні сесії – у м. Брюссель (Бельгія), де працюють комітети Європарламенту. Секретаріат Європарламенту знаходиться в м. Люксембург.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) (Organization for Security and Cooperation in Europe, OSCE) – унікальний регіональний

форум, який об'єднує США, Канаду, практично всі європейські країни і колишні радянські республіки, всього 56 країн. До 1994 р. ця організація була відома як Нарада з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ).

Нараду з безпеки і співробітництва в Європі було скликано в 1973 р. за ініціативою СРСР для подолання напруженості у відносинах між Сходом і Заходом. У її роботі брали участь США, Канада і більшість європейських держав з різними політичними, економічними і соціальними системами. Основна мета країн-учасниць полягала у зміцненні міжнародної розрядки і стабільності на європейському континенті, розвитку взаєморозуміння між народами та встановленні міжнародних приватних контактів у галузі культури. На Будапештському саміті НБСЄ у 1994 р. було прийнято рішення про перейменування НБСЄ в ОБСЄ. Таким чином, ОБСЄ стала логічним продовженням НБСЄ. Тому в публіцистиці та науковій літературі часто пишуть НБСЄ/ОБСЄ як два явища, що органічно доповнюють один одного в міжнародних відносинах.

Політична значущість ОБСЄ полягає, насамперед, в її унікальності порівняно з іншими міжнародними урядовими організаціями в Європі. Це практично єдина європейська організація у сфері безпеки, яка безпосередньо займається раннім попередженням, урегулюванням конфліктів і післякризовим відновленням у кризових регіонах, а також превентивною дипломатією, спостереженням за виборами, екологічною безпекою в Європі.

Зустріч на вищому рівні, або Саміт ОБСЄ, – це періодичні зустрічі глав держав або урядів країн-членів ОБСЄ.

Основне завдання самітів полягає у визначенні політичних орієнтирів і пріоритетів розвитку Організації на найвищому рівні. Кожній зустрічі передуює підготовча конференція, під час якої дипломати договірних сторін контролюють реалізацію основних юридичних зобов'язань, прийнятих на себе ОБСЄ. Вони узгоджують позиції учасників і готують базові документи для майбутнього саміту.

Рішення, які були прийняті на найбільш значущих самітах: Гельсінському (1975 р.), Паризькому (1990 р.), Будапештському (1994 р.), Стамбульському (1999 р.) тощо, мали значний вплив на вироблення політичних орієнтирів і оцінювання політичних подій, зробили значний внесок у розвиток світового політичного процесу і міжнародних відносин.

На практиці ОБСЄ керує Чинний голова, переобирається щороку і є міністром закордонних справ однієї з країн, що входять до ОБСЄ. Голова

несе відповідальність за безпосереднє виконання рішень, прийнятих Радою міністрів закордонних справ і на зустрічах на вищому рівні. Він же здійснює загальну координацію діяльності ОБСЄ. Парламентська асамблея ОБСЄ складається приблизно з 300 депутатів, що представляють законодавчу владу держав-учасниць ОБСЄ. Основною метою Асамблеї є парламентський контроль і залучення європейських депутатів до діяльності Організації. Бюро з демократичних інститутів і прав людини є по суті основним підрозділом ОБСЄ з моніторингу дотримання прав людини, базових демократичних свобод в державах-учасницях ОБСЄ. Бюро також покликане допомагати у розвитку демографічних інститутів в «зоні відповідальності» ОБСЄ. У свою чергу представник з питань свободи ЗМІ відстежує розвиток ситуації із засобами масової інформації в державах ОБСЄ і вносить перше попередження урядам держав-учасниць з приводу порушення свободи слова в їхніх країнах.

У рамках структур ОБСЄ, що займаються питаннями дотримання прав людини, слід звернути увагу на Бюро Верховного комісара у справах національних меншин (Гаага). Цей підрозділ займається раннім попередженням етнічних конфліктів, що ставлять під загрозу стабільність, мир на континенті і дружні відносини між державами-учасниками ОБСЄ.

За роки дії цієї організації було підписано різні договори, які сприяли вирішенню конфліктних ситуацій і суперечок між державами-учасницями. Діяльність ОБСЄ у сучасних умовах і тих посередницьких місцях, які вона здійснювала і здійснює в гарячих точках Європи та Азії, сприяє зміцненню миру і розрядці міжнародної напруженості.

Африканський союз (АС) – регіональна міжнародна міждержавна організація, що об'єднує 53 держави Африки. Створена 26 травня 2001 р. на базі Організації африканської єдності (ОАЄ).

Об'єктивними причинами створення АС, який замінив ОАЄ, стали кардинальні зміни в розстановці політичних сил у світі за час її існування (1963 – 2001 рр.) і рішення на рубежі нового тисячоліття частини завдань, поставлених перед ОАЄ як першочергові. Проблеми сучасного економічного розвитку держав Африки потребують пошуку нових підходів і механізмів.

Рішення про створення Африканського союзу було прийнято на надзвичайній зустрічі на вищому рівні ОАЄ у вересні 1999 р. у м. Сирт (Лівія). Воно відбивало прагнення африканських лідерів до більш високого рівня єдності, ніж це було в рамках ОАЄ. Оперативною економічною

програмою новоствореної організації була названа програма НЕПАД («Нове партнерство для розвитку Африки») – нова масштабна програма стратегії розвитку Африки, в якій визначається її місце в сучасному світі, міститься конкретний комплекс заходів у сфері економіки держав континенту, а також висловлюється надія на партнерство глобального рівня в процесі її реалізації. У 2003 р. членами АС були всі держави континенту, крім Королівства Марокко, яке припинило свою участь у роботі ОАЄ після прийняття в її члени Сахарської Арабської Демократичної Республіки.

Штаб-квартира АС розташована в м. Аддіс-Абеба (Ефіопія). Тут розміщується постійно працюючий адміністративний орган угруповання – Генеральний секретаріат, якому підпорядковуються різноманітні галузеві комітети і комісії.

Одним з основоположних принципів діяльності АС проголошено повагу державних кордонів держав-членів організації, які існували на момент отримання ними незалежності. Це є особливо актуальним для країн африканського континенту, оскільки небезпека можливого розпалювання місцевими елітами і ТНК територіальних суперечок, міжетнічних конфліктів, сепаратистських настроїв і організації державних переворотів з метою контролю над покладами корисних копалин (особливо в прикордонних регіонах) залишається цілком реальною. Військові перевороти в Гамбії, Заїрі, Кот-д'Івуарі, Нігері, Руанді, Сьєрра-Леоне та інших країнах, що вплинули на сусідні держави, – яскраве тому підтвердження. Принципово новим з'явилось положення, згідно з яким до участі в роботі АС не допускаються представники урядів, що прийшли до влади неконституційним шляхом.

Вищий орган Африканського союзу – Асамблея глав держав і урядів. Вищим виконавчим органом є Комісія АС. У назвах як самої організації («Африканський союз»), так і її вищого виконавчого органу («Комісія АС») чітко углядається певна аналогія зі структурами Європейського Союзу. Це свідчить про твердий намір лідерів африканських держав в інтеграційному процесі враховувати успішний досвід ЄС та існуючих об'єднань Південно-Східної Азії та Латинської Америки.

Діяльність Африканського союзу нині стикається з низкою серйозних проблем, серед яких основними є такі:

1) брак власних фінансових коштів і, як наслідок, залежність від зовнішнього фінансування, що обмежує свободу дій АС і безпосередньо

відбивається на його здатності здійснювати миротворчі місії на даному континенті;

2) небажання лідерів деяких африканських держав (незважаючи на формальну підтримку курсу АС) обмежувати свої інтереси;

3) певні суперечності деяких англофонних країн з франкофонними;

4) серйозні труднощі у створенні Африканського суду та ін.

Ліга арабських держав (ЛАД) – регіональна міжурядова організація. Створена в Каїрі 22 березня 1945 р. Нині до складу Ліги входять 22 держави: Єгипет, Судан, Сомалі, Джибуті, Коморські острови, Ірак, Йорданія, Сирія, Ліван, Палестина (ПНА), Алжир, Лівія, Туніс, Марокко, Мавританія, Ємен, Кувейт, Саудівська Аравія, Катар, Бахрейн, Оман, ОАЕ.

Постійним місцеперебуванням штаб-квартири ЛАД є Каїр. Діяльність Ліги будується на основі її Статуту, який набрав чинності 11 травня 1945 р. Вищим керівним органом організації є Рада ЛАД, що скликається двічі на рік (у березні та вересні) на рівні міністрів закордонних справ. Генеральний секретар ЛАД обирається Радою на п'ять років.

З метою вирішення актуальних проблем, які зачіпають інтереси арабських країн, у рамках ЛАД утворюються спеціальні комітети («Комітет восьми» з розташування на окупованих Ізраїлем територіях, «Комітет трьох» по Лівану, «Комітет трьох» з близькосхідного врегулювання, «Комітет семи» по Лівії, «Комітет по Єрусалиму», «Комітет семи» по Іраку і т. д.).

Держави-члени Ліги одночасно є членами спеціалізованих агентств при ЛАД, таких, як Арабська організація промислового розвитку та видобувних галузей економіки, Арабська організація сільськогосподарського розвитку, Арабська організація з атомної енергії, Арабська організація праці, Арабський поштовий союз, Арабська організація супутникового зв'язку (АРАБСАТ) та ін.

Головну увагу Ліга приділяє питанням політичної взаємодії, узгодженню точок зору керівників арабських країн щодо основних проблем близькосхідного врегулювання: доля Єрусалиму, єврейські поселення на окупованих територіях, Голанські висоти, проблема біженців тощо.

Лігою проводиться значна нормотворча діяльність. Першим великим кроком в оформленні основ взаємовідносин країн-членів ЛАД став Договір про спільну оборону 1950 р., створення Арабського спільного ринку і т. д., проте велику частину укладених угод не реалізовано на практиці. Організація американських держав (ОАД) створена в 1948 р., об'єднує всі

35 держав Західної півкулі (під натиском США в 1962 р. від участі в роботі органів ОАД було відсторонено уряд Куби).

Вищий орган ОАД – Генеральна асамблея. Головний орган – Постійна рада, що складається з представників (послів) країн-учасниць. До його структури входять постійні комісії (з континентальної безпеки, політико-правових, адміністративно-бюджетних питань) і робочі групи.

У сучасних умовах країни-члени ОАД прагнуть знайти нові напрями і форми діяльності цієї організації, оптимально адаптовані до внутрішньополітичних і міжнародних реалій, стежать за зміцненням демократії та забезпеченням прав людини, займаються питаннями континентальної безпеки, виробленням нових механізмів її забезпечення, вирішують проблеми боротьби з наркобізнесом, тероризмом, незаконним обігом зброї, корупцією й іншими новими негативними викликами. Прийнято такі міжамериканські конвенції: про боротьбу з корупцією, про заборону незаконного виробництва та обігу вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин. Після терактів у США активізувалася діяльність Міжамериканського комітету з боротьби з тероризмом.

Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) – регіональна організація країн Південно-Східної Азії. Утворена в 1967 р., включає 10 країн (Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней (1984 р.), В'єтнам (1995 р.), Лаос (1997 р.), М'янма (1997 р.), Камбоджа (1999 р)).

Вищим органом АСЕАН є зустрічі глав держав і урядів. Керівним і координуючим органом служать щорічні наради міністрів закордонних справ. Керівництво повсякденною діяльністю АСЕАН здійснює Постійний комітет під головуванням міністра закордонних справ країни-упорядниці чергової наради міністрів закордонних справ. У Джакарті засідає постійний Секретаріат на чолі з Генеральним секретарем АСЕАН.

Асоціація була створена за рішенням Конференції міністрів закордонних справ Індонезії, Малайзії, Сінгапуру, Таїланду і Філіппін 8 серпня 1967 р. у Бангкоку. У прийнятій Декларації АСЕАН ставилися такі цілі:

- 1) прискорення економічного розвитку, соціального і культурного прогресу країн Південно-Східної Азії (ПСА);
- 2) зміцнення миру і регіональної стабільності;
- 3) розширення активної співпраці та взаємодопомоги в галузі економіки, культури, науки, техніки і підготовки кадрів;

4) розвиток більш ефективної співпраці у сфері промисловості і сільського господарства;

5) розширення взаємної торгівлі та підвищення життєвого рівня громадян країн-учасниць;

6) установлення міцного і взаємовигідного співробітництва з іншими міжнародними та регіональними організаціями.

У Декларації наголошується, що АСЕАН відкрита для всіх країн Південно-Східної Азії, які визнають її принципи, цілі та завдання. Цим документом було зафіксовано статус щорічної конференції міністрів закордонних справ як головного робочого органу АСЕАН, правомочного приймати рішення щодо реалізації положень Декларації, обговорювати корінні проблеми діяльності Асоціації, вирішувати питання прийому нових членів, які поряд з діючими учасниками будуть прагнути перетворити Південно-Східну Азію в зону миру, свободи і нейтралітету, безконфліктного розвитку обстановки як у Південно-Східній Азії, так і в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР).

Для сучасної України роль одних регіональних організацій з роками посилюється, роль інших стає менш значущою. Так, наприклад, освіта такої регіональної організації, як Співдружність Незалежних Держав (СНД), була пов'язана з таким процесом, як розпад СРСР і підтримання взаємозв'язків між його колишніми республіками. Установчими документами цієї регіональної організації стала Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 8 грудня 1991 р., підписана в Мінську Білоруссю, Росією та Україною. На засіданні Ради глав держав СНД у Мінську 22 січня 1993 р. було прийнято Статут Співдружності (від імені Вірменії, Білорусі, Казахстану, Киргизії, Росії, Таджикистану і Узбекистану), який набрав чинності через рік після прийняття.

У зв'язку зі зміною соціально-політичної ситуації в нашій країні, неоднозначним оцінюванням того, що відбувається в ній як усередині країни, так і за її межами, Україна надалі має намір припинити участь у цій регіональній організації, хоча поки що вирішила зберегти мінімальний рівень участі в Співдружності Незалежних Держав (СНД) через неможливість розірвати всі багаторічні зв'язки секторальної взаємодії в тих галузях, які становлять інтерес для нашої держави, зокрема, таких, як економічна, соціальна, правова, інфраструктурна і т. п.

Важливою регіональною міжнародною організацією для України є Рада Європи. Основною статутною умовою для вступу країни до Ради

Європи є визнання державою-кандидатом принципу верховенства права, зобов'язання забезпечувати права і основні свободи людини всім особам, що перебувають під її юрисдикцією, ефективно співпрацювати з іншими державами. Україна заявила про бажання приєднатися до Ради Європи. Ще у середині 90-х років минулого століття в Києві відкрито Центр інформації та документації Ради Європи. Верховна Рада України прийняла Закон України про приєднання до Статуту Ради Європи. Членство України в Раді Європи дало їй можливість безпосередньо брати участь у формуванні спільної політики європейських держав, спрямованої на вирішення проблем, що виникають у розвитку суспільства, сприяти створенню загальноєвропейської правової та культурної єдності.

До впливових регіональних міжнародних організацій належить Західноєвропейський союз, контакти з яким Україна почала здійснювати після розпаду СРСР. Відбувся обмін дипломатичними візитами і підписано Меморандум про шляхи майбутньої співпраці між Україною і Західноєвропейським Союзом.

Активна співпраця України з міжнародними організаціями різного рівня сприяє її широкому включенню в міжнародне життя, допомагає усвідомлювати основні тенденції сучасної епохи і відповідно реагувати на зміни, що відбуваються у світовій політиці. За допомогою участі в різних міжнародних організаціях Україна здобуває необхідний їй досвід міжнародних контактів, устанавлює тісні зв'язки з різними країнами і регіонами.

Контрольні запитання до теми

1. Назвіть основні ознаки міжнародних міжурядових (міждержавних) організацій.
2. Назвіть основні ознаки міжнародних неурядових організацій.
3. Дайте класифікацію міжнародних організацій.
4. Назвіть основні критерії, за якими можна класифікувати міжнародні міжурядові організації.
5. Назвіть ММУО і МНУО, в яких бере активну участь сучасна Україна і її громадяни.
6. Охарактеризуйте основні цілі та принципи діяльності ООН як глобальної міжнародної організації.
7. Опишіть структуру ООН.
8. Дайте класифікацію регіональних організацій.
9. Назвіть і опишіть основні проблеми, з якими стикаються різні міжнародні організації на сучасному етапі розвитку світової політики.

Тести

1. Загальна декларація прав людини була прийнята:
 - а) у 1945 р.;
 - б) у 1948 р.;
 - в) у 1966 р.;
 - г) у 1975 р.
2. У який міжнародний орган може звернутися індивід з приватною скаргою про порушення своїх прав:
 - а) до Комітету громадянських і політичних прав ООН;
 - б) до Ради Безпеки ООН;
 - в) до Генерального Секретаря ООН;
 - г) до Економічної і соціальної ради ООН (ЕКОСОП)?
3. Який орган має право виносити рішення про використання Збройних сил ООН:
 - а) Генеральна Асамблея ООН;
 - б) Рада Безпеки ООН;
 - в) Економічна і соціальна рада ООН;

г) Міжнародний Суд ООН?

4. З яких органів складається Організація Об'єднаних Націй:

а) Рада Безпеки, Економічна і соціальна Рада, Головне контрольне управління;

б) Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Комітет військових спостерігачів ООН;

в) Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і соціальна Рада, Міжнародний Суд ООН, Секретаріат;

г) Рада з опіки, Секретаріат, Рада безпеки, Уповноважений з прав людини, Міжнародний Суд ООН?

5. Спеціалізовані установи ООН – це:

а) самостійні установи;

б) органи ООН;

в) самостійні міжнародні організації, які тісно співпрацюють з ООН;

г) міжнародні неурядові організації.

6. Виділіть спеціалізовані установи ООН:

а) ЕКОСОП;

б) ІНТЕРПОЛ;

в) Рада з опіки;

г) Міжнародна морська організація.

7. Кількість суддів Європейського Суду з прав людини становить:

а) 9;

б) кількість суддів дорівнює числу договірних сторін;

в) 15;

г) кількість членів Європейського Союзу.

Література

1. Батюк, В. И. Отношения США и НАТО в начале XXI века [Текст] / В. И. Батюк // США–Канада. Экономика, политика, культура. – 2003. – № 10. – С. 31–45.
2. Герчикова, И. Н. Международные экономические организации [Текст] / И. Н. Герчикова. – М. : АО «Консалтбанкир», 2000. – 624 с.
3. Зайцева, О. Г. Миротворческие операции и миссии ООН (1948–1995 гг.) [Текст] / О. Г. Зайцева, Д. К. Утегенова // США : экономика, политика, идеология. – 1996. – № 12. – С. 108–116.
4. Иванов, П. Л. Трансформация НАТО: век нынешний и век минувший [Текст] / П. Л. Иванов // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 1. – С. 15–26.
5. Илюхина, Р. М. Лига Наций. 1919–1934 [Текст] / Р. М. Илюхина. – М. : Наука, 1982. – 357 с.
6. Организация Объединенных Наций. Основные факты [Текст] : справ. : пер. с англ. – М. : Весь Мир, 2000. – 424 с.
7. Шреплер, Х.–А. Международные организации [Текст] : справ. : пер. с нем. С. А.Тюпаева. – М. : Междунар. отношения, 1995. – 319 с.
8. Федоров, В. Н. Организация Объединенных Наций, другие международные организации и их роль в XXI веке [Текст] / В.Н. Федоров. – М. : Логос, 2007. – 944 с.

Тема 7. УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

1. Національні інтереси та національна безпека України.
2. Основні напрями та пріоритети зовнішньополітичної діяльності української держави.

Основні поняття теми: міжнародні відносини, політичний процес, геополітика, національні інтереси, національна безпека, євроінтеграція, національна ідентичність, національний менталітет.

Глосарій

Євроінтеграція – процес входження України в Європу.

Міжнародна політика – сукупність дій політичних суб'єктів у відносинах між державами та на міжнародній арені.

Міжнародні відносини – система політичних, економічних, соціальних, культурних, воєнних, правових та інших зв'язків між державами й народами.

Зовнішня політика – закордонна діяльність держави.

Зовнішньополітична стратегія держави – процес позиціонування держави на міжнародній арені, оснований на національних інтересах.

Регіональне співробітництво – взаємовигідна співпраця між сусідніми державами.

Світовий політичний процес – сукупність дій та взаємовідносин суб'єктів політики на міжнародній арені.

Національний менталітет – загальна особливість, яка об'єднує представників певної культури і водночас відрізняє їх від представників інших культур.

7.1. Національні інтереси та національна безпека України

Зазначимо, що існує зв'язок між національними інтересами та національною безпекою як соціальними проблемами, які фігурують, перш за все, на рівні держави. З урахуванням необхідності негайної ліквідації і своєчасного попередження загроз, здатних завдати людині матеріального і морального збитку, зазначені проблеми займають одну з пріоритетних позицій у житті соціуму. У зв'язку з цим однією з найважливіших задач сучасної політичної думки України є детальний аналіз специфіки її національної безпеки, а також з'ясування характерних особливостей національних інтересів у специфічних умовах трансформацій геополітичних умов сучасності.

Важливий внесок у дослідження питання про забезпечення національних інтересів і безпеки України здійснили М. Білоусов, С. Віднянський, О. Гуржій, П. Каленіченко, В. Матвієнко, І. Мельникова, І. Петерс, Г. Цветков, В. Смолій, П. Сохань, В. Манжола, А. Шлепаков і багато інших українських учених.

У науці міжнародних відносин використовуються такі методи для здійснення досліджень у межах цього питання: метод емпіричних досліджень, контентний аналіз, івент-аналіз, когнітивне картирування, прикладне моделювання, системний аналіз, квантифікована модель та інші.

Процес глобалізації, прискорений науковими відкриттями у ХХ столітті, кардинально посилив тенденцію збільшення інтенсивності контактів між державами, урядами, громадськими організаціями та пересічними громадянами, які є представниками різних культур і регіонів світу. Наукове товариство не залишилось осторонь від цих тенденцій, свідченням чого є поява окремих інститутів, факультетів, кафедр, що сконцентрували свої зусилля на дослідженні специфіки сучасного міжнародного процесу, історії дипломатичних зносин і теорії міжнародних відносин.

Міжнародні відносини як окрема сфера життя суспільства має тривалу історію розвитку, яка не зупиняє свою еволюцію і в сучасності. Інтенсифікація міжнародних процесів була спричинена перш за все розвитком економіки найбільш впливових суб'єктів міжнародного життя у ХVIII столітті. Доречно згадати буржуазні революції ХVIII століття у Європі, стрімку трансформацію соціальної структури суспільств,

професіоналізацію усіх сфер людського життя, зростання значення освіти в економічному житті країн, формування сучасних засобів комунікації, розвиток світової торгівлі на фоні існування де-факто колоніальної системи, будівництво пароплавів сучасного типу та процеси масової міграції населення, поява концепту політичної нації на протигагу традиційному розумінню нації як об'єднання на етнічній основі.

Міжнародні відносини перебувають у постійному процесі розвитку, змін і трансформацій. Становлення системи постбіполярних відносин відбувається за складних умов, пов'язаних з процесами глобалізації, глобальної зміни клімату, зростання населення Землі, вичерпності природних ресурсів і зростаючої боротьби за них. У межах системи міжнародних відносин можна виокремити національний, регіональний і глобальний рівні. Успішність реалізації національних інтересів і забезпечення національної безпеки України реалізується за умови ефективної участі держави на всіх трьох рівнях міжнародних відносин.

Пріоритетними напрямками у сфері реалізації національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є такі: 1) захист державного суверенітету; 2) недопущення втручання у внутрішні справи України; 3) захист територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів; 4) сприяння розвитку економіки України та завоюванню лідируючих позицій на світових ринках; 5) проведення інформаційної політики в напрямі створення позитивного іміджу України за кордоном; 6) захист громадян України, які перебувають за кордоном; 7) забезпечення розвитку України на демократичних засадах.

Верховна Рада України прийняла Закон України «Про основи національної безпеки» у 2003 році, що є правовою основою реалізації основоположних засад державної політики, спрямованих на досягнення національних інтересів, забезпечення національної безпеки, гарантування прав і свобод громадян. У статті 8 Закону визначено головне завдання у зовнішньополітичній сфері – проведення активної міжнародної політики України з метою прогресивного економічного та соціального розвитку, запобігання втручання у внутрішні справи, забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській і регіональній системах колективної безпеки, участь у міжнародній миротворчій діяльності під егідою ООН, ОБСЄ, адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу та ін. Принципами досягнення національної безпеки є: пріоритет прав і свобод людини і громадянина, верховенство права, пріоритет

мирних засобів у розв'язанні конфліктів, використання в інтересах України міждержавних систем і механізмів міжнародної колективної безпеки (стаття 5).

Реалізація цих основоположних завдань для України відбувається в контексті міжнародного права: 1) принцип мирного співіснування та повага до інших держав; 2) дотримання та виконання взятих на себе міжнародних договорів і зобов'язань; 3) пріоритетність використання мирних і політичних засобів при розв'язанні міжнародних конфліктів і спорів.

Після здобуття Україною незалежності було укладено низку двосторонніх і багатосторонніх угод, які де-факто включили нашу державу в систему міжнародних відносин і забезпечення глобальної безпеки. Утім деякі важливі правові кроки були зроблені вже в УРСР. Так, у 1969 році була ратифікована Віденська конвенція про право міжнародних договорів. У 1991 році був прийнятий Закон України про правонаступництво України. У 1992 році Україна приєдналась до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів. У 1993 році був прийнятий Закон України «Про міжнародні договори України». Ці та багато інших нормативно-правових актів стали основою для включення України в систему міжнародних відносин, реалізації національних інтересів і забезпечення національної безпеки шляхом участі у міжнародному процесі.

Головною структурною ланкою у реалізації національних інтересів України за кордоном є Міністерство закордонних справ. Робота цього міністерства врегульована спеціальним Указом Президента України від 1999 року «Положення про МЗС України». Основними завданнями українського зовнішньополітичного відомства є такі: 1) участь у забезпеченні національних інтересів і безпеки України шляхом розбудови взаємовигідних відносин на міжнародному рівні; 2) захист прав українських громадян за кордоном; 3) забезпечення стабільного міжнародного становища України; 4) розвиток відносин з зарубіжними українськими громадами та громадянами.

Україна доклала значних зусиль у напрямі підготовки нормативно-правової бази для розвитку співпраці в межах реалізації програм безпеки на міжнародному рівні. Так, у 2003 році був прийнятий Закон України «Про основи національної безпеки», видано Указ Президента України у 2002 році «Про стратегію України щодо організації Північноатлантичного договору», розпорядження Кабінету Міністрів України «Про підписання

Угоди про співробітництво у сфері підтримки між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки (ОНП)», «Договір про Європейський Союз», а також багато інших нормативно-правових документів.

Україна бере активну участь у розвитку системи міжнародного співробітництва з метою забезпечення власної національної безпеки, яку слід розглядати у глобалізованому світі як невід'ємну складову світової безпеки. Здійснюючи військове співробітництво на принципах взаєморозуміння та партнерства у межах ООН, Україна відстоює універсальні людські цінності та прагне до миру у світі.

Глобальний розвиток і прогресивне існування України як суверенної держави є можливими лише при дотриманні цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів. Основні критерії проведення подібної політики визначено у Концепції національної безпеки України, яку в рамках вивчення даної теми слід проаналізувати більш детально. Створюючи базові принципи національної безпеки, Україна виходить передусім з власних національних інтересів, що відображено в Конституції України (ст. 17), зараховуючи до найважливіших завдань держави і народу забезпечення національної безпеки і оборони України. Виходячи з цього слід урахувати, що національну безпеку розуміють як стан країни, який за допомогою системи державних і правових гарантій забезпечує актуалізацію суверенітету, територіальної цілісності держави, конституційної структури, захист національних інтересів населення країни від зазіхань іноземних спецслужб і терористичних організацій. Національна безпека – це інтегральне поняття, яке об'єднує політичний, державний, військовий, економічний, інформаційний, науково-дослідний, епідемічний, продовольчий, духовний та інші аспекти безпеки. Концепція національної безпеки актуалізується як дієвий механізм захисту життєво важливих інтересів держави і громадян від внутрішніх і зовнішніх загроз, сприяючи, таким чином, духовному і матеріальному процвітанню суспільства.

Основними принципами забезпечення національної безпеки є: 1) законність; 2) пріоритет прав людини, домінування мирних засобів при розв'язанні конфліктів; 3) адекватне використання засобів захисту стосовно до реальних і потенційних загроз національним інтересам; 4) чітка ієрархія повноважень органів державної влади; 5) цивільний

контроль над військовою сферою; 6) взаємна відповідальність і збереження балансу між інтересами громадянина, держави і суспільства.

Розглядаючи питання про національні інтереси в межах національної безпеки, необхідно розрізняти поняття "об'єкт національної безпеки" і "суб'єкт національної безпеки". Об'єктами національної безпеки є національні інтереси і цінності, а також системні складові структури національної безпеки, які захищаються від загроз. Відповідно, основними об'єктами національної безпеки є: 1) громадянин з його правами та свободами; 2) суспільство з його духовними і матеріальними цінностями; 3) держава з її територіальною цілісністю, суверенітетом і конституційним ладом. Суб'єктами національної безпеки є носії властивостей, які забезпечують захист об'єктів безпеки. Отже, суб'єктами національної безпеки є: 1) держава, яка згідно з Конституцією України (ст. 3, 27, 28, 29) має забезпечувати безпеку кожного громадянина як на території України, так і поза її межами; 2) український народ, який шляхом участі у виборах і референдумах повинен висловити своє бачення національних інтересів України, а також звернути увагу державних інститутів на явища, що загрожують безпеці країни; 3) Верховна Рада України, яка здійснює законодавче врегулювання діяльності органів державної влади та посадових осіб згідно з їх повноваженнями у сфері національної безпеки; 4) Президент України, будучи главою держави і гарантом її суверенітету, Головою Ради національної безпеки і оборони України, Верховним Головнокомандувачем Збройними Силами України, забезпечує визначальне керівництво в рамках національної безпеки і оборони України; 5) Рада національної безпеки і оборони України здійснює контроль над органами державної влади у сферах діяльності національної безпеки і оборони; 6) Кабінет Міністрів України як найвищий орган виконавчої влади приймає заходи щодо захисту прав і свобод громадян; 7) Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів національній безпеці України; 8) Національний банк України при здійсненні фінансової політики з метою національної безпеки України; 9) військові організації держави, якими є Збройні Сили України, Служба безпеки України, органи Міністерства внутрішніх справ України, прикордонні війська, що забезпечують захист населення від внутрішніх і зовнішніх загроз.

7.2. Основні напрями та пріоритети зовнішньополітичної діяльності української держави

Зміни у геополітичній ситуації, що відбулись після завершення Другої світової війни, суттєво вплинули на характер сучасних міжнародних відносин. З одного боку, світове співтовариство ініціювало нові методи співробітництва й інтеграції, які були розроблені в межах нової міжнародної організації – Організації Об'єднаних Націй (до створення якої Україна також доклала зусиль). Нова багатостороння дипломатія стала характерним явищем сучасного міжнародного життя. Значний вплив міжнародних організацій на глобальному та регіональному рівнях став потужним засобом реалізації зовнішньої політики невеликих і маловпливових держав. Водночас потужні світові суб'єкти створили спеціальний механізм – Раду Безпеки ООН, який дає можливість приймати рішення, які відповідають перш за все їхнім інтересам. Багатостороння дипломатія ініціювала нові форми міжнародного співробітництва на глобальному та регіональному рівнях. У післявоєнний період були засновані асоціації, ліги, блоки, які ставили за мету покращання якості співробітництва між державами у певних зонах і регіонах. Прикладом такого співробітництва на регіональному рівні є такі міжнародні організації: Ліга арабських держав, Асоціація держав Південно-Східної Азії, Організація Чорноморського економічного співробітництва, Центральнаамериканський спільний ринок, Співдружність Незалежних Держав, Організація з безпеки та співробітництва у Європі, Рада Європи, Європейський союз, Європейська асоціація вільної торгівлі, Організація Ісламська Конференція та ін. Україна бере активну участь у роботі багатьох міжнародних і регіональних організацій.

Основними вимогами до здійснення зовнішньополітичної діяльності є ефективна реалізація геополітичних, економічних, локальних і регіональних інтересів України. Зовнішньополітична концепція України відображена в документі, затвердженому Верховною Радою України від 2 липня 1993 року, який називається "Основні напрями зовнішньої політики України".

Зазначимо, що зовнішня політика України спрямована насамперед: 1) на забезпечення стабільного міжнародного становища; 2) збереження територіальної цілісності та недоторканності кордонів; 3) підвищення добробуту народу шляхом включення держави у світову економічну

систему; 4) захист прав та інтересів фізичних і юридичних осіб української держави за її межами; 5) підтримання контактів з українською діаспорою; 6) створення позитивного іміджу України на світовій арені.

Необхідно виокремити та проаналізувати три основні напрями зовнішньої політики на сучасному етапі розвитку України: 1) розвиток двосторонніх міждержавних відносин; 2) євроінтеграція; 3) багатостороння дипломатія.

У двосторонніх відносинах домінантними є два напрямки української дипломатії: відносини з сусідніми країнами і відносини зі стратегічно важливими для України державами.

Євроінтеграція передбачає стратегічне зближення з Європейським Союзом, яка має за мету входження України до його складу, адаптацію українського законодавства до норм Європейського Союзу та Ради Європи, а також поглиблення відносин з НАТО як з важливою складовою системи безпеки Європи.

У рамках багатосторонньої дипломатії для України пріоритетними напрямками зовнішньої політики є участь у діяльності міжнародних організацій, установах регіонального співробітництва і взаємодопомоги, посилення ролі України в операціях роззброєння та миротворчих програмах.

Проблема функціонування НАТО в умовах зникнення реального противника, а також цілі, з метою досягнення яких ця структура була створена, також загострилась в умовах протистояння інтересів США та країн Західної Європи. Західна Європа, прагнучи сформувати нову Європейську Спільноту з єдиною грошовою системою, прозорими кордонами, спільним законодавством і стандартами, безумовно потребувала власних збройних сил, які б захищали зовнішні інтереси цієї спільноти. Для США ця модель означала б послаблення їх ролі у міжнародній політиці, оскільки ця роль у Європі з часом могла бути нівельована остаточно. У цих умовах для дипломатії США розпочався період нової інтенсивної та зростаючої активності, спрямованої на збереження впливу США у Західній Європі. Ця дипломатична діяльність здійснюється через двосторонні відносини з європейськими країнами та за посередництва міжнародних організацій. США традиційно впливають на міжнародні відносини через спеціалізовані структури ООН, Міжнародний банк і міжнародний валютний фонд.

Інтеграція України до Європейського Союзу є багатоаспектним соціально-політичним явищем, що потребує інтеграції України в міждержавні структури та паралельний розвиток з іншими країнами Заходу. Україна давно задекларувала прагнення бути складовою частиною об'єднаної Європи шляхом реалізації євроінтеграційних процесів усередині держави. Зазначимо, що для Європейського Союзу включення нових членів є складним випробуванням, що впливає з власного історичного досвіду культурного, соціального та економічного розвитку, а також передбачає врахування специфічної ситуації, що властива кожній державі, спільноті зокрема. Євроінтеграційні прагнення України є складовою частиною системи міжнародних відносин, що передбачає врахування позицій не лише країн ЄС, а й інших впливових світових суб'єктів.

Україна може стати частиною Європейського Союзу в разі проведення внутрішніх реформ і модернізації держави загалом. У цьому розумінні євроінтеграційні амбіції України значною мірою залежать від внутрішньополітичних процесів, успішності проведення реформ, економічного зростання, підвищення якості життя населення, дотримання норм міжнародного законодавства, яке було вже ратифіковано. Європейська інтеграція передбачає відповідність чітким і заздалегідь відомим критеріям. Це, перш за все, встановлення та реальне дотримання стандартів у всіх сферах суспільного життя: економічній, соціальній, технічній, науковій, культурній, освітній та ін. Водночас, європейська інтеграція України розширює можливості для успішного розвитку нашої держави в XXI ст., що пов'язано з процесами модернізації всередині країни.

Критерії вступу до Євросоюзу були сформульовані на Копенгагенському саміті у 1993 році. Головні умови членства в ЄС такі: 1) стабільність інститутів демократії; 2) верховенство закону; 3) повага до прав людини; 4) захист прав меншин; 5) реально діюча ринкова економіка; 6) дотримання принципу конкуренції та ринкових важелів; 7) декларування поваги до цінностей та цілей політичного, економічного і монетарного союзів. Зазначимо, що країни Європейського Союзу, незважаючи на багато спільних особливостей, мають різну культурну історію, а тому такі критерії, як географічна близькість і цивілізаційна ідентичність (католицька, православна чи мусульманська), не відіграють принципової ролі. Так, європейська політична думка на сучасному етапі

розвитку знаходиться у процесі пошуку, вироблення та конструювання власне європейської ідентичності. У XXI столітті проблема політичної ідентичності є однією з ключових у політичному дискурсі. Усвідомлення своєї подібності та, водночас, відмінності інших може відігравати ключову роль у процесах політичної інтеграції навіть за умови повного виконання економічних, соціальних, правових та інших критеріїв.

У 1992 році Україна зробила необхідний крок для інтеграції у Європейський Союз, а саме, було підписано Гельсінський заключний акт. Основною ідеєю цього міжнародного документа є відсутність територіальних претензій до держав Європи та дотримання принципу непорушності кордонів. Початком співробітництва між Україною та Європейським Союзом була знакова зустріч у 1992 р., яка відбулася між Президентом України Л. Кравчуком і Головою Європейської комісії Ж. Делором. На цій зустрічі були досягнуті важливі домовленості стосовно відкриття в Києві Представництва Комісії Європейських співтовариств в Україні. Також необхідним практичним кроком було підписання угоди між Україною та Європейським співтовариством «Про торгівлю текстильною продукцією» у 1993 році. У 1994 році було підписано Угоду про партнерство та співробітництво України та Європейського співтовариства. З 1997 року була започаткована традиція проведення самітів Україна – ЄС. Зазначимо, що вже у 1998 році Україна офіційно заявила про прагнення здобути асоційоване членство в ЄС. Зауважимо, що у 2002 році Верховна Рада України прийняла звернення до парламентів, урядів і громадськості країн-членів Європейського Союзу. У цьому зверненні пролунав заклик підтримати задекларований курс України на європейську інтеграцію та сприяння розвитку відносин з Україною на новому рівні, що буде сприяти досягненню стратегічних завдань розвитку української державності в рамках спільних європейських цінностей. Також у 2002 році пролунало звернення Президента України Л. Кучми до глав держав та урядів-членів ЄС, у якому підтверджено пріоритетність розвитку та поглиблення відносин України з Європейським Союзом. У 2003 році відбувся саміт Україна – ЄС у Ялті, де були розглянуті важливі питання лібералізації доступу України до ринків ЄС та розширення можливостей участі нашої країни у внутрішніх програмах ЄС.

Євроінтеграційним прагненням України можуть суттєво зашкодити проблеми, що часто виникають та особливо загострились у наш час на теренах колишнього Радянського Союзу. У цьому разі для України життєво

необхідно проводити ефективну політику власного позиціонування у геополітичному просторі з метою формування національної ідентичності на спільних для Європейського Союзу цінностях. Зазначимо, що з 2004 року Україна має безпосередній кордон з Європейським Союзом, що відкриває нові перспективи й одночасно формулює першочергові до виконання завдання.

Процес розширення Європейського Союзу на Схід дозволяє сформулювати щонайменше три актуальні запитання для країн потенційних членів: 1) на які перспективи можуть сподіватись нові країни ЄС з Центрально-Східної Європи?; 2) яку фінансову стратегію стосовно нових членів обере ЄС у зв'язку з розширенням?; 3) яку політику оберуть сусідні держави у зв'язку з розширенням ЄС? Відповіді на ці запитання дозволяють помислити стосовно європейських перспектив України й обрати правильний шлях модернізації української державності у векторі задекларованих політичних цілей.

У 1993 році український парламент схвалив законодавчий акт – «Основні напрями зовнішньої політики України», де зазначалося, що метою зовнішньої політики України є членство в усіх європейських структурах і співтовариствах. У 1995 році Україну прийняли 37-м членом Ради Європи, що відкрило нові перспективи для подальшої інтеграції з Європейським Союзом. Поступово налагоджувалась співпраця з НАТО, ОБСЄ, ЄС. Так, з НАТО (північноатлантичний альянс) було підписано військовий договір «Партнерство заради миру». У межах і на підставі цього договору відбуваються спільні військові навчання, українські військові підрозділи беруть участь у миротворчих операціях в Анголі, Ліберії, Лівані та інших країнах.

Україна активно працює в напрямі розвитку співробітництва та партнерських відносин з сусідніми державами. На сьогоднішній момент уже підписано такі міжнародно-правові документи: «Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою», «Договір між Республікою Польща і Україною про добросусідство, дружні відносини і співробітництво», «Договір між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань» і «Угода між урядом України та урядом Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво». Важливе місце у зовнішній

політиці України займає транскордонне співробітництво з Росією та Республікою Білорусь.

З погляду історичної ретроспективи Європа є складовою західної цивілізації, яка втім не є однорідним утворенням, оскільки в її межах можна легко виокремити власну європейську й американську модель розвитку. З цієї точки зору європейська ідентичність наповнюється змістом як протистояння чомусь неєвропейському. Тому для України принципово важливим є цілеспрямовано формувати свій зовнішній імідж саме як європейський, виходячи зі спільного історичного та культурного аспектів цивілізаційного розвитку.

Важливим напрямом зовнішньої політики України є співробітництво в Чорноморському регіоні. Вихід до Чорного моря забезпечує Україні значні геополітичні переваги, що дозволяють отримувати фінансові та політичні переваги. Водночас Чорноморський регіон є суттєвим фактором забезпечення політичної стабільності та безпеки в Європейському Союзі. Зважаючи на це Україна є цікавою для ЄС як одна з держав, яка має вихід до Чорного моря. Зазначимо, що ЄС виділяє значні фінансові ресурси на розвиток транскордонного співробітництва, яке базується на таких принципах: 1) субсидіарність (принцип, за яким вищі суспільні одиниці мають право і мають вирішувати лише ті проблеми, на виконання яких нижчі структури не здатні); 2) децентралізація (перерозподіл владних повноважень, ресурсів, бюджету, надання диференційованих дотацій із спільного бюджету та фондів ЄС на користь менш розвинутих регіонів); 3) партнерство (співробітництво між суб'єктами різних рівнів (Євросоюз, держава, регіон) територіально-адміністративних одиниць з часу визначення мети до завершення реалізації проекту); 4) програмування (розроблення стратегій розвитку, які враховують пріоритетні довгострокові та короткострокові цілі); 5) концентрація (ресурси, які надає ЄС окремим державам-членам, мають бути доповнені за рахунок місцевих джерел).

У межах зазначених основних напрямів зовнішньої політики України потрібно виокремити та осмислити ряд домінуючих проблем, надзвичайно актуальних для України, суспільства та громадян на сучасному етапі розвитку. Такими проблемами є: 1) подолання негативних наслідків економічної кризи; 2) упровадження стандартів ЄС в політичній, економічній та соціокультурній сферах; 3) відстоювання самобутності історико-культурних традицій і самодостатності національного менталітету. У цьому контексті особливе місце тепер посідає проблема

національного менталітету. Широке розповсюдження та тиражування сучасними мас-медіа культурних стандартів інших народів (без звернення до української спадщини), звичайно ж, є позитивним у плані розширення кругозору, проте в плані відтворення національних архетипів і деструкції національної самобутності може завдати суттєвої шкоди національній культурі. Тут спостерігається парадоксальне явище: Європа відкриває двері співдружності, Україна прагне в Європу, але і Україна, і Європа за допомогою мас-медіа та американізації всієї сучасної світової культури вже мимо волі є інтегрованими в США. Таким чином, медійність соціокультурного простору сучасності символічним чином руйнує реальні кордони держав, продукуючи еkleктичні новоутворення у сфері колективного несвідомого українського народу, національної самосвідомості індивіда і менталітету нації в цілому.

Зовнішня політика України спрямована на розвиток партнерських відносин з НАТО. У сучасному світі НАТО є вагомим фактором глобальної політичної й економічної безпеки. Зазначимо активну співпрацю ЄС та НАТО у межах реалізації програм безпеки в Європі, які діють, головним чином, шляхом попередження конфліктів та організації конструктивних переговорів з метою подолання критичних ситуацій. Тому розвиток конструктивних відносин України з НАТО є невід'ємною частиною налагодження партнерських відносин з ЄС. НАТО співробітничає також з ОБСЄ.

Зовнішня політика України, як і будь-якої іншої держави, насамперед спрямована на реалізацію її внутрішньополітичних цілей і захист її національних інтересів. На даний момент перед Україною гостро стоїть завдання проведення політики, що поєднує національні інтереси та реальні можливості для розвитку співпраці в системі міжнародних відносин.

Україна посідає важливе місце в системі міжнародних відносин. Протягом всієї історії людства роль географічних компонентів була вирішальною для становлення та розвитку держав. Природні ресурси, клімат, вихід до моря, конфігурація кордонів і держави-сусіди завжди мали суттєвий вплив на проведення зовнішньої політики. Таким чином, геополітику можна визначити, по-перше, як науку, що вивчає природно-історичне місце розташування держави і її вплив на розвиток світової політики, а по-друге, як стратегічні дії певних держав, зумовлені їх об'єктивним геополітичним становищем.

Інтенсивний розвиток інформаційної сфери у двадцятому та двадцять першому століттях привів до кардинальних змін у світовому політичному процесі. Можна вести мову про виникнення глобальної системи координації у здійсненні зовнішньої політики через дипломатичну діяльність, а також про виникнення глобальної свідомості, що формується також через вплив ЗМІ.

Взаємне визнання держав є умовою, яка у випадку її виконання, дозволяє державі як суб'єкту міжнародного права здійснювати своє право на заснування місії. У цьому розумінні встановлення дипломатичних відносин є можливим лише у випадку, якщо цьому передувало визнання держави чи відповідного уряду де-юре. Така процедура взаємного визнання надає кожній державі окремо статус міжнародної юридичної особи. У випадку, коли взаємне визнання здійснюється лише де-факто, суб'єкти, які визнали один одного, можуть підтримувати лише торговельні й економічні відносини, здійснивши обмін представниками, які не мають статусу юридичних агентів. Для України було надзвичайно важливо отримати факт визнання своєї незалежності у 1991 році з боку більшості держав світу.

Зовнішня політика виражає інтереси держави і закріплює стратегію з їх реалізації. Виходячи з інтересів зовнішньої політики держави визначаються повноваження, ранг і структура установ, до чієї компетенції належить її проведення. Важливий політичний інтерес однієї держави стосовно іншої чи ряду держав може обумовити необхідність створення відповідної форми співробітництва та представництва: держави Західної Європи розпочали процес формування структур об'єднаної Європи, збільшивши їхнє представництво у різних структурах спільноти (Європейський Парламент, Європейська Комісія). Незначний інтерес однієї держави стосовно іншої може мати наслідком існування представництва безпосередньо не в цій державі, а в іншій.

Зовнішня політика реалізується за допомогою специфічних методів і засобів відповідно до норм дипломатичного права. Залежно від зовнішньої політики держави дипломатична діяльність може припинятись. Наприклад, у разі розриву дипломатичних відносин між двома державами зовнішня політика держави, яка стала ініціатором цього розриву, використовується для досягнення певної мети і не ставить перед дипломатією певних завдань.

У часи холодної війни, яка тривала 45 років, роль міжнародних відносин у результаті політики конфронтації та балансування на межі ядерної війни набула нових масштабів. Конфронтація між двома потужними державами США та СРСР, (двома військовими й економічними блоками), НАТО та Європейським економічним співтовариством, з одного боку, та країнами, що підписали Варшавський договір, з іншого, неминуче призводила до боротьби за військову присутність, економічний і політичний вплив у різних частинах світу. Незважаючи на розпад Радянського Союзу, напруження у відносинах між США та Росією спостерігається і в наш час.

Зовнішня політика держав та їхня дипломатична активність, що входили до зазначених вище блоків, була зумовлена їхніми груповими інтересами, які були обґрунтовані з ідеологічної, юридичної та пропагандистської позицій. Дипломатія та міжнародне право захищали ці інтереси, у результаті чого у кожній зі сторін виникли власні юридичні норми та відповідні правила поведінки. У цей самий період остаточно утвердився принцип подвійних стандартів у міжнародній політиці та дипломатичній діяльності, коли дії будь-якої з потужних країн на міжнародній арені виправдовувались не з точки зору міжнародного права, а з позицій реальної політики, життєвих інтересів і престижу країни. Підтримка з боку США режимів у Південній Кореї, Нікарагуа, Парагваї, Чилі, а з боку СРСР – у Північній Кореї, Ефіопії, Камбоджі, Афганістані, Югославії, Ірані, Іраку чітко ілюструють зовнішню політику впливових суб'єктів стосовно побудови світового порядку та конкретно щодо партнерів по коаліції.

Політика конфронтації, що проводилась від початку холодної війни, не була регламентована жодними нормами та принципами міжнародного права, створила небезпеку виникнення нового світового порядку, оснований на домінуванні політики сили. Карибська криза 1962 року поставила світ на межу можливості термоядерної катастрофи, яка була спричинена політикою Москви та Вашингтона. Водночас у правлячих колах ворогуючих держав зросло осознання про необхідність підтримання балансу сил у світі. Діалог, який був розпочатий між двома впливовими державами, тривав майже чверть століття та приніс значні успіхи у стримуванні нарощування озброєнь і контролю за ними. Протягом холодної війни у дипломатичному арсеналі переважав метод керування «буферними зонами», які формувались переважно з невеликих і середніх

країн. Основна мета їх створення полягала у зменшенні тиску двох ворогуючих держав, а буферні зони де-факто відігравали роль амортизаторів у світовій політиці. Починаючи з 1947 року США намагались усіма доступними засобами посилити роль держав Західної Європи з метою створення дієвої противаги Радянському Союзу. Водночас Радянський Союз усіма можливими засобами підтримував «буферні країни», формуючи «санітарний кордон» в Європі та Азії, з метою послаблення впливу США на міжнародній арені. Перший і останній президент Радянського Союзу М. Горбачов надав новий імпульс відносинам між країнами, що фактично були частиною західного та східного блоків протистояння на світовій арені. У цей період було закладено основи нових юридичних норм, що стосувались перш за все обмеження озброєнь, і вироблено нові принципи взаємного співробітництва. Дипломатична служба обох ворогуючих країн мала можливість виробити нову систему поглядів на міжнародний порядок, яка виходила з більш критичного, аналітичного та конструктивного ставлення до оточуючого світу. Таким чином, Україна як складова Радянського Союзу була включена у процес міжнародних відносин.

Наслідками припинення існування Радянського Союзу стали значні зміни на геополітичній карті світу та великі соціальні катаклізми, що об'єктивно постали під час формування нових незалежних держав на території колишнього Союзу. Зовнішня політика, що була наслідком існуючого біполярного світу, перестала відігравати провідну роль у міжнародних відносинах. На зміну їй прийшли процеси інтеграції та посилення економічного співробітництва, що проводились під егідою США. Виникнення нових держав після розпаду Радянського Союзу надало новий імпульс у розбудові відносин між країнами Заходу та колишніми суб'єктами Союзу. Розпад Радянського Союзу збігся з процесом об'єднання Німеччини, що вплинув на переформатування сил на європейському континенті. Країни Західної Європи зіштовхнулись з проблемою вироблення нової концепції зовнішньої політики в контексті геополітичних змін на континенті.

16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України: «...державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах». Також було проголошено верховенство Конституції та законів республіки

на своїй території, виняткове право народу України на володіння, користування та розпорядження національним багатством України. У цей історичний період було проголошено прагнення стати нейтральною країною та виконувати три неядерні принципи: не приймати, не виробляти та не набувати ядерної зброї. Уважається, що саме ця обставина відіграла не останню роль у процесі визнання української незалежності з боку інших держав. Вирішення цього питання сприяло підвищенню авторитету України на міжнародній арені.

Багатогранність процесу українського державотворення повсякчас ускладнювалась гостротою політичної кризи на теренах колишнього СРСР. 7 грудня 1991 року відбулось зібрання лідерів трьох держав у Біловезькій Пущі. Україну представляв Л. Кравчук, Білорусію – С. Шушкевич, Росію – Б. Єльцин. На цій зустрічі було офіційно оголошено, що СРСР як суб'єкт міжнародного права припиняє своє існування, а створюється Співдружність незалежних Держав (СНД). У цілому СНД розглядалась країнами-учасницями як цивілізована арена для вирішення об'єктивно існуючих актуальних проблем у різних сферах суспільного життя, багато з яких є наслідком спільного тривалого перебування в СРСР. Україна розглядає СНД як важливий інструмент для проведення багатосторонніх консультацій та переговорів, що мають слугувати становленню взаємовигідних і рівноправних відносин між колишніми державами СРСР.

Здобуття Україною незалежності не залишилось непоміченим у цивілізованому світі. Відбулось визнання державної незалежності з боку сусідніх держав – Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії. Це відкрило шлях до налагодження двостороннього співробітництва та розвитку системи міжнародних відносин. У 1991 році Україну відвідали прем'єр-міністр Великобританії М. Тетчер і канцлер ФРН Г. Коль. Під час зустрічей з офіційним керівництвом держави розглядались питання налагодження двостороннього співробітництва, а також надання матеріальної допомоги Україні. У 1991 році Україну також відвідав президент США Д. Буш – старший. В Україні починають відкриватись посольства та консульства іноземних держав. Українські політичні діячі починають брати активну участь у міжнародному політичному житті. Наприклад, Л. Кравчук брав участь у роботі Міжнародної економічної конференції в Швейцарії, виступав на засіданнях ООН, відвідував з державними візитами США, Канаду, ФРН, Францію та інші країни. Поступово відбувалось устанавлення зв'язків також і на рівні інших органів

влади. Так, у 1991 році група народних депутатів України на запрошення Конгресу відвідала США, де також формувались професійні контакти.

Відбувалась інтенсифікація контактів не лише на міждержавному рівні, а й на міжнародному. Щороку більше українців почали відвідувати країни Західної Європи, Канаду, США, Францію, Австралію. Здобуття Україною незалежності відкрило широкі можливості для міжнародної наукової й освітньої співпраці, подорожування, обміну культурними цінностями, залучення іноземних інвестицій та технологій. Багато українців, які проживали та народились у діаспорі, отримали можливість уперше відвідати Батьківщину. У 1990 році у Києві відбувся Перший конгрес міжнародної асоціації українців.

Україна здобула можливість заявити про себе як цивілізовану державу з віковою історією націотворчих змагань, тисячолітньою культурою та світлим поглядом у майбутнє. На сучасному етапі розвитку Україна має дипломатичні відносини з більше 170 державами світу. Водночас українці мають пам'ятати та віддати належне першим країнам, які визнали їхню незалежність: Польщі, Канаді, Угорщині, Литві, Латвії, Болгарії, Росії, Швеції, Норвегії, США, Мексиці, Ізраїлю, ФРН, Австралії, Бразилії, КНР, Японії, Італії, Великобританії, Данії.

Відбувається встановлення добросусідських відносин України з країнами балтійсько-чорноморського басейну. Поступово також налагоджується співпраця з країнами Африки, Південної Америки, Близького та Середнього Сходу. Зазначимо, що Україна володіє значним інтелектуальним і технічним потенціалом, що дозволяє експортувати високотехнологічні товари у сферах військового озброєння та промисловості. Науковий і освітній потенціал України робить нашу державу привабливою для іноземних студентів, які бажають здобути високоякісну сучасну освіту з багатьох напрямів.

Традиційними є зв'язки України з Росією. Значна енергетична залежність України від Росії дуже часто є причиною виникнення внутрішньополітичних криз у нашій державі та впливовим фактором у сучасній українській політиці. Утім контакти на міжнародному рівні відкривають широкі можливості громадянам обох держав для розвитку та збагачення власної культури, традицій, обміну науковими та технічними досягненнями. Невирішеність проблеми демаркації кордонів після розпаду СРСР також часто є причиною для виникнення протиріч в українсько-

російських відносинах (наприклад, Тузловська проблема в Азовському морі).

Аналізуючи статус України в геополітичному просторі, слід прийняти до уваги такі важливі особливості: 1) Україна розташована в центральній частині Європи і межує з європейськими державами; 2) у північно-східному напрямку Україна межує з Росією; 3) на півдні Україна має вихід до моря. Таке вигідне географічне положення природним чином відкриває для України широкий спектр можливостей для плідної співпраці з країнами-сусідами та зайняттю активної позиції в системі міжнародних відносин.

Європейський Союз і НАТО як дві представницькі установи країн Заходу опинились у ситуації необхідності вироблення нової політики стосовно країн, що утворились після розпаду Радянського Союзу. Припинення холодної війни між двома ворогуючими блоками де-факто означало отримання політичної переваги країнами Заходу, але в той самий час вимагало від них нової позиції та нової стратегії дій, а також об'єктивно посилювало їхню відповідальність за глобальні політичні процеси. У цей час спостерігається певне загострення відносин усередині західного табору, пов'язане з боротьбою за лідерство у новому, поки ще однополярному світі. Мали місце намагання Франції та інших європейських країн ослабити «дружню американську підтримку».

Вікове переформування етнічної території на користь тієї або іншої країни-сусіда досить яскраво відбилосся в регіональному менталітеті українців, демонструючи і на сучасному етапі наявність двох основних дискурсивних напрямків зовнішньополітичних орієнтацій, які досить активно використовувались у багатьох виборчих кампаніях: "Схід чи Захід?", "Росія чи Європа?". Більш глибокий аналіз суті цього питання дозволяє зазначити, що на сучасному етапі розвитку української державності ще гостро стоїть проблема дотримання національної цілісності, самосвідомості та самоідентифікації українського народу. Тому необхідно відстоювати свою автентичність і незалежність, своє право на повноцінне існування й активні дії на світовій арені. У цьому контексті слід вивчити концепцію східно-західної рівноваги В. Лисяка-Рудницького. Суть цієї концепції, яка актуалізується в історико-культурному просторі України, полягає у взаємній підтримці та доповненні східних і західних впливів на Україну. Сформована вона так, що за етносом і естетичним сприйняттям Україна належить Сходу, а за соціальною та політичною структурами –

Європі. Таким чином, в Україні відбувається синтез двох традицій, що дозволяє українцям відчувати свою належність до обох культур.

Основним завданням сучасної геополітики України є визначення свого місця в геополітичному просторі. Ключовим орієнтиром у цьому процесі має бути геоцентричний вектор, тобто опора на внутрішні сили українського народу при розробленні стратегій позиціонування держави на міжнародній арені. Таким чином, первинна концентрація зусиль має бути спрямована на внутрішню політику України, яку необхідно осмислювати як визначальну для досягнення зовнішньополітичних цілей. Україна, проводячи зовнішньополітичну діяльність, внутрішньо має функціонувати як злагоджений соціокультурний механізм, який, працюючи за принципом системного структурного функціоналізму, генерує насамперед моделі внутрішнього розвитку, яким у подальшому будуть підпорядковані всі зовнішні та другорядні фактори.

Розглядаючи участь України в сучасному світовому політичному процесі, слід проаналізувати її геополітичні стратегії насамперед у відносинах з країнами-сусідами. Позитивними моментами таких взаємодій є тісне співробітництво у торговельній, науково-освітній, туристичній сферах, а також відкритість до діалогу культур, обміну досвідом і ресурсами.

Контрольні запитання до теми

1. Які принципи лежать в основі забезпечення національної безпеки?
2. На вирішення яких проблем передусім спрямована зовнішня політика України?
3. Розкрийте роль геополітики у процесі історичного становлення української державності.

Тестові завдання

1. Створюючи основоположні принципи національної безпеки Україна базується на:
 - а) вимогах НАТО;
 - б) вимогах ЄС;
 - в) пропозиціях держав-сусідів;
 - г) національних інтересах.
2. Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України є:
 - а) Міністр оборони України;
 - б) Голова Служби безпеки України;
 - в) Голова Прикордонних військ України;
 - г) Президент України.
3. Зовнішньополітична стратегія України відображена в такому документі:
 - а) «Основні напрями геополітики України»;
 - б) «Основні напрями зовнішньої політики України»;
 - в) «Концепція реалізації міжнародних інтересів України»;
 - г) «Положення про забезпечення територіальної цілісності України».
4. Автором концепції східно-західної рівноваги є:
 - а) В. Винниченко;
 - б) І. Карпенко-Карий;
 - в) І. Лисяк-Рудницький;
 - г) Б. Хмельницький.

Література

1. Донченко, О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) [Текст] : моногр. / О. Донченко. – Київ : Либідь, 2001. – 334 с.
2. Кохан, Я. Українські аналітики й наукова коректність [Текст] / Я. Кохан. – Київ : Смолоскип, 2001. – 200 с.
3. Политология [Текст] : учеб. пособие для высш. учеб. заведений / под ред. Г. В. Полуниной. – М. : Акалис, 1996. – 278 с.
4. Політологія [Текст] / Ф. М. Кирилук, М. І. Обушний, М. І. Хилько та ін.; за ред. Ф. М. Кирилюка. – Київ : Здоров'я, 2004. – 776 с.
5. Трохимчук, С. Україна в Європейському геополітичному вимірі [Текст]: статті і доповіді / С. Трохимчук ; Фак-т. міжнар. відносин. – Львів : Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1999. – 108 с.
6. Шляхтун, П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) [Текст] : підруч. – Київ : Либідь, 2002. – 576 с.
7. Зуб, О. Стратегія національної безпеки України – шлях до посилення системи колективної безпеки в регіоні та світі : від теорії до практики [Текст] / О. Зуб // Політика і час. – 2007. – № 5. – С. 32 – 37.

З М І С Т

Тема 1. СВІТОВА ПОЛІТИКА	3
1.1. Поняття «світова політика».....	4
1.2. Зовнішня політика.....	13
1.3. Діалектика зовнішньої і внутрішньої політики.....	16
Тема 2. ОСНОВНІ АКТОРИ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ	23
2.1. Поняття «актор» у світовій політиці.....	24
2.2. Державні і недержавні актори світової політики.....	28
2.3. Актори сучасної світової політики: тенденції розвитку.....	34
Тема 3. СВІТОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС	45
3.1. Характерні риси й особливості сучасного світового політичного процесу.....	46
3.2. Геополітика і глобалізація як фактори світового політичного процесу.....	52
3.3. Міжнародні конфлікти.....	62
Тема 4. СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	70
4.1. Міжнародні відносини як система.....	71.
4.2. Закони функціонування та принципи трансформації міжнародних систем.....	77
4.3. Структура міжнародних політичних відносин.....	81

Тема 5. ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ І ПРАКТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	90
5.1. Історія розвитку і особливості становлення сучасної системи міжнародних відносин.....	91
5.2. Практика сучасної дипломатії.....	102
Тема 6. МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	111
6.1. Основні ознаки і класифікація міжнародних організацій.....	113
6.2. ООН – глобальна міжнародна організація, її роль у системі міжнародних відносин.....	118
6.3. Регіональні організації і їх діяльність.....	122
Тема 7. УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН.....	135
7.1. Національні інтереси і національна безпека України.....	136
7.2. Основні напрями і пріоритети зовнішньополітичної діяльності української держави.....	141

Навчальне видання

**Копилов Володимир Олександрович,
Васильєва Людмила Анатоліївна,
Ковальова Ірина Іванівна
та ін.**

ПОЛІТИКА ЯК МІЖНАРОДНИЙ ПРОЦЕС

Редактор Н. М. Сікульська

Зв. план, 2016

Підписано до видання 15.06.2016

Ум. друк. арк. 8,8. Обл.-вид. арк. 9,93. Електронний ресурс

Видавець і виготовлювач

Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

<http://www.khai.edu>

Видавничий центр «ХАІ»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції сер. ДК № 391 від 30.03.2001